

॥ श्रीः ॥

प्राकृतप्रकाशः ।

भाषासहितः ।

श्रीभट्टवररुचिप्रणीतप्राकृतसूत्रसहितः ।

स च उपरालोपादेन उदयरामशास्त्रिणा

संशोधितः ।

टिप्पण्या च संयोजितः ।

सेठ श्रीहरिदासात्मजेन-जयकृष्णदास गुप्तेन

स्वक्रीय—

विद्याविलासनाम्नि यन्त्रालये मुद्रयित्वा

प्रकाशितः ।

—:०:—

PRAKRIT-PRAKASH

BY

BI. ÂMAHA

A commentary on Bararuchis

Prakrit Sutras

Edited By Pandit Udaya Ram.

Shastree Dubral.

Printed by Jaykrishna Dass Gupta,

at the Vidya Vilas Press

Benares.

1920

श्रीविश्वनाथः शरणम् ।

प्रास्ताविकम् ।

श्रीमद्वाग्देवता ऽनुरञ्जन विमलमतीनां प्रेक्षावतां सुविदितमेवै-
तद् धर्मार्थकाममोक्षाणांचतुर्णां विगमप्राप्तये एव यतितव्यम् सर्वैः ।
तत्प्राप्त्युपायाश्च बहुवो ऽसंख्यैः प्रबन्धैः प्रतिपादिता अपि मृदु बु-
द्धीनां क्रीडनैकमनोऽनुरागिणाम् न तथोपकर्तुं शक्ता यथादृश्य-
काव्यानि—तानि हि ज्ञादिति दर्शनमात्रेणैवानन्दसन्दोह जनकानि
सदुपदेशं प्राहयन्ति । तदुक्तम् नाट्या ऽऽचार्येण श्रीमताभरत
मुनिना नाट्यशास्त्रे प्रथमे ऽध्याये—

ब्रह्मो वाच “सर्वशास्त्रार्थं सम्पन्नं सर्वशिष्य प्रवर्तकम् ।

नाट्याख्यं पञ्चमं वेदं सेतिहासं करोम्यहम् ॥ १५ ॥

पुनश्च तत्रैव ब्रह्मणोदैत्यसान्त्वनावसरे—

“भवतां देवतानां च शुभाशुभ विकल्पकैः ।

कर्म भावान्वयापेक्षी नाट्यवेदोभयाकृतः ॥ ७२ ॥

नैकान्ततो ऽत्र भवतां देवानां चापि भावनम् ।

त्रैलोक्यस्यास्य सर्वस्य नाट्य भावानुकीर्तनम् ॥ ७३ ॥

धर्मा धर्मप्रवृत्तानां कामाः कामार्थसेविनाम् ।

निग्रहं दुर्विनीतानां मत्तानां दमन क्रिया ॥ ७५ ॥

देवाना मसुराणां च राज्ये लोकस्य चैव हि ।

महर्षीणां च विज्ञेयं नाट्यं वृत्तान्त दर्शकम् ॥ ८४ ॥

धर्म्यं यशस्य मायुष्यं हितं बुद्धि विवर्द्धनम् ।

लोको पदेशजननं नाट्य मेतद्भविष्यति ॥ ८६ ॥

इति ।

तानिच संस्कृतमयानि प्राकृतप्रयानि च भवन्ति; तदाह मुनिः—

“नानादेश समुत्थं हि काव्यं भवति नाटके ” इति ।

तत्र संस्कृत भाषापरिज्ञानं पाणिनीयादिव्याकरणेन, प्राकृत ज्ञा-
नायच वररुच्यादीनां प्रयत्नः । तच्च किमिति कुशीलवाचीनमेव ।
वयन्तु आचार्याणां वचनोपन्यासेनैवोदास्महे—

अत्र मुनिः—

“एतदेव विपर्यस्तं संस्कार गुणवर्जितम् ।

विज्ञेयं प्राकृतं पाठ्यं नानावस्थान्तरात्मकम् ॥ अ १७ ॥

श्लो० २ ॥ तथा च वाक्यपदीये भर्तृ हरिः—

(२)

दैवी वाक् व्यवकीर्ण्य मशक्तै रभिधातृभिः । इति ।

कथमिय मशक्तिरिति तु न प्रयत्नावगम्यम् ।

“अम्बम्वेति यथावालः शिक्षमाणः प्रभाषत ।”

इत्यादिरीत्या देश काल भेदेनैव प्रतीमहे ॥

वङ्गमध्यपञ्चलादिदेशजानां परस्पर मेकस्यैव शब्दस्य जागरू-
को महानुच्चारण भेद एव विप्रतिपन्नानां तुष्टिदो भविष्यति ।

हेमोऽपि-प्रकृतिः संस्कृतम् । तत्र भवं तत आगतं वा प्राकृतम् । इति ।

तथाच गीतगोविन्दे रसिकसर्वस्वः—

“संस्कृतात्प्राकृतम् इष्टं ततो ऽपभ्रंशभाषणम्” इति शङ्कुन्त-
लायां शङ्करोऽपि संस्कृतात्प्राकृतं श्रेष्ठं ततो ऽपभ्रंश भाषणम् इति
प्रमाणत्वेनोदाजहार-संस्कृताद् श्रेष्ठं प्राकृतं जातम् ततोऽपभ्रंशः ।

कोचित्तु प्रकृत्या स्वभावेन सिद्धम् प्राकृतम् । ततश्च वैयाकर-
णैः साधितं हि संस्कृत मित्यभिधीयते । अतो न संस्कृतमूलकम्
प्राकृतम् । प्रत्युत प्राकृत मूलकमेव संस्कृतम् । इत्याहुः ।

अपरेतु वेदमूलकमिदम् । तत्तत्त्वनादिप्रत्ययानाम्, अम्हे अस्मे-
आदि पदानां, लिङ्ग वचन विभक्त्यादीनाञ्च वैदिकैः प्रयोगैः साम्य-
दर्शनात् । एतन्मूलकं च संस्कृतम् । इति वदन्ति ।

साम्प्रदायिकै स्तुभयमपि नाद्रियते-यदि स्वभावसिद्धम् प्राकृ-
तम्, तर्हि कोऽसौ स्वभावः कीदृशश्च येनेदमत्र भाषणं स्यात् । किं
समेषतश्च । जनसमवेतश्चेद् “दैवीवाग् व्यवकीर्ण्य” मित्यस्मदभि-
तेपक्षपातः । पारमेश्वरे तु स्वभावे वैरूप्यं नोपपद्यते-नह्यमौ शैत्यं
कचिदपिकदाप्युलभ्यते । एवम् तत्तद्भाषाभेदः सुतरानोपपद्यते ।

सर्वासामेव भिन्नानामपि पारमेश्वरस्वभावसिद्धत्वे तु भाषा-
परिज्ञानिनां विदुषां महान् कोलाहलो भविष्यति ।

अथ च यदीयं भाषा वेदभाषा समुद्भवा तत्समकालिका संस्कृता-
त्प्राचीना वा स्वीक्रियते तर्हि पाणिनीयव्याकरणस्याऽपूर्णतास्यात्
तत्र प्राकृत स्याद्व्याकृतत्वात् । भगवतापाणिनिना च तत्र २
वाहुलकेनाऽपि वैदिकशब्दव्याकृत्या स्वव्याकरणस्य पूर्णता-
याः प्रदर्शनात् । तथा च गाधी गांधी-गोपोतलिकेत्यादीनाम-
पि असाधुशब्दत्वव्यवहारो नोपयुज्येत । प्रत्युत संस्कृताद्विकृतस्य
प्राकृतस्यैव प्राकृता द्विकृतस्य संस्कृतस्यै वा पभ्रंशव्यवहारापत्तिः
स्यात् । न तथा व्यवहारस्तथाव्युत्पन्नानामपीष्टः । न ह्यस्ति राजाज्ञा-

(३)

“पाणिनीयादिव्याकृतस्य नाऽपभ्रंशव्यवहारः” इति ।

लिङ्गवचन साम्यन्तु न दृढतरं प्रमाणम् । नहि आङ्ग्लभाषायाः “फादर” इति, शब्दः उच्चारणसौकर्येणोच्चरितस्य पितृ शब्दस्य प्रकृतिरिति कोऽपि प्रेक्षावान् मनुते तथा च—“डाटर” इति शब्दं दुहितृ शब्दस्य । नच कोऽपि, तात इत्युच्चारितव्ये टाट इति रटन् भारतीयो बाल आङ्ग्लभाषापाठकस्तद्देशीयोवागण्यते ।

अतो युक्तमुत्पश्यामः—प्रकृतिः संस्कृतम् ततः प्राकृतमिति । तथा च प्राकृत मञ्जर्याम्—“व्याकर्तुं प्राकृतत्वेन गिरः परिणतिगताः” इति । वेदमूलकत्वेऽपि न किमपि प्रमाणम् ।

अस्तु वा यदपि तज्ज्ञानायाऽवश्यं प्रयतितव्यम् । यतोऽत्रभाषायां सुललिताः प्रबन्धाः सन्ति । तदुक्तम्—

“अहो तत्प्राकृतं हारि प्रिया वक्त्रन्दु सुन्दरम् ।

सूक्तयो यत्र राजन्ते सुधानिष्यन्दनिर्झराः” इति ।

तच्च प्राकृतम् वररुचिमते—प्राकृतम् १ पैशाची २ मागधी ३ ॥ शौरसेनी ४ भेदेन चतुर्धा । तासु पैशाचीमागधी शौरसेनीविकृती प्रकृतिः शौरसेनीत्युभयत्र दर्शनात् । शौरसेनी संस्कृतविकृतिः प्राकृतवत् । प्रकृतिः संस्कृतम् ॥ इति दर्शनात् शौरसेन्यामनुक्तं कार्यं नवभिः परिच्छदैः प्रतिपादितप्राकृतानुसारिभवति ‘शेवं महाराष्ट्री-वद् इत्यत्र महाराष्ट्री पदेन तस्यैव ग्रहणात् । तथा च काव्यादर्श—

महाराष्ट्राशयां भाषां प्रकृष्टं प्राकृतं विदुः, इति

हेमस्तु—चूलिकापैशाचिकम् १ आर्षं प्राकृतम् २ अपभ्रंशम् ३ चेत्यधिकभेदैः सप्तधा विभजते ।

तथा च भेदप्रतिपादकानि सूत्राणि ।

आर्षम् । ८ । १ । ३ ।

चूलिका पैशाचिके द्वितीयतुर्ययो राद्यद्वितीयौ । ८ । ४ । ३२९ ।

स्वराणां स्वराः प्रायोऽपभ्रंशे । ८ । ४ । ३२९ । इति ।

प्राकृत सर्वस्वकारमार्कण्डेयेन—भाषा १ विभाषा २ ऽपभ्रंश ३ पैशाची ४ भेदाद् भाषाश्चतुर्धा विभक्ताः ।

तत्र भाषा—महाराष्ट्री १ शौरसेनी २ प्राच्या ३ ऽवन्ती ४ मागधी ५ भेदेन पञ्चधा ।

अर्द्धमागधी तु मागध्या मेघान्तर्भाविता ।

विभाषा—शाकारी १ चाण्डाली २ शावरी ३ आभीरिकी ४

(४)

शास्त्री ५ (शास्त्री) चेति पञ्चथा ।

अपभ्रंशः—आर्दी द्राविडी च विना सप्तविंशतिधा च विभक्तः ।

अन्या अपि तिस्रो भाषाः स्वीकृताः—नागर-भ्राचडोपनागर-भेदेन । पैशाचीभाषा तिसृषु नागरभाषासु विभक्ता तद्यथा कैकेयी २ शौरसेनी २ पाञ्चाली ३ च ॥ रामतर्कवागीशेनाऽपि एवमेव प्रकटितम् । सर्वैरपि प्राकृतवैयाकरणैर्महाराष्ट्री पैशाची भागधी शौरसेनी चेताः प्राकृतभाषाः स्वीकृताः । काव्यालङ्कारे रुद्रटः भाषाणां तिस्रो विधाः “प्राकृतं संस्कृतञ्चैतदपभ्रंश इति त्रिधाः” इति

काव्यादर्शे ढण्डी च “तदेतद्वाङ्मयं भूयः संस्कृतं प्राकृतं तथा अपभ्रंशश्च मिश्रं चेत्याहु रासाश्चतुर्विधाः” ॥ १ । ३२ । चतुर्विधा हि ग्रन्थाः संस्कृतिवद्धाः केचिद्, प्राकृत निवद्धाः केचिद् केचिदपभ्रंश निवद्धाः केचिदासां साङ्कर्येण निवद्धा मिश्रा इत्युच्यन्ते इत्यर्थः । संस्कृतं सर्गबन्धादि—प्राकृतं स्कन्धकादिकम्, आसारादीन्यपभ्रंशो-नाटकादिषु मिश्रकम् इति च ।

पुराण वाग्भट्टोऽपि वाग्भट्टालङ्कारे २ । १ संस्कृत प्राकृतापभ्रंश भूतभाषितेति भेदेन चतुर्धा विभजते ।

अर्वाचीनोऽपि अलङ्कारतिलके १५-३ ॥ एवम् रुद्रटश्च काव्यालङ्कारे २ । १२ सूत्रे ॥ एवमपभ्रंशविचारस्यावश्यकत्वाद् वररुचिना-कथमुपेक्षित इति विप्रतिपत्तौ कश्चिद्—इयमपूर्णतैव वररुचेरिति ।

आसां प्रादुर्भाव एवनेति त्वन्यः ।

अपरे तु—“वररुचिना दाढादयो बहुलम्” ४ । ३३ इति सूत्र करणा-देवाऽपभ्रंशोऽपि संगृहीत एव । तस्य च भामहेन आदिशब्दो यं प्रका-रार्थः तेन सर्व एव देश संकेत प्रवृत्ताः भाषाशब्दाः परिगृहीताः । इति व्याख्यातत्वात् । अपभ्रंशश्च देशसङ्केतप्रवृत्ता एव भाषाः तदुक्तं वृद्धवाग्भट्टेन—“अपभ्रंशस्तु यच्छुद्धं तत्तद्देशेषु भाषितम्” इति तथा च काव्यादर्शे ढण्डी—यद्वा च आभीर्यादयो देशभाषाः काव्यनाटकेषु निवद्धास्तदाऽपभ्रंशपदेन व्यवह्रियन्ते, तदुक्तम् तेन—“शौरसेनी च गौडी च लाटी चान्या च तादृशी । याति प्राकृतमित्येवं व्यवहारेषु सन्निधिम् ॥ १ । ३५ आभीरादिगिरः काव्येष्वपभ्रंश इति स्मृताः शास्त्रेषु संस्कृतादन्यदपभ्रंशतयोदितम्” १ । ३६ । इति । यत्तु अप-भ्रंश पदेन भारतीयाः प्रचलिता भाषा गृह्यन्ते ताश्च निबध्यन्ते का-व्यनाटकेषु । तदुक्तम् नाट्यशास्त्रे भरत मुनिना “शौरसेनं समाश्रित्य

(५)

भाषा कार्या तु नाटके अथवा छन्दतः कार्या देशभाषाप्रयोक्तृ-
भिः” १७-४६ इति अधुना प्रचलित तत्तद्देशभाषास्वपि वङ्गदेशे
यात्रा गन्धर्वगानम् नैपाले कूर्माचले च हारश्चन्द्रादिनर्तनम् उप-
लभ्यते एव अतोऽपभ्रंशस्य-प्राकृतपदेन गृहीतुमशक्यत्वा दुचित
एव तदनुल्लेखः प्राकृत प्रकाशे इति तत्तु दण्डिविरोधादुपेक्ष्यम् ।

वररुचि समयेऽपभ्रंशस्य व्यवहारानुदय इति तु न सम्यक्
प्रतिभाति “त्रिविधं तच्च विज्ञेयं नाट्ययोगे समासतः । समा-
नशब्दैर्विभ्रष्टं देशीमतमथापि वा” इति भरतमुनिनाऽपि तस्य
प्रदर्शितप्रायत्वात् । यथा “गौरित्यस्य गावी गोणी गोपोतलिके-
त्येवमादयोवहवोऽपभ्रंशाः” । इति भगवता पतञ्जलिना महाभाष्ये-
ऽपभ्रंशस्य व्यवहृतत्वात् । स्वयं दाढत्यादि सूत्रप्रणयनाच्च
स्यादेतत् । सर्वमेवैतद् प्राकृतम् तद्भवः । तत्समः । देशी
चेति त्रिधा विभज्यन्ते सुरयः । तदाह दण्डी-“तद्भवस्तत्समो-
देशीत्यनेक प्राकृत क्रमः” इति, तत्र यद्यपि तद्भव प्राकृत व्याकृत्यर्थ-
मेव प्राकृत वैयाकरणानां प्रयत्नः तदुक्तम् “अथ प्राकृतम् । ८१ । १ ।
इति सूत्रं व्याख्यानावसरे हंमेन “संस्कृतानन्तरं प्राकृतस्याऽनुशा-
सनं सिद्धसाध्यमानभेदसंस्कृतयोनेरेव तस्य लक्षणं न देश्यस्य इति
ज्ञापनार्थम् । संस्कृतसमं तु संस्कृतलक्षणैव गतार्थम्” इति ।
तथापि तत्तत्प्रदेशेषु बाहुलकेन दैशिकानामप्युल्लेखादैशिकमपि
प्रायस्तद्भवत्वेन स्वीकुर्वन्ति । ४ । ३३ सूत्रव्याख्यानावसरे भामहेन
देशसङ्केतेत्यादिनैतस्यार्थस्य स्पष्ट मुक्तत्वात् ।

हमोऽप्याह “गोणादयः” ८ । २ । ७४ गोणादयः शब्दा अनुक्तं
प्रकृति प्रत्ययलां पागमवर्णविकारा बहुलं निपात्यन्ते तद्यथा गौः-
गोणी । गावी । त्रिपञ्चाशात्-तेवण्णा । त्रिचत्वारिंशत्-तेआलीसा” ।
इति । तत्समस्तु न संस्कृतात्पृथगिति न तद्विषयकः प्रयत्नः कस्यापि ।
अथ कोऽयं प्राकृत सूत्र प्रणेता वररुचिः कदासमभवत्कदा-
चित्सूत्राणि प्रणिनायेति वृत्तं सम्यक्तयानिश्चेतुं न शक्यते ।
एको वररुचिः सुप्रसिद्धविक्रमराजसमानकालिकोऽप्युपलभ्यते
तथाहि—“धन्वन्तरिक्षपणकामरसिंहशङ्खवेतालभट्ट घटखर्पर का-
लिदासाः । ख्यातो वराहमिहिरो नृपतेः सभायां रत्नानि वै वररु-
चिर्नवविक्रमस्य” इति ।

अन्यत्र “पाणिनिं सूत्रकारं च भाष्यकारं पतञ्जलिम् । वाक्य-

(६)

कारं वररुचिम्—

इति पाणिनि समकालिकः कात्यायनाऽपराभिधः प्रतीयते ।
महाभाष्यकारैरपि “तेन प्रोक्तम्” ४।३।१०७ सूत्रे “वररुचिना
प्रोक्तो ग्रन्थः वाररुचः” इति चोदाहृतम् । तथाच प्राकृत मञ्जर्याम्—
“प्रसीदन्तु च वाचस्ता यासां प्राधुर्यं मुच्छ्रितम् प्राकृतच्छब्दना
चक्रे कात्यायन महाकविः व्याकर्तुं प्राकृतत्वेन गिरः परिणति गताः ।
कोऽन्यः शक्तो भवेत्तस्मात्कवेः कात्यायनादृते” । इति ।

अथ मेव कात्यायनापराभिधः श्रौतसूत्रकारः पाणिनीय सूत्र
वार्तिककारो रूपमाला प्रणेता वृहत्संहिता निर्माता चेत्यत्र दृढतर
प्रमाणा भावेऽपि विरोधं नाऽऽकलयन्ति सूरयः । कथा सारिसागर
कथा मञ्जर्यादाबुपवर्णितोऽपि वररुचिर्विलक्षण प्रतभाशालित्वेन
नोक्तार्थे विरांध मवतारयतीति विवेचकैर्विवेचनीयम् ।

अन्यां वाप्ययं वररुचिः स्यात् । तथाप्येतत्प्रतीयते यदयं सर्वेषु
प्राकृत वैयाकरणेषु प्रथम आचार्यः ।

एतत्सूत्रप्रकाश वृत्तिं प्रणेता भामहः कदा समभवत् इत्यप्यति-
दुरुहतांगतो निर्णेतुम् ।

भामह प्रणीत मलङ्कारलक्षणमप्यस्तीति श्रूयते । सच काश्मी-
रदेशीयः परमप्राचीनश्चेति झल्लुकीकरोपाख्ये वामनाचार्यैर्निरूपि-
तम् । एतेनापि वररुचेः परमपुराणता प्रतीयते । इत्यलम् पल्लवितेन ।

अन्यत्र प्राकृतसूत्रेषु भाषाबाहुल्येन-कार्यवैविध्येनच वररुचेः
प्राचीनता प्रदर्श्यते । यच्चकार्यं वररुचिना बाहुल्येन आदिशब्देन च
संगृहीतम् । तदर्थमपि अन्येषां सूत्रप्रणयन प्रयत्नः । आस्तामेतद् ॥ हेमच-
न्द्रसमयेहिविविधाभाषाः भिन्नरूपाः सञ्जाता इति प्रतीयते-तथा च-

प्राकृतप्राकशतो विशेषकार्याणां दिग्दर्शनम्—

प्रत्यये ङीर्त्तवा ८।३।३१ । नीली । नीला—३२—३३ ।

अणादि प्रत्यय निमित्तो ङीस्त्रियां वा भवति । साहणी, कुरुच-
री—साहणा, कुरुचरा ॥

धातवो ऽर्थान्तरेऽपि ८।४।३५९ ।

उक्तादर्या दर्थान्तरेऽपि धातवोवर्तन्ते । वलिः प्राणने पठितः
खादनेऽपि वर्तते । वलइ । खादति प्राणनं करोति वा । एवं कलिः
संख्याने । संज्ञानेऽपि । कलइ । जानाति संख्यानं करोति वा ॥

विलप्युपालभ्यो ईङ्ङः आदेशः । ईङ्ङइ विलपति । उपालभते ।

(७)

भाषते वा ।

फक्कते स्थक्कः । थक्कइ नीचां गतिं करोति विलम्बयति वा ।
नीहिरइ पूरीषोत्सर्गं करोति ॥

बहुलम् ८ । १ । २ । बहुलमित्याधिकृतं वैदितव्य मापादसमाप्तेः ।
लुप्त य-र-व-श-ष-सा दीर्घः ८ । १ । ४३ ।

प्राकृतलक्षणवशा ल्लुप्ता याद्या उपर्यधोवा येषां शकार धकार-
सकाराणां तेषा मादेः स्वरस्य दीर्घो भवति ।

शस्य-यलोपे, पश्यति पासइ । रलोपे-विश्राम्यति, वीसमइ ।
मिश्रम्-मीसं । वलोपे-अश्वः । आसो । विश्वासः । वीसासः । शलो-
पे-दुश्शासनः । दूसासणो ।

षस्य यलोपे-शिष्यः । सीसो । रलोपे वर्षः । वासो । वलोपे-वष्वक्
वीसुं । षस्य-निषिक्तः नीसित्तां । सस्य यलोपे-सस्यम् सासं
कस्यचित् कासइ । रलोपे-उस्रः ऊसां । वलोपे निस्वः । नीसां ।
सलोपे-निस्सहः-नीसहो ॥

न दीर्घाऽनुस्वाराद् ८ । २ । ८२ ।

इति द्वित्वनिषेधः ॥

अवर्णो यश्रुतिः ८ । १ । १८० । कगजेत्यादिना लुकि सतिशेषो-
ऽवर्णो ऽवणात्परोलघु प्रयत्नतरयकारश्रुति भवति ।

तिथ्यरो-सयढं । नयर । इत्यादि काचिदन्यतो ऽपि इति । पियइ ।

इतः प्राचीनं पुस्तकमधिकमशुद्धमासीद् श्रीमतां वाराणसी-
स्थराजकीय संस्कृत पुस्तकालयाध्यक्षाणां पाण्डनवर श्रीगोपीना-
थ कविराजमहोदयानां म० म० विन्ध्येश्वरीप्रसाद द्विवेदिनां च
साहाय्येन लिखितपुस्तकं जर्मन्देशीय काविल महोदयसम्पादित
पुस्तकं च दृष्ट्वा यथामति सावधानं संशोधितम् । तत्सहाय्येनैव यत्र
काचिद् टिपण्यापाठान्तरेणचसंयोजितम् । द्वादश परिच्छेद वृत्तौ च
सहाय्यं प्रापम् ।

छात्राणां मुपकाण्य पदसाधुत्वज्ञानार्थं तत्तत्कार्यप्रतिपादकसूत्रा-
णाम् संख्या कोष्ठकान्तरे प्रदर्शिता । अन्यग्रन्थेभ्यः कार्यावशेषाश्च
टिपण्यां प्रदर्शिताः । मानुष मात्र सुलभतया दृष्टि प्रमादा ज्ञाता-
ऽनवधानताक्षन्तव्या विद्वद्भिरिति विज्ञापयते विदुषामनुचरः—

वैशाखशुक्ला } पर्वतीय उदयराम डवरालः ।
एकादशी वि.सं. १९७७ । }

(८)

अथ नाट्याचार्य मुनिमतेन भाषाणां भेद प्रदर्शन पूर्वकं-
विनियोगः प्रदश्यते—

मागध्यवन्तिजा प्राच्या धुरसेन्यर्द्ध मागधी ।

बाह्योका दाक्षिणात्या च सप्तभाषाः प्रकीर्तिताः ॥ ४८ ॥

शवरां भीर चण्डाल सचर डविडोद्रजाः ॥

हीना वनेचराणां च विभाषा नाटके स्मृता ॥ ४९ ॥

मागधी तु नरेन्द्राणा मन्तः पुर निवासिनाम् ।

चेटानां राज पुत्राणां श्रेष्ठिनां चार्द्ध मागधी ॥ ५० ॥

प्राच्या विदूषकादीनां धूर्तानामप्यवन्तिजा ।

नायिकानां (च) सखीनां च सूरसेना विरोधिनी ॥ ५१ ॥

योधनागरकादीनां दाक्षिणात्याधदीव्यताम् ।

बाह्योकाभाषोदाक्यानां खसानां च स्वदेशजा ॥ ५२ ॥

शवराणां शकादीनां तत्स्वभावश्चयोगणः ।

(श)सकारभाषायोक्तव्या चण्डाली पुकसादिषु ॥ ५३ ॥

अङ्गारकार व्याधानां काष्ठयन्त्रोपजीविनाम् ।

योज्याशवरभाषातु किञ्चिद्वानौकसीतथा ॥ ५४ ॥

गवाश्वाजाविकोष्ठादि घोषस्थाननिवासिनाम् ।

आभीरांक्तिः शावरीवा द्राविडी द्रावडादिषु ॥ ५५ ॥

सुरङ्गा खनकादीनां सौण्डीकाराश्च (शौण्डिकानां) रक्षिणाम् ।

व्यसने नायकानां स्या दात्मरक्षासु मागधी ॥ ५६ ॥

नवर्वर किरातान्ध्र द्रविडाद्यासु जातिषु ॥

नाट्य प्रयोगे कर्तव्यं काव्यं भाषा समाश्रयम् ॥ ५७ ॥

गङ्गासागरमध्ये तु ये देशाः श्रुतिमागताः ।

एकारबहुलां तेषु भाषां तज्ज्ञः प्रयोजयेत् ॥ ५८ ॥

विन्ध्य सागरमध्येतु ये देशाः श्रुतिमागताः ।

नकार बहुलां तेषु भाषां तज्ज्ञः प्रयोजयेत् ॥ ५९ ॥

सुराष्ट्रावन्तिदेशेषु वेत्रवत्युत्तरेषु च ।

ये देशा स्तेषु कुर्वीत चकार बहुला मिह ॥ ६० ॥

हिमवतिसन्धुसौवीरा न्येच देशाः समाश्रिताः ।

उंकार बहुलां तज्ज्ञ स्तेषु भाषां प्रयोजयेत् ॥ ६१ ॥

चर्मण्वती नदीपारे ये चार्बुद समाश्रिताः ।

तकार बहुलां नित्यं तेषु भाषां प्रयोजयेत् ॥ ६२ ॥

एवं भाषा विधानं तु कर्तव्यं नाटकाश्रयम् ।

अत्र नोक्तं मयायच्च लोकाद् प्राह्यं बुधैस्तु तद् ॥ ६३ ॥

इति शम् ।

श्रीगणेशाय नमः ।

प्राकृतप्रकाशः ।

जयति मदमुदितमधुकरमधुररुताकलनकूणितापाङ्गः ।
 करविहितगण्डकण्डूविनोदसुखितो गणाधिपतिः ॥ १ ॥
 वररुचिरचितप्राकृतलक्षणसूत्राणि लक्ष्यमार्गेण ।
 बुद्ध्वा चकार वृत्तिं संक्षिप्तां भामहः स्पष्टाम् ॥ २ ॥
 आदेरतः ॥ १ ॥

अधिकारोपम् । यदितऊर्ध्वमनुक्रियिष्याम आदेरतः
 स्थाने तद्भवतीत्येवं वेदितव्यम् । आदेरित्येतदा ऽऽपरिच्छेदसमा-
 प्तः । अत इति च आकार विधानात्(१) । तकारग्रहणं स-
 वर्णनिवृत्त्यर्थम् ॥ १ ॥

आ समृद्ध्यादिषु वा ॥ २ ॥

समृद्धि इत्येवमादिषु शब्देष्वादेरकारस्याकारो भवति वा ।
 समिद्धी सामिद्धी(२) । (१-२८ ऋ=इ ३-१ दलोपः ३-५० द्वि-
 त्वम् ३-५१ ध्र=ड् ५-१८ दीर्घः) । पअडं पाअडं (३-३ रलोपः
 २-२ कलोपः २-२० द्=ड् ५-३० विन्दुः) अहिजाई आहि-
 जाई (२-२७ भू=ह् २-२ तलोपः ५-१८ दीर्घः) मणंसिणी,
 माणंसिणी । (२-४२ नू=ण् ४-१५ विन्दुः ३-३ वूलोपः २-४२

(१) कचिद्-आ आकार विधानाद् पा०

(२) "अन्त्यस्य हलः" ४-६ इति सोर्लोपः एवं सर्वत्र सो-
 लोपे बोध्यम् ॥

नू ण्) पडि(१)वआ पाडिवआ । (३-३ रलोपः २-१५ प=व्
 २-२ दलोपः) सरिच्छं सारिच्छं । (१-३१ ऋ=रि २-२ दलोपः
 ३-३० क्ष=च्छ ५-३० विन्दुः) पडिसिद्धी पाडिसिद्धी ।
 (३-३ रलोपः २-४३ ष=म् ३-१ दलोपः ३-५० द्वित्वम्
 ३-५१ ध=द् ५-१८ दीर्घः) पमुत्तं पामुत्तं । (३-३
 रलोपः ३-१ पलोपः ३-५० तद्वित्वम् ५-३० विन्दुः) ।
 पासिद्धी पासिद्धी । (३-३ रलोपः २-२ दलोपः ३-५० द्वित्वम्
 ३-५१ ध=द् ५-१८ दीर्घः) अस्सो आसो(२) । (२-४३ श् स्
 ३-३ वलोपः ३-५८ द्वित्वम्(३) ५-१ ओ) समृद्धि, प्रकट,
 अभिजाति, मनस्विनी, प्रतिपदा(४) सदृक्ष, प्रतिषिद्धि, (५) प्रसुप्त,
 प्रसिद्धि, अश्वं । आकृतिगणोपम् ॥ २ ॥

इदीषत्पक्वस्वप्नवेतसव्यजनमृदङ्गाऽङ्गारेषु ॥ ३ ॥

ईषदादिषु शब्देषु आदेरतः स्थाने इकारादेशो भवति । वेति
 निवृत्तम् । इसि(६) (४-१ ई=इ २-४३ ष=म् ४-६ अन्त्यलोपः)

(१) प्रत्यादौडः ८ । १ । २०६ इति हेमसूत्रेण तोडः । कोचि-
 त्तु “प्रतिसरवेतसपताकासुडः” २-८ इति सूत्रे प्रतिसरादयः प्र-
 त्यादीनामुपलक्षणमिति वदन्ति ॥

(२) न दीर्घाऽनुस्वारात् ८ । २ । ९२ इति हेमसूत्रेण द्वि-
 त्वनिषेधः ॥

(३) द्वित्वा भाव पक्षे असो ॥

(४) क. पुस्तके प्रतिपद् पाठ-स्तत्र-(४-७ द्=आ) ।

(५) यत्र प्रतिस्यर्द्धि पाठस्तत्र (३-३७ स्प=सि) इति विशेषः

(६) “इत्वमीषत्पदे कैश्चिदीकारस्यापि चेष्ट्यते ।

इसि चुम्बिअमित्यादि रूपं तेन हि दृश्यते” । इत्यभियुक्ताः ॥

हेमस्तु ईसि इति मन्यते तथा च शाकुन्तले “ईसीसि चुम्बिआ-
 इ” इति प्रायोदीर्घादिलभ्यते ॥

प्रथमपरिच्छेदः ॥

३

पिक्कं (३-३ वलोपः ३-५० कृद्वित्वम् ५-३० विन्दुः) सिवि-
 णो(१)(३-३ वलोपः ३-६२ विप्रकर्ष इकारताच २-४२ नृ=ण्
 ५-१ ओ) वेडिसो (२-८ तृ=इ ५-१ ओ) वअणो (३-२
 यूलोपः २-२ जूलोपः २-४२ नृ ण् ५-१ ओ) मिङ्गो(२)
 (१-२८ ऋ=इ ४-१७ विन्दुः २-२ दूलोपः, ५-१ ओ)
 इंगालो (४-१७ विन्दुः २-३० रू=ल् ५-१ ओ) ॥ ३ ॥

लोपो ऽरण्ये ॥ ४ ॥

अरण्यशब्दे आदेरतो लोपो भवति । रण्यं (३-२ यूलोपः
 ३-५० द्वित्वम् ५-३० विन्दुः) ॥ ४ ॥

ए शय्यादिषु ॥ ५ ॥

शय्या इत्येवमादिषु शब्देषु आदेरत एकारादेशो भवति ।
 सेज्जा (२-४३ श्=म् ३-१७ य्यु=ज् ३-५० द्वित्वम्)
 सुदेरं । (४-१७ विन्दुः १-४४ औ=उ ३-१८ य्=र्
 ५-३० विन्दुः) उक्केरो (३-१ तलोपः ३-५० द्वित्वम् ५-१
 ओ) तेरहो । (३-३ रलोपः २-२ यूलोपः ४-१ ओलोपः
 २-१४ दू=र् २-४४ श्=ह् ५-१ ओ) अच्छेरं (४-१
 आ=अ(३) ३-४० इच्=छ् ३-५० द्वित्वम् ३-५१ छ्=च्
 ३-१८ र्ग=र् ५-३० विन्दुः) पेरन्तं (३-१८ र्ग=र् ५-३०

(१) स्वप्ननीव्योर्वा ८ । १ । २५९ । सिमिणो । सिविणो । हे०

(२) इदुतौ वृष्टि वृष्ट पृथङ् मृदङ्ग नप्तृके ८ । १ । १३७
 तेणाहिद्वं गीअं मुइङ्गि करताडिय मिइङ्गं ॥ हे०

का. पु. मुइङ्ग पाठे १-२९ सूत्रेणोत्वं बोध्यम्, तत्र गणे आदि-
 ग्रहणाद् ॥

(३) ह्रस्वः संयोगे ८ । १ । ८४ । तित्थम् । हे । एवं सर्वत्र
 बोध्यम् ॥

४

प्राकृतप्रकाशे

विन्दुः) । वेल्ली (३-३ रूलोपः ३-५० द्वित्वम्) । शय्यासौ-
न्दर्योत्करत्रयोदशाश्चर्यपर्यन्तवल्लयः ॥ ५ ॥

ओ वदरे देन ॥ ६ ॥

वदरशब्दे दकारेण सहादेरत ओत्वं भवति । वोरं (५-३०
विन्दुः) ॥ ६ ॥

लवणनवमल्लिकयोर्वेन ॥ ७ ॥

लवणनवमल्लिकयोरादेरतो वकारेण सह ओकारः स्यात् ।
लोणं (५-३० विन्दुः) णोमल्लिआ (२-४२ नू=ण् २-२
कूलोपः) ॥ ७ ॥

मयूरमयूखयोर्वा वा ॥ ८ ॥

मयूर मयूख इत्येतयोर्युशब्देन सहादेरत ओत्वं वा भवति ।
मोरो, मऊरो । (५-१ ओ) मोहो, मऊहो । (२-२७ खू=हू ५-१
ओ,) उभयत्र, पक्षे २-२ यलोपः ॥ ८ ॥

चतुर्थीचतुर्दशयोस्तुना ॥ ९ ॥

एतयोस्तुना सहादेरत ओत्वं भवति वा चोत्थी, चउत्थी ।
(३-३ रूलोपः ३-५० थूद्वित्वं ३-५१ थू=त्, पक्षे २-२ तलोपो
विशेषः) चोदही, चउदही (१) । (२-४४ शू=हू शेषं पूर्ववद्) ॥ ९ ॥

अदातो यथादिषु वा ॥ १० ॥

अत इति निवृत्तम् । स्थान्यन्तरनिर्देशात् । यथा इत्येवमादिषु
आतः स्थाने अकारादेशो भवति वा । जह, जहा, तह, तहा । (२-२७
थू=हू) । पत्थरो, पत्थारो । (३-३ रूलोपः ३-१२ स्तू=थू ३-५०
थू द्वि० ३-५१ थू=त् ५-१ ओ) पउअं, पाउअं । (३-३ रलो-

(१) क. पु. चतुर्थी तत्र चोत्थी, चउत्थी । चतुर्दशी तत्र
चोदही, चउदही । पा० ॥

प्रथमपरिच्छेदः ॥

५

पः १-२९ ऋ=उ २-२ कतयोलोपः ५-३० विन्दुः) तलवेण्टअं,
तालवेण्टअं। (१-२८ ऋ=इ(१) १-१२ इ=ए(२) ३-४५ न्त=ण्ट
२-२ कलोपः ५-३० विं) उक्खअं, उक्खाअं । (३-१ तलोपः
३-५० ख्द्वि० ३-५१ ख्=क् २-२ तलोपः ५-३० विं)
चमरं, चामरं। (५-३० विं) पहरा, पहारा । (३-३ रलोपः ५-१
ओ) चडु, चाडु । (२-२० ट्=ड्) दवग्गी, दावग्गी । (३-२
नलोपः ३-५० द्वि० ५-१८ दीर्घः) खइअं, खाइअं । (२-२
दलोपः । तलोपश्च ५-३० विं) संठविअं, संठाविअं । (८-२६
स्था=ठा ३-५६ द्वित्वनिषेधः २-१५ ए=व् २-२ तलोपः ५-३०
विं) हलिओ, हालिओ । (२-२ कलोपः ५-१ ओ) । यथा
तथाप्रस्तारप्राकृततालवृन्तकोत्खातचामरप्रहारचाटु दावाग्नि खा-
दितसंस्थापितहालिकाः ॥ १० ॥

इत्सदादिषु ॥ ११ ॥

सदा इत्येवमादिष्वात इकारो भवति वा । सइ-सआ (२-२
दलोपः) एव मग्रिमेष्वापि । तइ, तआ । जइ, जआ । सदा,
तदा, यदा, ॥ ११ ॥

इत एन् पिण्डसमेषु ॥ १२ ॥

पिण्ड इत्येवमेषु इकारस्यैकारादेशो भवति वा । पेण्डं,
पिण्डं । (५-३० विं) णेद्दा, णिद्दा । (२-४२ न्=ण ३-३ रलोपः
३-५० द्वि०) सेंदूरं, सिंदूरं । (४-१७ वर्गान्तविं ५-३० विं) धस्मे-
ल्लं, धम्मिल्लं । (५-३० विं) चेंधं, चिंधं । (३-३४ न्ह्=न्ध ५-३०

(१) ऋष्यादे राकृति गणत्वाद् ॥

(२) संयोगपरत्वेन पिण्डसमत्वात् ।

“इदेदोवृत्ते” ८ । १ । १३९ । विण्ट, वेण्ट वोण्ट । हे०

६

प्राकृतप्रकाशे

विं) वेणू, विणू । (३-३३ णू=णू ५-१८ दीर्घः) पेदुं, पिदुं
(३-१० छू=डू ३-५० द्वि० ३-५१ डू=डू ५-३० विं) पिण्ड
निद्रा मिन्दूर धम्मिल्ल चिन्ह विष्णु पिष्टानि । समग्रहणं संघो-
गपरस्योपलक्षणार्थम् ॥ १२ ॥

अत् पथिहरिद्राष्टुथिवीषु ॥ १३ ॥

पथ्यादिषुशब्देषु इकारस्याकारो भवति । पठो । (२-२७
थू=डू ४-६ नलोपः ५-१ ओ) हलदा । (२-३० रू=लू ३-३ रलो-
पः ३-५० द्वि०) पुह्वी । (१-२२ ऋ=उ २-२७ थू=डू) ॥ १३ ॥

इतेस्तः पदादेः ॥ १४ ॥

पदादेरिति शब्दस्य यस्तकारस्तस्मात् परस्येकारस्य अकारो
भवति । इअ (२-२ तलोपः) उअह(१), अण्णहा (३-२ यलोपः
२-४२ नू=णू ३-५० णूद्वि० २-२७ थू=डू) वअणं (२-२ चलोपः
२-४२ नू=णू ५-३० विं) इअ, विअसन्तीउ (२-२ कलोपः
५-२० जश्=उ) चिरम् । इति पश्यतान्यथावचनम् । इति
विकसन्त्यश्चिरम् । पदादेरिति वचनादिह न भवति । पिओ-
त्ति(२) । (३-३ रलोपः २-२ यलोपः ५-१ ओ ४-१ इलोपः)
मिष इति ॥ १४ ॥

उदिक्षुवृश्चिकयोः ॥ १५ ॥

इक्षुवृश्चिकयोरित् उत्वं भवति । उच्छू (३-३० क्षू=च्छू
५-१८ दीर्घः) विच्छुओ (१-२८ ऋ=इ ३-४१ इक्षू=च्छू २-२
कलोपः ५-१ ओ) ॥ १५ ॥

(१) “उअ पश्ये” ८ । २ । २११ पक्षे देवख ॥ हे०

(२) इतेः स्वरात् तश्चद्विः । ८ । १ । ४२ पदात्परस्य इते रादे
र्लुङ् भवति, स्वरात्परश्च तकारो द्विर्भवति किन्ति जान्ति ॥ स्वरात्-
तद्वत्ति-ज्ञप्ति । पुरिसोत्ति । हे०

प्रथमपरिच्छेदः ॥

७

ओ च द्विधा कृजः ॥ १६ ॥

कृज्धातुप्रयोगे द्विधाशब्दस्यौ(१)कारो भवति चकारादुत्वं च ।
द्विधा कृतम् दोहाइअं दुहाइअं (३-३ वलोपः २-२७ ध्=ह् १-२८
ऋ=इ २-२ कतयोलोपः ५-३० वि०) द्विधाक्रियते दोहाइज्जइ
दुहाइज्जइ (७-८ यक्=इज्ज ४-१ इलोपः ३-३ रलोपः २-२
कलोपः ७-१ त=इ) ॥ १६ ॥

ईत् सिंहजिह्वयोश्च ॥ १७ ॥

एतयोरादेरिकारस्य ईकारो भवति । सीहो(२) (५-१ ओ)(३)
जीहा । (३-३ वलोपः) चकारो ऽनुक्तसमुच्चयार्थः, तेन वीसंथो
(३-३ वलोपः २-४३ श्=म् ३-१२ स्त्वं=थ् ३-५० द्वि० ३-५१
थ्=न् ५-१ ओ) वीसंभो (३-३ रलोपः २-४३ श्=म् ४-१७
विन्दुः ५-१ ओ) इत्येवमादिषु ईत्वं भवति ॥ १७ ॥

इदीतः पानीयादिषु ॥ १८ ॥

पानीय इत्येवमादिष्वदेरीकारस्य इकारो भवति । पा-
णिअं (२-४२ न्=ण् २-२ यलोपः ५-३० सोर्विन्दुः) अलिअं
(२-२ कलोपः ५-३० विन्दुः) बलिअं (३-२ यलोपः २-२ कलोपः
५-३० वि०) तआणि(२-२ दलोपः २-४२ न्=ण् ४-१२=विन्दुः)
करिसो (२-४३ ष्=म् ५-१ ओ) दुइअं (३-३ वलोपः ४-१
इ=उ २-२ तलोपः । यलोपश्च ५-३० विन्दुः) तइअं (१-२७=
ऋ=अ २-२ तयोलोपः ५-३० विन्दुः) गहिरं (२-२७ भ्=ह्
५-३० विन्दुः) । पानीयाऽलीकव्यलीकतदानीं करीषद्वितीयवृत्ती-
यगभीराः ॥ १८ ॥

(१) क. पु. इत् इत्यधिकः पाठः ॥

(२) होषोऽनुस्वारात् ८ । १ । २६४ । सीहो सिंघो हे०

(३) बाहुलकादनुस्वार निवृत्तिः साध्या ।

८

प्राकृतप्रकाशे

एन्नीडापीडकीटगीटशेषु ॥ १९ ॥

नीडादिष्वीकारस्वैकारो भवति । णेडं (१) २-४२ न=ण्
 ५-३० विन्दुः) आमेलो(२-१६ प=प् २-२३ ड=ल् ५-१
 ओ) केरिसो (१-३१ ऋ=रि २-२ दलोपः २-४३ श=स्
 ५-१ ओ) एरिसो पूर्ववत् ॥ १९ ॥

उत ओत् तुण्डरूपेषु ॥ २० ॥

तुण्ड इत्येवंरूपेषु आदेरुकारस्वौकारो भवति । तोण्डं (५-३०
 विन्दुः) मोत्ता (२-२ कलोपः ३-५० द्वित्वम्) पोक्खरो (३-२९
 ष्क्=ख् ३-५० द्वित्वं ३-५१ ख्=क् ५-१ ओ) पोत्थओ
 (३-१२ स्त्=थ् ३-५० द्वि० ३-५१ थ्=त् ५-१ ओ) लो-
 द्दओ (३-३ वलोपः ३-५० द्वि० ३-५१ ध्=द् ५-१ ओ)
 कोट्टिमं । (५-३० विन्दुः) तुण्डमुक्तापुष्करपुस्तकलुब्धककुट्टि-
 मानि । रूपग्रहणं संयोगपरोपलक्षणार्थम् ॥ २० ॥

उल्लूखले ल्वा वा(२) ॥ २१ ॥

उल्लूखलशब्दे लेन सह उकारस्वौकारो भवति वा । ओखलं-
 उल्लूखलं (५-३० विन्दुः) ॥ २१ ॥

अन्मुकुटादिषु ॥ २२ ॥

मुकुट इत्येवमादिष्वादेरुकारस्य स्थाने अकारो भवति(३) ।
 मउडं (२-२ कलोपः २-२० ट्=ड् ५-३० वि०) मउलं (२-२
 कलोपः ५-३० वि०) गरुअं(४) २-२ स्वार्थिकस्य लोपः ५-३०

(१) का. पु. णेडुं तत्र सेवादित्वाद्द्वित्वं ज्ञेयम् ॥

(२) कचिद् “उल्लूखले द्वावा” पा० उल्लूखलं ॥

(३) का. पु. वेति निवृत्तम् इत्यधिक पाठभेदः प्रदर्शितः ॥

(४) ४-२५ सूत्रेण पाक्षिकः कः ॥

प्रथमपरिच्छेदः ॥

९

त्रि०) गरुई (३-६२ रस्यविप्रकर्ष उत्वं(१)च) जहिङ्ठिलो
 (२-३१ य=ज् २-२७ ध=ह् ३-१ ष्लोपः ३-५० द्वि० ३-५१
 ट्=ट् २-३० र=ल् ५-१ ओ) सोअमल्लं (१-४१ औ=ओ २-२
 क्लोपः ४-१ आ=अ ३-२१ र्=ल् ३-५० द्वि० ५-३०
 बिन्दुः) अवरि (२-१५ प=व्) मकुटमुकुलगुरुगुर्वीयुधिष्ठिरसौ-
 कुमार्योपरयः ॥ २२ ॥

इत्पुरुषे रोः ॥ २३ ॥

पुरुषशब्दे यो रुस्तस्य उकारस्य इकारो भवति ।
 पुरिसो २-४३ ष्=म् ५-१ ओ ॥ २३ ॥

उदूतो मधूके ॥ २४ ॥

मधूकशब्दे ऊकारस्य उकारो भवति । महुअं (२-२७ ध=ह्
 २-२ क्लोपः ५-३० बिन्दुः) ॥ २४ ॥

अद् दुकूले वा लस्य द्वित्वम् ॥ २५ ॥

दुकूलशब्दे ऊकारस्याकारो भवति वा, तत्संयोगेन लकारस्य
 द्वित्वम् । दुअल्लं दुऊलं (२-२ क्लोपः ५-३० बिन्दुः) ॥ २५ ॥

एन्नूपुरे ॥ २६ ॥

नूपुरशब्दे ऊकारस्य एकारो भवति । णेउरं (२-४२
 नू=ण् २-२ ष्लोपः ५-३० बिन्दुः) ॥ २६ ॥

ऋतो ऽत् ॥ २७ ॥

आदेर्ऋकारस्याकारो भवति । तणं (२-४२ नू=ण्
 ५-३० त्रि०) घणा (२-४२ नू=ण्) मअं (२-२ व्लोपः)
 ५-३० त्रि०) कअं (पूर्ववत्) वद्धो (३-१ दलोपः ३-५०

(१) तन्वीसमत्वात् । यद्वा, “अजातेः पुंसः” ८ । ३ । ३२ हेम
 सूत्रानुसाराद् संस्कृतवद् डीपि वा ऽसन्धौ बोध्यम् ।

१०

प्राकृतप्रकाशे

द्वि० ३-५१ षू=दू ५-१ ओ) वमहो (२-४३ षू=स् २-२७
भू=दू ५-१ ओ) वृणवृणामृतकृतवृद्धवृषभाः ॥ २७ ॥

इदृष्यादिषु ॥ २८ ॥

ऋष्यादिषु शब्देषु आदेर्ऋकारस्य इकारो भवति ।
इसी (२-४३ षू=स् ५-१८ दीर्घः) विसी (पूर्ववत्) गिदूठी
(३-१० षू=दू ३-५० द्वि० ३-५१ ठू=दू ५-१८ दीर्घः)
दिदूठी (पूर्ववत्) एवमुत्तरत्रापि । सिदूठी । सिङ्गारो (२-४३
शू=स् ४-१७ वर्गान्तो वा ५-१ ओ) मिअंको (२-२
गलोपः ४-१ आ=अ ४-१७ वर्गान्तविन्दुः ५-१ ओ) भिङ्गो
(४-१७ झू=विं० ५-१ ओ) भिङ्गारो (पूर्ववत्) हिअअं (२-२
दयोलोपः ५-३० विन्दुः) विइण्हो (२-२ तलोपः ३-३३
ष्णू=णू ५-१ ओ) विहिअं (२-२ तलोपः ५-३० विं)
किसरो (२-४३ शू=स् ५-१ ओ) किच्चा (३-२७ त्यू=च्
३-५० द्वि०) विच्छुओ (१-१५ सू०स्प०(१) सिआलो
(२-४३ शू=स् २-२ गलोपः ५-१ ओ) किई (२-२
तलोपः ५-१८ दीर्घः) किसी । (२-४३ षू=स् ५-१८ दीर्घः)
किवा (२-१५ पू=व्) ऋषिवृषीष्टृष्टिष्टाष्टिष्टृङ्गारमृगाङ्गभृ-
ङ्गभृङ्गारहृदयवितृणवृंहितकृशरकृत्याष्टिश्चकशृगालकृतिकृषि-
कृपाः ॥ २८ ॥

उदृत्वादिषु ॥ २९ ॥

ऋतु इत्येवमादिषु आदेर्ऋत उकारो भवति । उदू (२-७
तू=दू ५-१८ दी०) मुणालो (२-४२ नू=णू ५-१ ओ) पु-

(१) का० पु० विंचुओ इति पाठभेदे प्रदर्शित स्तत्र “वृश्चि-
के श्रे ऋचुवा” ८ । २ । १६ छापवादः विञ्चुओ, विंचुओ ।
पक्षे विच्छिओ । इति हेमानुसारिणी प्रक्रिया ऽनुसर्तव्या ।

हवी (१-१३ सू० स्प०) बुंदावणं (४-१७ वि० २-४२ न=ण्
 ५-३० वि०) पाउसो (३-३ रलोपः वलोपश्च ४-११ घ=म्-
 ४-१८ पुंवत् ५-१ ओ) पउत्ती (३-३ रलोपो वलोपश्च ३-१
 तलोपः ३-५० द्वि० ५-१८ दी०) णिउदं (२-४२ न=
 ण् २-२ वलोपः २-७ त=द् ५-३० वि०) संबुदं (२-७ न=द्
 ५-३० वि०) णिबुदं (२-४२ न=ण् ३-३ रलोपः ३-५०
 द्वि० २-७ त=द् ५-३० वि०) बुत्ततो (३-१ तलोपः ३-५०
 द्वि० ४-१ आ=अ ४-१७ न=वि० ५-१ ओ) षरहुओ
 (२-२७ भू=ह् २-२ वलोपः ५-१ ओ) माउओ (२-२ वलोपः
 २-२ क्लोपः ५-१ ओ) जामाउओ । (पूर्ववत्) ऋतु, मृणा-
 ल, पृथिवी, वृन्दावन, प्राट्ष्, प्रवृत्ति, निवृत्त, (१) संवृत्त, निवृत्त,
 वृत्तान्त, परभृत, मातृक, (२) जामातृक, इत्येवमादयः ॥ २९ ॥

ऋ रीति ॥ ३० ॥

वर्णान्तरेणायुक्तस्यादेर्ऋकारस्य रिकारो भवति । रिणं
 (५-३० वि०) रिद्धो (३-१ द्लोपः ३-५० द्वि० ३-५१
 घ=द् ५-१ ओ) रिच्छो (३-३० क्ष=छ शे० पू०(३) ॥ ३० ॥

कचिद्युक्तस्यापि ॥ ३१ ॥

वर्णान्तरेण युक्तस्यापि कचि द्दकारस्य रिकारो भवति ।
 एरिसो (१-१९ ई=ए २-२ द्लोपः १-४३ श्=स् ५-१ ओ)
 सरिसो, तारिसो । एरिसोवत्(४) ॥ ३१ ॥

(१) क० पु० विवृत्त पाठः । विउदं प्रा० ।

(२) क० पु० भ्रातृक इत्यधिकः पाठः । भाउओ इति प्रा० ।

(३) क० पु० ऋणं, ऋद्धं, ऋच्छ इत्येव मादयः अ० पा० ।
 केचिद् ऋक्षं पठन्ति ।

(४) क० पु० ईदश, सदश, तादश, कीदश इत्येव मादयः ।
 केरिसो प्रा० । अ० पा०

वृक्षे वेन रुर्वा ॥ ३२ ॥

वृक्षशब्दे वृक्षशब्देन सह ऋकारस्य रुकारो भवति वा । रुक्खो-
(३-२९ ऋ=ख् ३-५० द्वि० ३-५१ ख्=क् ५-१ ओ) वच्छ
(१-२७ ऋ=अ ३-३१ ऋ=छ् शे० पू०) व्यवस्थितविभाषा-
ज्ञापनाच्छत्वपक्षे न भवति खत्वपक्षे तु निसमेव भवति ॥ ३२ ॥

लृत्तः कलृत्तहालिः ॥ ३३ ॥

कलृत्तशब्दे लृकारस्य इलीख्यमादेशो भवति । किलित्तं ।
(३-१ प्लोपः ३-५० द्वि० ५-३० वि०) तदेवमादेशान्तर-
विधानात्प्राकृते ऋकारलृकारौ न भवतः ॥ ३३ ॥

ऐन इद्वेदनादेवरयोः ॥ ३४ ॥

वेदनादेवरयोरेकारस्य इकारो भवति । विअणा (२-२ द्-
लोपः २-४२ न्=ण्) दिअरो । (२-२ व्लोपः ५-१ ओ)
वाग्रहणानुवृत्तेः क्वचिद् वेअणा, देअरो इत्यपि ॥ ३४ ॥

ऐतएत् ॥ ३५ ॥

आदेरैकारस्य एकारो भवति । सेलो (२-४३ श्=स् ५-१
ओ) सेच्चं (२-४३ श्=स् ३-२७ त्य्=च् ३-५० द्वि० ५-३०
वि०) एरावणो, केलासो (५-१ ओ) तेल्लोकं । (३-३ र्लो-
पः ३-५८ ल्=द्वि० ३-२ य्लोपः ३-५० क्द्वि०) शैलशै-
त्यैरावणकैलासत्रैलोक्यानि ॥ ३५ ॥

दैत्यादिष्वह ॥ ३६ ॥

दैत्यादिषु शब्देषु ऐकारस्य अइ इत्ययमादेशो भवति ।
दइच्चो (३-२७ त्य्=च् ३-५० द्वि० ५-१ ओ) चइत्तो
(३-३-रलोपः ३-५० द्वि० ५-१ ओ) भइरवो (५-१ ओ)
सइरं (३-३ व्लोपः ५-३० विन्दुः) वइरं (५-३० वि०) वइदेसो
(२-४३ श्=स् ५-१ ओ) वइदेहो (५-१ ओ) कइअवो (२-२

प्रथमपरिच्छेदः ॥

१३

तलोपः ५-१ ओ) वइसाहो (२-४३ श्=स् २-२७ ख्=ह् ५-१ ओ)
 वइसिओ २-४३ श्=स् २-२ कलोपः ५-१ ओ) वइसंपाअण(१)
 (२-४३ श्=स् ४-१७ वि० २=२ यूलोपः २-४२ न्=ण्)
 ५-२७ ओत्वनिषेधः ४-६सोर्लोपः दैत्यचैत्रभैरवस्वैरवैरवैदेशवै-
 देहकैतवैशाखवैशिकवैशम्पायनाः । इत्यादयः ॥ ३६ ॥

दैवे वा ॥ ३७ ॥

दैवशब्दे ऐकारस्य अइ इत्ययमादेशो भवति वा । दइवं(२)
 (५-३० वि०) देव्वं (पूर्ववत्) । अनादेशपक्षे नीडादित्वाद्
 द्वित्वम् ॥ ३७ ॥

इत्सैन्धवे ॥ ३८ ॥

सैन्धवशब्दे ऐकारस्य इकारो भवति । सिंधवं (४-१७ न्=
 वि० ५-३० वि०) ॥ ३८ ॥

ईद् धैर्ये ॥ ३९ ॥

धैर्यशब्दे ऐकारस्य ईकारो भवति । धीरं (३-१८ र्ग=र् ५-
 ३० वि०) ॥ ३९ ॥

ओतोद्वा प्रकोष्ठे कस्य चः ॥ ४० ॥

प्रकोष्ठशब्दे ओकारस्य अकारो भवति वा तत्संयोगेन च
 ककारस्य वत्त्वम् । पवट्ठो । (३-३ रूलोपः ३-१० ष्ट्=ठ् ३-५०
 द्वि० ३-५१ठ्=ट् ५-१ ओ) पओट्ठो (२-२ कूलोपः शेषं
 पूर्ववत्) ॥ ४० ॥

औत ओत् ॥ ४१ ॥

औकारस्यादेरोकारो भवति । कोमुई (२-२ दूलोपः) जो-

(१) क० पु० वइसम्पाइणो पा० ।

(२) कचिद् दइव्वं पाठः स तु भ्रममूलकः । विभाषासु व्य-
 वस्थितविभाषाश्रयणादनादेश पक्षे नित्यमेव आदेशपक्षे नेति
 मूल एव स्फुटं वक्ष्यमाणत्वाद् ॥

१४

प्राकृतप्रकाशे

व्वणं (२-३१यू=जू ३-५० द्वि० २-४२ नू=णू ५-३० विं)
 कोत्थुहो (३-१२ स्तू=थू ३-५० द्वि० ३-५१ थू=तू २-२७भू=हू
 ५-१ ओ) कोसंबी । (२-४३ शू=सू ४-१७ विं० ४-१ ह्रस्वः)
 कोमुदी, यौवनम्, कौस्तुभः, कौशाम्बी ॥ ४० ॥

पौरादिब्वउ ॥ ४२ ॥

पौर इत्येवमादिषु शब्देषु औकारस्य अउ इत्ययमा-
 देशो भवति । पउरो (५-१ ओं) एवमुत्तरत्र । कउरवो । पउरिमो
 (शेषं १-२३ सू० स्प०) पौरकौरवपौरुषाणि । आकृतिगणो-
 ऽयम् । कौशले विकल्पः । कोमलो, कउसलो । कौशलम् ॥ ४२ ॥

आ च गौरवे ॥ ४३ ॥

गौरवशब्दे औकारस्य आकारो भवति । चकारादउत्वं-
 च ॥ गारवं गउरवं (५-३० विन्दुः) ॥ ४२ ॥

उत्सौन्दर्यादिषु ॥ ४४ ॥

इति वररुचिकृतप्राकृतसूत्रेषु अज्जिधिर्नाम
 प्रथमः परिच्छेदः ॥

सौन्दर्य इत्येवमादिषु औकारस्य उकारो भवति । सुन्दरं (१-५सू०
 स्प०) मुञ्जाअणो (४-१७ पञ्चमः २-२ यूलोपः २-४२नू=णू ५-१
 ओ)मुण्डो (२-४३ शू=सू ४-१७ पञ्चमः ५-१ ओ) कुक्खेअओ
 (३-२९ खू=खू ३-५० द्वि० ३-५१-खू=क् २-२ यकयोर्लोपः
 ५-१ ओ) दुब्बारिओ (३-५२ वू=व्वू-२-२ कूलोपः ५-१ ओ)
 सौन्दर्यमौज्जायनशौण्डकौक्षेयकदौवारिकाः ॥ ४४ ॥

इति भामहविरचिते प्राकृतप्रकाशे प्रथमः परिच्छेदः ॥

अथ द्वितीयः परिच्छेदः ।

अयुक्तस्यानादौ ॥ १ ॥

अधिकारो ऽयम् । इत उत्तरं यद्वक्ष्यामस्तदयुक्तस्यव्य-
ञ्जनस्यानादौवर्तमानस्य कार्यं भवतीत्येवं वेदितव्यम् । व-
क्ष्याति कादीनां लोपः । मउडं । (१-२२ सू० स्प०) अयु-
क्तस्येति किम् । अघो (३-३२ लोपः ३-५० घृदि० ३-५१
घृ=गू ५-१ ओ) अक्को(१) (पूर्ववद्) आनादौ इति किम् ।
कमलं(२) । अयुक्तस्येत्यापरिच्छेदसमाप्तेः । अनादाविति च,
आज(३)कारविधानात् ॥ १ ॥

कगचजतदपयवां प्रायोलोपः ॥ २ ॥

कादीनान्नानावर्णानामयुक्तानामनादौवर्तमानानांप्रायो बा-
हुल्येनलोपो भवति(४) । कस्य तावत्, मउलो (१-२२
सू० स्प० ५-१ ओ) णउलं । (२-४२ नू=ण् ५-३० वि०)
गस्य, साअरो (५-१ ओ) णअरं । (२-४२ नू=ण् ५-३०
वि०) चस्य, वअणं (२-४२ नू=ण् ५-३० विन्दुः) सूई ।
जस्य, गओ (५-१ ओ) रअदं । (२-७ तू=दू ५-३० विन्दुः)

(१) क० पु० अर्घः । अर्कः ॥ सं० ।

(२) क० पु० कंकणं । अ० पा० ।

(३) “आदेर्योजः” इति सूत्र पर्यन्तमित्यर्थः ॥

(४) प्रायो ग्रहणात्कचिदादेरपि । सपुनः— सउण । कचि-
च्चस्यजः, पिशाची-पिसार्जी । कस्यगः, एकत्वम्-एगत्वं । इत्यादौ
बाहुलकात् । आर्षे—आकुञ्चनम् । हे० ।

तस्य, कअं (१-२७ ऋ=अ ५-३० विन्दुः) विआणं । (२-४२ नू=ण् ५-३० विन्दुः) दस्य, गआ । मओ । (५-१ ओ) पस्य, कई । (५-१८ दी०) विउलं (५-३० विन्दुः) सुउ-रिसो (१-२३ सू० स्प०) सुपुरुष इति यद्यपि उत्तरपदस्य-पुरुषशब्दस्यादि(१)स्तथापिलोपो भवतीत्यनेनज्ञापयति वृत्तिका-रः-यथा “उत्तरपदादिरनादिरेवे”ति । यस्य, वाऊ (५-१८ दी०) णअणं । (२-४२ उभयत्रणत्वम् ५-३० विन्दुः) वस्य, जीअं(२) (५-३० विन्दुः) दिअहो । (२-४७ सू=ह् ५-१ ओ) मुकुलनकुलसागरनगरवचनसूचीगजरजतकृतविता-नगदामदकपिनिपुलसुपुरुषत्रायु(३)नयनजीवदिवसाः । प्रायो-ग्रहणाद्यत्र श्रुतिमुखमस्ति तत्र(४) न भवत्येव । सुकुसुमं (५-३० विन्दुः) पिअगमणं (३-३ रूलोपः २-४२ नू=ण् ५-३० विन्दुः) सचावं । अवजलं । (२-१५ पू=व् ५-३० विन्दुः) अतुलं (५-३० वि०) आदरो (५-१ ओ) अपारो (५-१ ओ) अजसो (२-३१ य्=ज् २-४३ शू=स् ४-१८ पुञ्चत्-४-६-अन्त्यलोपः ५-१ ओ) सबहुमाणं (२-४२ नू=ण् ५-३० वि०) सुकुसुम-प्रियगमनसचापाऽपजलाऽतुलाऽऽदराऽपाराऽयशस्सबहुमानानि । अयुक्तस्येत्येव । (५)सक्रो (२-४३ शू=स् ३-३ रूलोपः ३-५०

(१) क० पु० आदि र्यं स्तथापि । अ० पा० ।

(२) क० पु० जीओ-पाठः ।

(३) क० पु० कायः । काओ । प्रा० ॥ अ० पा० ।

(४) क० पु० तत्र लोपो न भवत्येवेति । तेन- अ० पा० ।

(५) क० पु० तेन-सक्रो, । मग्नो,अच्चा, अज्जुणो, अत्तवा*त्ता, रुहो, सुहो, सण्पो, दण्पो, अज्जो, सुज्जो, गव्वो । शक्र, मार्ग, अर्चा, अर्जुन, आर्तवार्ता, रुद्र, शूद्र, सर्प, दर्प, आर्य, सूर्य, गर्व इति अ०पा०॥

* बाहुलकान्न ह्रस्वः ।

द्वितीयपरिच्छेदः ॥

१७

द्वि० ५-१ ओ) मगो । (४-१ आ=अ ३-३ र्लोपः ३-५०
द्वि० ५-१ ओ) शक्रः । मार्गः । अनादावित्येव । कालो गन्धो ।
(५-१ ओ उभयत्र) कालः । गन्धः ॥ २ ॥

यमुनायां मस्य ॥ ३ ॥

यमुनाशब्दे मकारस्य लोपो भवति । जउणा (२-३१
य=ज् २-४२ न=ण्) ॥ ३ ॥

स्फटिकनिकषचिकुरेषु कस्य हः ॥ ४ ॥

अनादाविति वर्तते । एषु कस्य हकारो भवति ॥ लोपाप-
वादः । फलिहो (३-१ म्लोपः २-२२ द=ल् ५-१ ओ)
णिहसो (२-४२ न=ण् २-४३ ष=स् ५-१ ओ) चिहुरो
(५-१ ओ) ॥ ४ ॥

शीकरे भः ॥ ५ ॥

शीकरशब्दे ककारस्य भकारो भवति । सीभरो । (२-४३
श=स् ५-१ ओ) ॥ ५ ॥

चन्द्रिकायां मः ॥ ६ ॥

चन्द्रिकाशब्दे ककारस्य मकारो भवति । चंदिमा (३-३
र्लोपः ४-१७ विन्दुः ३-५६ द्वित्वनिषेधः) ॥ ६ ॥

ऋत्वादिषु तो दः(१) ॥ ७ ॥

ऋतु इत्येवमादिषु तकारस्य दकारो भवति(२) । उदू(१-२२

(१) “ऋत्वादिषु” शौरसेनी मागधी विषय एव । प्राकृते
तु रिऊ उऊ ।

(२) क. पु. तकारोपादानं जमादीनां जकारादे माभूदित्यर्थः ।
अ० पा०

२०

प्राकृतप्रकाशे

वत) उलवो । (५-१ ओ) शापः शपथः उलपः । प्रायोग्रहणा-
द्यत्र लोपो(१) न भवति तत्रायं विधिः ॥ १५ ॥

आपीडेमः ॥ १६ ॥

आपीडशब्दे पकारस्य मकारो भवति । आमेलो (१-१९
ई=ए २-२३ इ=ल् ५-१ ओ) ॥ १६ ॥

उत्तरीयानीययोज्जो वा(२) ॥ १७ ॥

उत्तरीयशब्दे ऽनीयप्रत्ययान्ते च यस्य ज्जो भवति वा ।
उत्तरीअं (२-२ यूलोपः ५-३० वि०) एव मुत्तरत्रापि । उत्त-
रिज्जं । रमणीअं । रमणिज्जं । भरणीअं । भरणिज्जं ॥ १७ ॥

छायायांहः ॥ १८ ॥

छायाशब्दे यकारस्य हकारो भवति । छाहा ॥ १८ ॥

कचन्धे वो मः ॥ १९ ॥

कचन्धशब्दे चकारस्य मकारो भवति । कमन्धो (४-१७
वि० ५-१ ओ) ॥ १९ ॥

टो डः ॥ २० ॥

टस्यानादिवर्तिनोडकारो भवति । णडो (२-४२ न=ण् ५-१
ओ) विडवो (२-१५ प=व् ५-१ ओ) नटः । विटपः ॥ २० ॥

सटाशकटकैटभेषु ढः ॥ २१ ॥

एतेषु टकारस्य ढकारो भवति । सढा, सअढो (२-२ क्-

(१) कणचजे त्यादिना प्लोप इत्यर्थः ।

(२) क. पु. उत्तरीयानीययो र्यस्य ज्जो वा । सू० पा० । आरम-
णिज्जं, आकरणिज्जं । अ० पा० । उत्तरोयानीययो र्यो ज्जो वा ।
इति केचित् ।

द्वितीयपरिच्छेदः ॥

२१

लोपः ५-१ ओ) कैढवो (१-३५ ऐ=ए२-२९ भू=वू
५-१ ओ) ॥ २१ ॥

स्फटिके लः ॥ २२ ॥

स्फटिकशब्दे टकारस्य लकारो भवति । फलिहो (३-१ मू-
लोपः २-४ कू=हू ५-१ ओ) ॥ २२ ॥

डस्य च ॥ २३ ॥

डकारस्यायुक्तस्यानादिभूतस्य लकारो भवति । दालिमं
(५-३० वि०) तलाअं (२-२ ग्लोपः ५-३० वि०) बलही ।
(२-२७ भू=हू) प्राय इत्येव(१) । दाडिमं (५-३० वि०) बडिमं
(२-४३ शू=म् ५-३० वि०) णिविडो (२-४२ नू=णू ५-१ ओ)
दाडिमः । तडागः । बलपी । बडिशं । निविडं ॥ २३ ॥

ठो ढः ॥ २४ ॥

ढकारस्यायुक्तस्यानादिभूतस्य ढकारो भवति । मढं (५-३०
वि०) एवमग्रेऽपि-जढरं कढारं । मठः । जठरं । कठारं ॥ २४ ॥

अङ्कोले ल्लः ॥ २५ ॥

अङ्कोल शब्दे लकारस्य ल्लकारो भवति । अङ्कोल्लो
५-१ ओ)(२) ॥ २५ ॥

फोभः ॥ २६ ॥

फकारस्यायुक्तस्यानादिभूतस्य भकारो भवति । सिभा
(२-४३ शू=म्) सेभालिआ (२-२ कूलोपः) सभरी (२-४३

(१) कच्चिल्लकारो न भवतीत्यर्थः ।

(२) क० पु० अङ्कोटेलः-अङ्कोटशब्दे टकारस्य लकारो
भवति । अंकोलो ।

२२

प्राकृतप्रकाशे

शू=म्) सभलं (५-३० वि०)(१) ॥ २६ ॥

खघथधभां हः ॥ २७ ॥

खादीनाम्पञ्चानामयुक्तानामनादिवर्तिनां हकारो भवति ।
 खस्य तावत्, मुहं (५-३० वि०) मेहला । घस्य, मेहो,
 (५-१ ओ) जहणं, (२-४२ नू=ण् ५-३० वि०) थस्य
 गाहा । सत्रहो (२-१५ सू० स्प०) । घस्य, राहा । व-
 हिरो (५-१ ओ) भस्य, सहा । रासहो- (५-१ ओ) गाय
 इत्येव, (२) पखलो (३-३ रूलोपः ५-१ ओ) पलंघणो (३-
 ३ रूलोपः ४-१७ वर्गान्ति० २-४२ नू=ण् ५-१ ओ) अधी-
 रो (५-१ ओ) अधणो (२-४२ नू=ण् ५-१ ओ) उवलद्धभावो
 (२-१५ पू=व् ३-३ वूलोपः ३-५० धृदि० ३-५१ धू=द्
 प्रायोग्रहणात् न वूलोपः ५-१ ओ) मुखम्, मेखला, मेघः, जघनं,
 गाथा, शपथः, राधा, बाधिरः, सभा, रासभः, पखलः, पलङ्कनः,
 अधीरः अधनः उपलब्धभावः ॥ २७ ॥

प्रथमशिथिलनिषधेषु ढः ॥ २८ ॥

एतेषु थधयोर्ढकारो भवति । पढमो (३-३ रूलोपः ५-१
 ओ) सिढिलो (२-४३ शू=म् ५-१ ओ) णिसढो (२-४२ षू=स्
 शे० पूर्ववत्) ॥ २८ ॥

कैटभेवः ॥ २९ ॥

कैटभशब्दे भकारस्य वकारो भवति । केढवो (१-३५ ऐ=
 ए २-२१ दू=द् ५-१ ओ) ॥ २९ ॥

(१) क० पु० अयुक्तस्येति किम् । तत्रफलं । अनादा-
 विति किम् । फलिहो । अ० पा०

(२) कचिद् हकारो नेत्यर्थः ।

द्वितीयपरिच्छेदः ॥

२३

हरिद्रादीनां रो लः ॥ ३० ॥

हरिद्रा, इत्येवमादीनां रेफस्य लकारो भवति । हलदा(१-१३ इ=अ ३-३ र्लोपः ३-५० वृद्धिं ५-२४ आत्वं वा-ह्रुयात्) चलणो (२-४२ न=ण् ५-१ ओ) मुहलो (२-२७ ख=ह्र ५-१ ओ) जहिद्विलो (१-२२ सू० स्य०) सोमालो(१) (५-१ ओ) कलुणं (प्रायोग्रहणात्कलोपाभावः ५-३० वि०) अङ्गुली (स्पष्टम्) इंगालां (४-१७ वि० ५-१ आं) चिलादो (२-३३ क्=च २-७त्-द्-५-१ ओ) फलिहा (२-३६ प्=फ् २-२७ ख-ह्र) फलिहो (५-१ ओ शे० पूर्ववत्) हरिद्रा, चरण, मुखर, युधिष्ठिर, सुकुमार, करुण, अङ्गुरी, अङ्गार, किरात, परिखा, परिघ, इत्येवमादयः ॥ ३० ॥

आदेर्योजः । ३१ ।

अनादेरिति निवृत्तम् । आदिभूतस्य यकारस्य जकारो भवति । जट्टी (३-१० ष्ट्=ट् ३-५० वृद्धिं ३-५१ ट्=ट् ५-१८ दीर्घः) जसो (२-४३ श्=स् ४-६ स्लोपः ४-१८ पुंस्त्वं ५-१ ओ) जकखो । (३-२९ क्ष्=ख् ३-५० खृद्धिं ३-५१ ख्=क् ५-१ ओ) यष्टिः, यशः यक्षः ॥ ३१ ॥

यष्ट्यां लः । ३२ ।

यष्टिशब्दे यकारस्य लकारो भवति लट्टी (जट्टीवत्) ॥ ३२ ॥

किरातेचः । ३३ ।

किरातशब्दे आदेर्वणस्य चकारो भवति । चिलादो (२-३०

(१) नवा मयूख लवण चतुर्गुण चतुर्थं चतुर्दश चतुर्वार सुकुमार कुतूहलो दूखलो लूखले ८ । १ । १७१ मयूखादिष्वादेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनन सह ओद् वा भवति । मोहो, मऊहो इत्यादि । हेम० । पक्षे-सुउमालो ।

२४

प्राकृतप्रकाशे

सू० स्प०)(१) ॥ ३३ ॥

कुब्जखः ॥ ३४ ॥

कुब्जशब्दे आदेर्वर्णस्य खकारो भवति । खुज्जो (२)(३-३व-
लोपः ३-५० जूद्र० ५-१ ओ) ॥ ३४ ॥

दोलादण्डदशनेषुडः(३) ॥ ३५ ॥

एषु आदेर्वर्णस्य डकारो भवति । डोला । डंडो (५-१ ओ)
डसणो (२-४३ श्=स् २-४२ न्=ण् ५-१ ओत्वं) ॥ ३५ ॥

परुषपरिघपरिखासुफः(४) ॥ ३६ ॥

एतेषु आदेर्वर्णस्य फकारो भवति । फरुसो (२-४३ ष्=स्
५-१ ओ) फलिहो, फलिहा (२-३० सू० स्प०) ॥ ३६ ॥

पनसे ऽपि ॥ ३७ ॥

पनसशब्दे ऽपि पकारस्य फकारो भवति) फणसो (२-४
२ न्=ण् ५-१ ओत्वं) ॥ ३७ ॥

विसिन्यां भः ॥ ३८ ॥

विसिनीशब्दे आदेर्वर्णस्य भकारो भवति । भिसिणी । (२-
४२ न्=ण्) स्त्रीलिङ्गादिर्देशादिह न भवति विमं (२-४३ ष्=स्
५-३० वि०) ॥ ३८ ॥

(१) चिलाओ, पुलिन्द एवायं विधिः । तेन कामरूपिणि
नेष्यते । नमिमोहरकिरायं-इति हे० ।

(२) क० पु० खज्जो । पा०

(३) दशन दष्ट दग्ध दोला दण्ड दग् दाह दम्भ दर्भ क-
दन दोहदे दो वा डः ८ । १ । ११७ एषु दस्य डोवा भवति ॥ हे०

(४) परुष पलितपरिखासु फः-इतिपाठे पलितेत्यपपाठः
प्रतीयते । पलिते वा ८ । १ । २१२ पलिलं । पलिअ । हेम०
इत्युदाहृतम् ।

द्वितीयःपरिच्छेदः ॥

२५

मन्मथेवः ॥ ३९ ॥

मन्मथशब्दे आदेर्वर्णस्य वकारो भवति । वम्महो (३-४३ न्म=म् ३-५० द्वि० २-२७ थ्=ह् ५-१ ओत्वं) ॥ ३९ ॥

लाहले णः ॥ ४० ॥

लाहलशब्दे आदेर्वर्णस्य णकारो भवति । णाहलो (ओत्वं पू०) ॥ ४० ॥

षट्शावकसप्तपर्णानां छः ॥ ४१ ॥

एतेषामादेर्वर्णस्य छकारो भवति । छट्टी (३-१० ष्ट्=ट् शे० २-३१ सू० स्प०) छम्मुहो (१०-५* ण्=न् ३-४३ न्म=म् ३-५० द्वि० २-२७ ख्=ह् ५-१ ओ०) छावओ (२-२ क्लोपः ५-१ ओ०) छत्तवणो) ३-१ प्लोपः ३-५० त्द्वि० २-१५ पू=व् ३-३ र्लोपः ३-५० ण्द्वि० ५-१ ओ०) । षष्ठी षण्मुखः शावकः सप्तपर्णः ॥ ४१ ॥

नो णः सर्वत्र ॥ ४२ ॥

आदेरिति निवृत्तम् (१) । सर्वत्र नकारस्य णकारो भवति (२) । णई (२-२ द्लोपः ५-१८ दीर्घः) कणअं (२-२ क्लोपः ५-३० वि०) वअणं (२-२ च्लोपः २-४२ न्=ण् ५-३० वि०) माणंसिणी (१-२ सू० स्प०) नदी । कनकं । वचनं । मन-स्विनी ॥ ४२ ॥

शषोःसः ॥ ४३ ॥

सर्वत्र शकारषकारयोस्सकारो भवति । शस्य, सटो (३) ३-३व्-लोपः ३-५० द्वि० ५-१ ओ०) णिसा (२-४२ न्=ण् असो (४) (५-१ ओत्वं) । पस्य, संठो (४-१७ वर्गान्त० २-२४ ह्=ट्-ओत्वं

* व्यत्ययात्प्राकृतेऽपि । (१) सर्वत्रेति ग्रहणात् ।

(२) अयुक्तस्येत्येव कचित्पाठः । अयुक्तस्येति किम्, कन्दरा अन्तरम्

(३) सदो, इति कचित् । (४) अङ्सो इति कचित् ।

२६

प्राकृतप्रकाशे

पू० १-५६ द्वि० न) वसहो (१-२७ कृ=अ २-२७ भू=हू-ओत्वं पू०)
क-साअं (२-२-यूलोपः ५-३० वि०) शब्दः । निशा । अंशः ।
षण्डः । वृषभः । कषायम् ॥ ४३ ॥

दशादिषु हः ॥ ४४ ॥ (१)

दश इत्येवमादिषु शकारस्य हकारो भवति । दह (स्पष्टं)
एआरह (२-२ कूलोपः २-१४ दू=रू) वारह (३-१ दूलोपः २-
१४ दू=रू) तेरह (१-५ सू० स्प०) दश, एकादश, द्वादश, त्रयो-
दश ॥ ४४ ॥

संज्ञायां वा ॥ ४५ ॥

संज्ञायां गम्यमानायां वा दशशब्दे शस्य हत्वं भवति ।
दहमुहो, पक्षे दसमुहो (२-४३ शू=स् २-२७ खू=हू ५-१ ओ)
दहबलो दसबलो, (पूर्ववत्) दहरहो दसरहो (२-२७ थू=हू ५-१
ओत्वम्) दशमुखः, दशबलः, दशरथः ॥ ४५ ॥

दिवसेसस्य ॥ ४६ ॥ (२)

दिवसशब्दे सकारस्य हकारो वा भवति । दिअहो
दिअसो (२-२ वूलोपः ५-१ ओ) दिवसः ॥ ४६ ॥

स्तुषायां णहः ॥ ४७ ॥ (३)

इति वररुचि कृत प्राकृत सूत्रेषु अयुत वर्ण विधिर्नाम
द्वितीयः परिच्छेदः ।

स्तुषाशब्दे षकारस्य णकारो भवति । सोण्डा (१-२०
ओत्वम् ३-२ नकारलोपः ॥ ४४ ॥

इति भामहविरचिते प्राकृतप्रकाशे द्वितीयः परिच्छेदः ॥

(१) दशपाषाणेहः । ८ । १ । २६२ ॥ दहमुहो, दसमुहो-
पाहाणो, पासाणो । हे० ।

(२) दिवसे सः । ८ । १ । २६२ दिवहो, दिवसो । हे० ।

(३) स्तुषायां णहो न वा । ८ । १ । २६१ ॥ सुण्डा, सुसा । हे० ।

तृतीयः परिच्छेदः ।

उपरिलोपः कगडतदपषसाम् ॥ १ ॥

कादीनामष्टानां युक्तस्योपरि स्थितानां लोपो भवति ।
 कस्य तावत् भक्तं, (३-५० तद्वि० ५-३० वि०) सित्थओ
 (३-५० थद्वि० ३-५१ धू=त २-२ कूलोपः ५-१ ओ) गस्य, मुद्धो
 (३-५० धद्वि० ३-५१ धू=द ५-१ ओ) सिणिद्धो (२-४२
 नू=ण ३-५२ अधिकारसूत्रात् विप्रकर्षः पूर्वस्वरता च
 ३-५० धद्वि० ३-५१ धू=द ओ० पूर्व०) डस्य, खगो ३-५०
 गूद्वि० ओ-पू०) तस्य, उप्पलं (३-५० पूद्वि० ५-३० वि०)
 उप्पाओ (३-५० पूद्वि० २-२ तलोपः ५-१ ओ) दस्य,
 मुग्गा (३-५० गूद्वि० ५-११ दी० ५-२ जसोलोपः) मुग्गरो ।
 (५-१ ओ शे० पू०) पस्य, सुत्तो(१) । ३-५० तद्वि० ओ० पू०)
 षस्य, गोदूठी (३-५० दूद्वि० ३-५१ दू=दू) णिदूठुरो । (२-४२
 नू=ण ३-५० दूद्वि० ३-५१ दू=दू ५-१ ओ) सस्य, खलिअं
 (२-२ तलोपः ५-३० वि०) णहो । (२-४२ नू=ण ५-१
 ओ) भक्तम् सिक्थकम् मुग्धः स्निग्धः खड्गः उत्पलम् उत्पातः
 मुद्गाः मुद्गरः सुप्तः गोष्ठी निष्ठुरः खलितम् स्नेहः ॥ १ ॥

अधो मनयाम् ॥ २ ॥

मकारनकारयकाराणां युक्तस्याधः स्थितानां लोपो भवति ।
 मस्य, सोस्तं (२-४३ शू=सू१-२० उ=ओ मूलोपे २-४३ षू=सू

(१) का० पु० पञ्जत्तो, पर्याप्तः अ० पा० ।

३-५० म्द्रि० ५-३० वि०) रसी (२-४३ श्म् मलोपे ३-५०
 म्द्रि० ५-१८ दीर्घः) जुगं । (२-३१ य्=ज् मलोपे ३-५०
 म्द्रि० वि०पू०) वगी, (४-१ आ=अ शे०पू० ५-१८ दीर्घः)
 नस्य, णगो । (२-४२ न्=ण् नलोपे ३-५० म्द्रि० ५-१ ओ)
 यस्य, सोम्पो (१-४१ औ=ओ यलोपे (३-५० म्द्रि० ओत्वंपू०)
 जोगो (२-३१ य्=ज् शे० पूर्ववत्) शुष्म, रक्षिः, युग्मम्,
 वाग्मी, नयः, सौम्यः, योग्यः ॥ २ ॥

सर्वत्र लवराम् ॥ ३ ॥

लकारवकाररेफाणां युक्तस्योपर्यधः स्थितानां लोपो भवति ।
 लस्य, उक्ता (३-५० क्द्रि०) वक्कलं, विक्रवो (प्राय इति वलोपो
 न ५-१ ओ) वस्य लुद्धओ (३-५० ध्=द्रि० ३-५१ ध्=द
 २-२ क्लोपः ५-१ ओ)(१) पिक्कं । (१-३ सू०स्यष्ट)रस्य,
 अक्को (३-५० क्द्रि० ५-१ ओ) सक्को (२-४३ श्=स्,
 शे० पूर्व०) उल्का, वल्कलम्, विक्रवः, पक्कम्, अर्कः, शक्रः ॥३॥

द्रे रो वा ॥ ४ ॥ (२)

द्रशब्दे रेफस्य वा लोपो भवति । दोहो ५-१ ओ) द्रोहो ।
 चन्द्रो (३-५६ द्द्रि० न शे० पू०) चन्द्रो । रुद्रो (३-५०
 द्द्रि० ५-१ ओ) रुद्रो । द्रोहचन्द्ररुद्राः ॥ ४ ॥

सर्वज्ञतुल्येषु ज्ञः ॥ ५ ॥

सर्वज्ञतुल्येषु अकारस्य लोपो भवति । सव्वज्जो । (३-३

(१) लोद्धओ इति कचित् तत्र तुण्डरूपसमत्वादोत्वम् ।

(२) बाधो रोलुक् ८।४। ३९८ अपभ्रंशे संयोगाद्भवोवर्तमानो
 रेफो लुग् वा भवति । उदाहृतं लोपाभावे-जह भग्ना पारक्कडा तो
 साहि मज्झु प्रियेण इति हे०

तृतीयः परिच्छेदः ॥

२९

रकार लोपः ३-२० वजयोर्द्वि० ओत्वं पू०) इंगिअज्जो
(४-१७ वर्गान्तोवा २-२ त्रलोपः ज्झंप्पे जद्वि० पू०) जानाते
र्यान्त्येवं रूपाणि तत्र त्रलोपः(?) ॥ ५ ॥

श्मश्रुश्मशानयोरादेः ॥ ६ ॥

श्मश्रुश्मशानयोरादेर्वर्णस्य लोपो भवति । मस्सु (२-४३
शू=स् ३-३ र्रलोपः ३-५० स्द्रि०) मसाणं (२-४३ शू=स्
२-४२ नू=ण ५-३० वि०) ॥ ६ ॥

मध्याह्ने हस्य ॥ ७ ॥

मध्याह्नशब्दे हकारस्य लोपो भवति । मज्झण्णो(३-२८
ध्यू=शू ३-५० शूद्रि० ३-५१ शू=जू ४-१ आ=अ २-४२
नू=ण ३-५० द्वि० ५-१ ओ) ॥ ७ ॥

हल्लक्षेषु नलमां स्थितिरुर्ध्वम् ॥ ८ ॥

ह ह्र ह्र इत्येतेषु अधः स्थितानां नकारलकारमकाराणां स्थि-
तिरुर्ध्वमुपरिष्ठाद्भवति । हस्य, पुब्बण्हो । (४-१ पू=पु ३-३
र्रलोपः ३-५० वद्वि० २-४२ नू=ण ५-१ ओ) अवरण्हो ।
(२-१५ पू=व ४-१ रा=र शे० पू०) हस्य, अलहादो । (४-१
आ=अ ५-१ ओ) ह्रमस्य, वम्हणो (३-३ र्रलोपः ४-१ आ=अ-
५-१ ओत्वम्) ॥ ८ ॥

युक्तस्य ॥ ९ ॥

अधिकारो ऽयमापरिच्छेदसमाप्तेः, यदित ऊर्ध्वमनुक्रमि-
ष्यामो युक्तस्येत्येवं वेदितव्यम् । वक्ष्यति अस्थनि, अदूही
(३-११ स्थू=ट् ३-५० ट्द्रि० ३-५१ ट्=ट् ५-१८ दीर्घः)
अस्थि। युक्तग्रहणं हलो ऽन्त्यस्य मा भूत् ॥ ९ ॥

(१) क० पु० मणोज्जो 'अ० पा । सर्वज्ञोक्तिमतमनोज्ञाः ।

ष्टस्य ठः ॥ १० ॥

ष्ट इत्येतस्य युक्तस्य ठकारो भवति । लट्ठी (२-३२
यू=लू शे० पू०) दिट्ठी (१-२८ सू० स्प० शे० पू०) यष्टिः, दष्टिः ॥ १० ॥

अस्थनि ॥ ११ ॥

अस्थिशब्दे युक्तस्य ठकारो भवति । अट्ठी (३-९ सू०
स्प० ॥ ११ ॥

स्तस्य थः ॥ १२ ॥

स्तशब्दस्य थकारो भवति । उपरिलोपापवादः । हत्थो
(३-५० थ्द्वि० ३-५१ थू=व ५-१ ओ) समत्थो, ३-३ रूलोपः
शे० पू०) थुई (२-२ वलोपः ५-१८ दीर्घः) थवओ (२-२ प्रायो
ग्रहणात् वलोपो न, कूलोपस्तु भवति ५-१ ओ) कोत्थुहो ।
(१-४१ सू० स्पष्टं) हस्तः समस्तः स्तुतिः स्तवकः कौस्तुभः ॥ १२ ॥

स्तम्बे ॥ १३ ॥

स्तम्बशब्दे स्तकारस्य थकारो न भवति । तंबो (३-१ सू०
लोपः ४-१७ वर्गान्त० ५-१ ओ) ॥ १३ ॥

स्तम्भे खः ॥ १४ ॥

स्तम्भशब्दे स्तकारस्य खकारो भवति । खंभो (४-१७
वर्गान्त० ओत्वं पू०) ॥ १४ ॥

स्थाणावहरे ॥ १५ ॥

स्थाणुशब्दे युक्तस्य खकारो भवति, अहरे हरेऽभिधेये न
भवति । खाणू । (५-१८ दीर्घः) अहर इति किम् । थाणू
(३-१ मूलोपः शे० पू०) हरो (५-१ ओ) स्थाणु ईरः ॥ १५ ॥

स्फोटके ॥ १६ ॥

स्फोटकशब्दे युक्तस्य खकारो भवति ॥ खोडओ (२-२०
दू=डू २-२ कूलोपः ५-१ ओ) ॥ १६ ॥

तृतीयःपारिच्छेदः ॥

३१

र्यशय्याभिमन्युषु जः ॥ १७ ॥

र्य इत्यस्य शय्याभिमन्युशब्दयोश्च युक्तस्य जकारो भवति ।
 कज्जं (४-१आ=अ३-५० ज्द्वि० ५-३० विं) सेज्जा (१-५
 सू०स्पष्टं) अहिमज्जू(१) (२-२७ भू=हू ३-५० ज्द्वि० ५-१८दी-
 र्घः) कार्यम्, शय्या, अभिमन्युः ॥ १४ ॥

तूर्यधैर्यसौन्दर्याश्चर्यपर्यन्तेषु रः ॥ १८ ॥

एतेषु शब्देषु र्यस्य रेफो भवति । तूर (३-५४ रस्याद्वि०
 न ५-३०विं) धीरं (१-३९ सू०स्पष्टं) सुंदेरं अच्छेरं पेरन्तं
 (१-५ सू० स्प०) ॥ १८ ॥

सूर्ये वा ॥ १९ ॥

सूर्यशब्दे र्यकारस्य रेफादेशो भवति वा । सूरौ (५-१ ओत्त्रं)
 सुज्जो(२) । पक्षे (४-१ ऊ=उ ३-१७ र्य=जू ३-५० ज्द्वि०
 ओ० पू०) ॥ १९ ॥

चौर्यसमेषु रिअं ॥ २० ॥

चौर्यसमेषु शब्देषु र्यस्य रिअमित्यादेशो भवति । चोरिअं
 (१-४१ औ=ओ) सोरिअं वीरिअं (२-४३श्=स् शो० पूर्व०)
 चौर्यशौर्यवीर्याणि । समग्रहणादाकृतिगणोयम् ॥ २० ॥

पर्यस्तपर्याणसौकुमार्येषु लः ॥ २१ ॥

एषु शब्देषु र्यस्य लकारो भवति(३) । पल्लत्थं (३-५० ल्द्वि०
 ३-१२ स्त=थू-३-५० थूद्वि० ३-५१ थू=व ५-३० विं०)

(१) क० पु० शेषादेशयोर्द्वित्वमनादाविति द्वित्वम् । तत्र ज-
 कारस्य वर्गं तृतीयत्वेन युक्ताभावा “द्वगेषु युजः पूर्व”इत्यस्य
 न प्राप्तिः । अ० पा०

(२) वाग्राहणात् “र्यशय्यादि” सूत्रेण जकारो पि ।

(३) ल्लकारोभवति । क० पु० पा० ।

३२

प्राकृतप्रकाशे

पलाणं (पूर्ववत्) सोअमलं (१-२२ सू०स्पष्टं) ॥ २१ ॥

तस्य ढः ॥ २२ ॥

त इत्येतस्य टकारो भवति । केवद्वओ (१-३४ ऐ=ए प्रा-
योग्रहणात् वलोपो न ३-५० द्द्वि० २-२ क्लोपः ५-१ओ)
णद्वओ, णद्वई (२-४२ न=ण् शे० पू०) कैवर्तक-नर्तक-
नर्तक्यः(१) ॥ २२ ॥

पत्तने ॥ २३ ॥

पत्तनशब्दे युक्तस्य टकारो भवति । पट्टणं (३-५० द्द्वि०)
२-४२ न=ण् ५-३० वि०) ॥ २३ ॥

नधूर्तादिषु ॥ २४ ॥

धूर्त इत्येवमादिषु त इत्येतस्य टकारो न भवति । धुत्तो(३-३
रूलोपः ३-५० त्द्वि० ४-१ ह्रस्वः ५-१ ओ) कित्ति (३-३
रूलोपः ३-५० त्द्वि० ४-१ ह्रस्वः ५-२२ ह्रस्वः) वत्तमाणं
(३-३ रूलोपः ३-५० द्वि० २-४२ न=ण् ५-३० विं)
वत्ता (४-१ आ=अ ३-३ रूलोपः शे० पू०) आवत्तो (५-१
ओ शे० पू०) संवत्तओ (३-३ रूलोपः ३-५० द्वि० २-२ क्लोपः
शे० पू०) णिवत्तओ (२-४२ न=ण् शे० पू०) वत्तिआ
(३-३ रूलोपः ३-५० त्द्वि० २-२ क्लोपः) अत्तो, कत्तरी मुत्ती
(पूर्ववद्रलोपो ह्रस्वादिकञ्च) धूर्तः, कीर्तिः, वर्तमानम्, वार्ता, आ-
वर्तः, संवर्तकः, निवर्तकः, वर्तिका, आर्तः, कर्तरी, मूर्तिः ॥ २४ ॥

गर्ते ढः ॥ २५ ॥

गर्तशब्दे तस्य ढकारो भवति । गड्डो (३-५० इद्वि० ५-१
ओ) ॥ २५ ॥

(४) वद्वई पाठे वर्तत इति कचिदधिकम् :

द्वितीयःपरिच्छेदः ॥

३३

गर्दभसंमर्द(१)वितर्दिविच्छर्दिषु र्दस्य ॥ २६ ॥

एतेषु र्दस्य डो भवति । गड्डहो (३-५० इद्वि० २-२७
भू=हू ५-१ ओ) (संमड्डो पूर्व०) विअड्डो (२-२ वलोपः ३-३
रूलोपः इद्वि० पू० ५-१८ दीर्घः) विछड्डो (पूर्ववत्) ॥ २६ ॥

त्यथ्यध्यां चछजाः ॥ २७ ॥

त्यथ्य अ इत्येतेषां च छ जइसेते यथासंख्यंभवन्ति । त्यस्य,
णिच्चं(२) (२-४२ नू=ण् ३-५० च्चाद्वि० ५-३० वि०)पच्च-
च्चं । (३-३ रूलोपः ३-३० क्षू=छ् ५-३० वि०) थ्यस्य
रच्छा,मिच्छा पच्छं (३-५० छ्चाद्वि० ३-५१ छू=च्)थ्यस्य,विज्जा
(३-५० ज्चाद्वि०) वेज्जो । (१-३४ ऐ-ए पू० ज्चाद्वि० ५-१ ओ)
नित्यम्,प्रत्यक्षम्,रथ्या,मिथ्या,पथ्यम्,विद्या,वैद्यः ॥ २७ ॥

ध्यह्योर्झः ॥ २८ ॥

ध्य ह्य इत्येतयोर्झकारो भवति । ध्यस्य, मज्झं (३-५०
झ्चाद्वि० ३-५१ झू=ज् ५-३० वि०) अज्झाओ । (५-१ ओ शो०
पू०) ह्यस्य, वज्झओ (४-१ आ=अ २-२ कूलोपः शो० पू०)
गुज्झओ (पूर्ववत्) । मध्यः,अध्यायः, बाह्यकः, गुह्यकः ॥ २८ ॥

ष्कस्कक्षां खः ॥ २९ ॥

ष्कस्कक्षां खकारो भवति । ष्कस्य, सुक्खं (३-५० ख्चाद्वि०
३-५१ खू=क् ५-३० वि०) पोक्खरो (१-२० सू० स्प०) ।
स्कस्य, खदो, खन्धो (४-१७ वर्गान्त० ५-१ ओ) क्षस्य, खदो

(१) कचिद् विमर्दइत्यधिकः पाठस्तत्र विमड्डेतिवोध्द्यम् ।

(२) कचित्सच्चं, पच्चखं, पश्चच्चं । सत्यं, प्रत्यक्षं, पाश्चात्यमित्य-
धिकम् ।

जक्खो (२-३१ सू० स्प०)(१) ॥ २९ ॥

अक्षयादिषुच्छः ॥ ३० ॥

अक्षि, इत्येवमादिषु क्षकारस्यच्छकारो भवति । अच्छी
(३-५० छ्द्वि०(२) ३-५१ छ्=च् ५-१८ दीर्घः) लच्छी (३-२
मलोपः शो० पू०) छुण्णो (५-१ ओ) छीरं (स्पष्टं) छुद्धो
(३-३ व्लोपः ३-५० ध्द्वि० ३-५१ ध्=द् ५-१ ओ)
उच्छित्तो (३-१ तपयोलोपः ३-५० छ्द्वि० ३-५१
चत्वं ३-५० त्द्वि० ५-१ ओत्वं) सरिच्छं (१-२ सू०
स्प०) उच्छ (१-१५ सू० स्पष्टं) उच्छा (५-४७ आत्मवत्
कार्यं शो० पू०) रिच्छो (१-३३=रि ३-५० छ्द्वि० ३-५१
छ्=च् ५-१ ओ) मच्छिआ (२-२ क्लोपः शो० पू०) छुअं
(२-२ तलोपः ५-३० वि०) छुरं (५-३० वि०) छेत्तं (३-३
रलोपः ३-५० त्द्वि० ५-३० वि०) वच्छो (३-५० छ्द्वि०
३-५१ छ्=च् ४-१८ पुं० ४-६ लोपः ५-१ ओ) दच्छो
(पूर्ववत्) कुच्छी (५-१८ दीर्घ शो० पू०) । अक्षि, लक्ष्मी, क्षुण्ण,
क्षीर, क्षुब्ध, उत्क्षिप्त, सदक्ष, इक्षु, उक्षन्, क्षार, ऋक्ष, मक्षिका,
क्षुत, क्षुर(३), क्षेत्र, वक्षस्(४), दक्ष, कुक्षि, इत्येवमादयः(५) ॥ ३० ॥

क्षमावृक्षक्षणेषु वा ॥ ३१ ॥

एतेषु क्षकारस्य छकारो भवति वा छमा खमा(६) (३-२९

(१) शुष्क, पुष्कर, स्कन्द, स्कन्ध, क्षत, यक्षाः । मुखमिति पाठे
मुष्केति ।

(२) चकाररहितच्छकार आदेशो बोध्यः । तैथव च छुण्णादिषु दृश्यते

(३) क्षुरे विकल्पः, क्षुरो, क्षुरो इति पठन्ति केचित् ।

(४) वृक्ष इति केचित् ।

(५) आर्षे इक्खू, खीर, सारिक्ख मित्याद्यपि दृश्यते । हे० ॥

(६) क्षमा पृथिवी, खमा क्षान्तिः । हे०

तृतीयःपरिच्छेदः ॥

३५

क्ष=ख) वच्छो रुक्खो (१-३२ सू० स्पष्टं) छणं खणं (पक्षे
३-२९ क्ष=ख ५-३० वि०) वृक्ष शब्दे ऋकारस्याकारे कृते
क्षणशब्देचोत्सवाभिधायिनि छत्वमिष्यते(१) ॥ ३१ ॥

ष्ममपक्षमविस्मयेषुम्हः ॥ ३२ ॥

ष्म इत्येतस्य पक्षमविस्मयशब्दयोश्च युक्तस्य म्हकारो भवति
ष्मस्य, गिम्हो (३-३ रेफलोपः ह्रस्वः संयोगे=ई=इ ५-१ ओ)
उह्मा(५-४७ आत्मवत् कार्यं शे० पू०)पम्हो (५-१ ओ शे० पू०)
विम्हओ ॥ (२-२ यूलोपः शे० पू०) ग्रीष्म, उष्मन्, पक्ष्मन्,
विस्मयः ॥ ३३ ॥

ह्रस्वणक्षणादनां ण्हः ॥ ३३ ॥

ह्रादीनां ण्ह इत्ययमादेशो भवति । ह्रस्य, ण्ही, जण्ह
५-१८ दीर्घः) । स्नस्य, ण्हाणं (५-३० विं, पण्हुदं
(३-३ रूलोपः १२-३(२) त्=द् ५-३० विं) ण्स्य, विण्हू
(५-१८ दी०)कण्हो(३-६१ विप्रकर्षात् ऋ=अ ५-१ ओ)। क्षस्य,
सण्हं(२-४३ श्=स् विप्रकर्षात् बाहुलकेन लस्यात्वे ५-३० विं०)ति
ण्हं(ह्रस्वः संयोगे ती=ति शे० पू०)अस्य, पण्हो (३-३ रूलोपः
५-१ ओ) सिण्हो । (२-४३ श्=स् शे० पू०) बह्निः, जह्नुः,
स्नानम्, विष्णुः, कृष्णः, श्लक्ष्णं, तीक्ष्णम्, प्रश्नः, शिश्नः ॥ ३३ ॥

चिन्हे न्धः ॥ ३४ ॥

चिन्हशब्दे युक्तस्य न्ध इत्ययमादेशो भवति । चिन्धं(१-१२
सू० स्प०) ॥ ३४ ॥

(१) क० पु० छणो क्षण उत्सव इत्यर्थः । अ० पा०

(२) व्यत्ययात्प्राकृतेऽपि एवं खद्दो इत्यत्रापि बोध्यम् ।

३६

प्राकृतप्रकाशे

व्यस्य फः ॥ ३५ ॥

व्य इत्येतस्य फ इत्ययमादेशो भवति । पुष्फं (३-५०
फृद्वि० ३-५१ फ्=प् ५-३० विं) सप्फं (२-४३ श्=स्
शे० पू०) णिप्फाओ (२-४२ न्=ण् २-२ प्लोपः फृद्वित्वं
पत्वं च पू० ५-१ ओ) पुष्पम्, शष्पम्, निष्पापः ॥ ३५ ॥

स्पस्य सर्वत्र स्थितस्य ॥ ३६ ॥

स्प इत्येतस्य सर्वत्र स्थितस्य फ इत्ययमादेशो भवति । फंसो
(४-१५ विन्दुः ३-३२ र्लोपः २-४३ श्=स् ५-१ ओ) फंदणं ।
२-४२ न्=ण् ५-३० विं शे० पू०) स्पर्शः, स्पन्दनम् ॥ ३६ ॥

सि च ॥ ३७ ॥

स्पस्य कचित् सि इत्ययमादेशो भवति । पाडिसिद्धी (१-२
सू० स्पष्टं) । प्रतिस्पर्द्धी ॥ ३७ ॥

वाष्पे अश्रुणि हः ॥ ३८ ॥

वाष्पशब्दे व्य इत्येतस्य हकारो भवति अश्रुणि वाच्ये ।
बाहो । (५-१ ओ ३-५४ हृद्वि० न) अश्रुणि किम् । वप्फो
(४-१ वा=व ३-३५ ष्=फ् ३-५० फृद्वि० ३-५१ फ्=प्
५-१ ओ) उह्मा (१) । (५-४७ आत्मवत्) वाष्पः, ऊष्मा ॥ ३८ ॥

कार्षापणे ॥ ३९ ॥

कार्षापणशब्देयुक्तस्य हकारो भवति । काहावणो (२-१५
प्=व् २-४२ न्=ण् ५-१ ओ) ॥ ३९ ॥

अत्सप्सां छः ॥ ४० ॥

एतेषां छकारो भवति । अत्स्य, पच्छिमं (३-५० छृद्वि० ३-

(१) कच्चिदयं पाठो न दृश्यते ।

तृतीयः परिच्छेदः ॥

३७

५१ छ=च् ४-१२ वि) अच्छे। (१-५-सू० स्पष्टं) तस्य,
वच्छो (५-१ ओ) वच्छरो। (३-५० छद्वि० ३-५१ छ=च्
५-१ ओ) तस्य, लिच्छा, जुगुच्छा। (स्पष्टं) पश्चिमम्,
आश्चर्यम्, वत्सः, वत्सरः, लिप्ता जुगुप्ता ॥ ४० ॥

वृश्चिके ज्छः ॥ ४१ ॥

वृश्चिकशब्देश्वकारस्य ज्छ इत्ययमादेशो भवति। विज्छ-
ओ (शे० १-१५ सू० स्प०) ॥ ४१ ॥

नोत्सुकोत्सवयोः ॥ ४२ ॥

उत्सुक, उत्सव, इत्येतयोः छकारो न भवति। श्रुतमप्तां
छ इति प्राप्ते प्रतिषिध्यते। उत्सुओ (२-२ क्लोपः ५-१ ओ)
उत्सवो (३-१ तलोपः ३-५० सूद्वि०) (२-२ प्रायोग्रहणात्
ब्लोपो न शे० पू०) ॥ ४२ ॥

न्मो मः ॥ ४३ ॥

न्म इत्येतस्य म इत्ययमादेशो भवति। अघोलोपे प्राप्ते।
जम्मो (३-५० मीद्वि० ५-१ ओ) वम्महो (२-३९ सू० स्प०)
जन्म, मन्मथः ॥ ४३ ॥

म्रज्ञपञ्चाशत्पञ्चदशेषु णः ॥ ४४ ॥

म्रज्ञ इत्येतयोः पञ्चाशत्पञ्चदशशब्दयोश्च युक्तस्य णका-
रो भवति। म्रस्य, पञ्जुणो। (३-३ रूलोपः ३-२७ द्यू-जू
३-५० जणयोर्द्वि० ५-१ ओ) ज्ञस्य(१), जणो (२-३१ य्=
जू शे० पू०) विण्णाणं (३-५० ण्द्वि० २-४२ न्=ण् ५-३०
विं) पण्णासा (२-४३ श्=स् ४-७ त्=आ शे० पू०) पण्णरहो।

(१) ज्ञोऽजः। ८। २। ८३ ॥ ज्ञः सम्बन्धिनोऽस्य लुग् भवति।
संजा, सण्णा। कचिन्न भवति विण्णाणं। हे०

३८

प्राकृतप्रकाशे

३-५० ण्द्वि० २-१४ द्=र् २-४४ श्=ह् ५-१ ओ) प्रयु-
ञ्जः, यज्ञः, विज्ञानम्, पञ्चाशत्, पञ्चदश ॥ ४४ ॥

तालवृन्ते ण्टः ॥ ४५ ॥

तालवृन्तेयुक्तस्यण्टइत्ययमादेशोभवति । तालवेण्टअं(१-१०
सू० स्पष्टं) ॥ ४५ ॥

भिन्दिपालेण्डः ॥ ४६ ॥

भिन्दिपालशब्दे युक्तस्य ण्ड इत्ययमादेशो भवति । भिण्डि-
वालो (२-१५ प=व् ५-१ ओ) ॥ ४६ ॥

विह्वले भहौ वा(१) ॥ ४७ ॥

विह्वलशब्दे युक्तस्य भकारहकारौ भवतो वा । विब्भलो(२)
(३-५० भ्द्वि० ३-५१ भ्=व् ५-१ ओ) विह्वलो (३-५४
ह्द्वित्वं न) विह्वलः ॥ ४७ ॥

आत्मनिपः ॥ ४८ ॥

आत्मशब्दे युक्तस्य पकारो भवति । अप्पा (३-५० प्द्वि०
५-४६ अन्=आ) ॥ ४८ ॥

कमस्य ॥ ४९ ॥

कम इत्येतस्य पकारो भवति । रूपं (३-५० प्द्वि० ५-३०
विं)रुपिणी (पूर्व०) । रुक्मं, रुक्मिणी । योगविभागो निस्वार्थः ॥ ४९ ॥

शेषादेशयोर्द्वित्वमनादौ ॥ ५० ॥

युक्तस्य यौशेषादेशभृतौतयोरनादौवर्तमानयोर्द्वित्वं भवति ।

(१) वा विह्वले वौ वश्च । ८ । २ । ५८ विह्वलेह्वस्य भो वाभवति,
तत्सन्नियोगे च विशब्दे वस्य वा भो भवति । भिब्भलो । हे० ।

(२) कचिदू वेष्भलो तत्र पिण्डसमत्वादेत्वं बोध्यम् ।

तृतीयःपारिच्छेदः ॥

३९

शेषस्य तावत्, भुत्तं (३-१ क्लोपः ३-५० तद्वि० ५-३० वि०) मगो । (३-३ रूलोपः ३-५० गद्वि० ५-१ ओ) आदेशस्य, लट्ठी (२-३२ सू० स्प०) दिट्ठी (१-१८ सू० स्प०) हत्थो । (३-१२ सू० स्प०) अनादाविति किम् । खलिअं (३-१ रूलोपः २-२ तलोपः ५-३० वि०) खंपो (३-१४ सू० स्प०) थवओ (३-१२ सू० स्प०) भुक्तम, मार्गः, यष्टिः, हस्तः, स्त्रालितम्, स्तम्भः, स्तवकः ॥ ५० ॥

वर्गेषु युजः पूर्वः ॥ ५१ ॥

युक्तस्य यौ शेषादेशावनादिभूतौतयोर्द्वित्वेपिविहिते अथ ऊर्ध्वे(१) च यौ वर्गेषुवर्णोद्वितीयश्चतुर्थोवा(२) विहितस्तस्य पूर्वः प्रथमस्तृतीयो वा भवति । वर्गेषु युग्मस्य द्वितीयस्य प्रथमः, चतुर्थस्य तृतीयो द्वित्वेन विधीयते, अयुग्मयोः प्रथमतृतीयपञ्चमरूपयोः शेषादेशयोस्तु तावेव भवतः । शेषस्य, वक्त्राणं (३-२ उभयत्र यूलोपः ४-१ ह्रस्वः ३-५० खद्वित्वे पूर्व० ख=क् २-४२ न=ण् ५-३० वि०) अघो (३-३ रूलोपः ५-१ ओ) मुच्छा (४-१ ह्रस्वः) णिञ्जरो लुद्धो णिब्भरो (पू० दलोपादि) । आदेशस्य, दिट्ठी (१-२८ सूत्रतोऽनुमन्धेयम्) लट्ठी (२-३२ सूत्रे स्पष्टम्) । वच्छो (३-३० सू० स्प० शेषमवदातम्) विप्फरितो (३-३५ स्प्=फ् ३-६२ विप्रकर्षः पूर्वस्वरतयारिकारश्च २-४३ श्=स् ५-१ ओ) णित्यारो (२-४२ न=ण् ३-१२ स्त=थ् शे० स्प०) जक्खो (१-३१ सूत्रोदाहरणे स्प०) लच्छी (३-३० सूत्रे स्पष्टम्) अट्ठी (३-११ सूत्रे स्प०) पुप्फं (३-३५

(१) क० पु० ऊर्ध्वेण० । अ० पा०

(२) क० पु० “अवशिष्टो विहितो यः” अ० पा०

सूत्रे स्प०) (मर्त्र द्वित्वम् ३-५० सूत्रेणबोध्यम्) । व्या-
ख्यानम्, अर्घः, मूर्च्छा, निर्झरः, लुब्धः, निर्भरः, दृष्टिः, यष्टिः,
वक्षः, विस्पर्शः, निस्तारः, यक्षः, लक्ष्मीः, अस्थि, पुष्पम्, ॥५१॥

नीडादिषु ॥ ५२ ॥

नीड इत्येवमादिषु अनादौ वर्तमानस्य च द्वित्वं भवति(१) । णेङुं
(स्पष्टम्) एनीडापीडेत्यादिना एत्वम् । सोत्तं(३-३ रूलोपः ४-६
अन्यलोपः ५-३० विन्दुः) पेम्मं(३-३ रूलोपः बाहुलकाद् उभयत्र
४-१८ प्रवृत्तिर्न श० पूर्ववत्) बाहितं(२)(२-२ रूलोपः १-२८
ऋ=इ ५-३० विन्दुः) उज्जुओ(३) (१-२९ ऋ=उ ५-१ ओ०
२-२ कूलोपः ५-१ ओ) जणओ (१-४१ औ=ओ २-४२
न=ण २-२ कूलोपः ५-१ ओ) जाव्वणं (१-४१ औ=ओ
२-३१ य=जू २-४२ न=ण ५-३० वि०) नीडम्, स्नातः,
प्रेम, व्याहृतम्, ऋजुकः, जनकः, यौवनम् ॥ ५२ ॥

आम्रताम्रयोर्वः ॥ ५३ ॥

आम्र ताम्र इत्येतयोर्द्वित्वेनवकारोभवति । अव्वं, तव्वं(४)
(४-१ ह्रस्वः संयोगे ३-५० वृद्धि० ५-३० वि०) ॥ ५३ ॥

न रहोः ॥ ५४ ॥

रेफहकारयोर्द्वित्वं न भवति । धीरं (१-३९ सूत्रे स्प०) तूरं

(१) अनादेशत्वाद्प्राप्तेविधिरयम् ।

(२) इत्कृपादौ । ८ । १ । १२८ हेम सूत्रे कृपाद्यन्तर्गतर्ष्यादावस्य
पाठात् ।

(३) ऋणज्ज्वषभत्वृषौ वा ८ । १ । १४१ इति हेमानुसारतः रिज्जू ।
उज्जू ।

(४) हेमस्तु “ताम्राप्रेस्वः” अनयोः संयुक्तस्य मयुक्तोवो भवति ।
अम्बं, तम्बं, इत्याह ।

तृतीयःपरिच्छेदः ॥

४१

(३-१८ सू० स्पष्टं) जिह्वा (१-१७ सू० द्रष्टव्यं) वाहो (३-३८ सू० स्पष्टं) । धैर्यम्, तूर्यम्, जिह्वा, वाष्पः ॥ ५४ ॥

आङोज्ञस्य ॥ ५५ ॥

आङ उत्तरस्य ज्ञ इत्येतस्यादेशस्य द्वित्वं न भवति । आणा (३-४४ ज्ञ=ण्) आणत्ती । (पूर्ववत्ज्ञ=ण् ३-१ प्लोपः ३-५० तद्वि० ५-१८ दीर्घः) आज्ञा, आज्ञप्तिः । आङइतिकिम् । सण्णा । (३-४४ ज्ञ=ण् ३-५० ण् द्वि०) संज्ञा ॥ ५५ ॥

न बिन्दुपरे ॥ ५६ ॥

अनुस्वारेपरे द्वित्वं न भवति । संक्रान्तो (३-३ रेफलोपः ४-१७ वर्गान्त० ४-१ ह्रस्वः ५-१ ओ) संज्ञा (३-२८ ध्यू=ज्ञ ४-१७ वर्गान्त०) । सक्रान्तः, संध्या ॥ ५६ ॥

समासे वा ॥ ५७ ॥

समासे शेषादेशयोर्वा द्वित्वं भवति । णङ्गामो, णङ्गामो (२-४२ नू=ण् २-२ दलोपः ३-३ र्लोपः ४-१ ह्रस्वः, द्वित्वा भावेतुयथावदीकारः ५-१ ओ) कुमुमप्पअरो (३-३ र्लोपे २-२ क्लोपः ५-१ ओ) कुमुमपअरो (प्रद्वित्वाभावः शे पू०) देवत्थुई, देवत्थुई (३-१२ स्तू=थ् ३-५१ थू=त् २-२ तलोपः ५-१८ दीर्घः) आणालखंभो, अणालखंभो (४-२९ परिवृत्तौ आनाले जाते २-४२ नू=ण् ३-१४ स्तू=ख् ३-५१ खू=क् ४-१७ वर्गान्त० ५-१ ओ) । नदीग्रामः, कुमुमप्रकरः, देवस्तुतिः, आलानस्तम्भः ॥ ५७ ॥

सेवादिषु च ॥ ५८ ॥

सेवा इत्येवमादिषु चानादौ वा द्वित्वं भवति । सेवा, सेवा (२-२ प्रायोग्रहणात्तलोपोनशेषस्पष्टं) एककं, एअं (द्वित्वा-

भावे २-२ क्लोपः ५-३० वि०) णक्खो (२-४२ न=ण् द्वित्व-
पक्षे ३-५१ ख् क् ५-१ ओ) णहो (द्वित्वाभावे २-२७ ख्=ह्
५-१ ओ) देव्वं, दड्वं (१-३७ सू० स्प०) असिच्चं, असिच्चं ।
तेलोककं (१-३५ सूत्रेस्प०) तेलोअं (द्वित्वाभावे ३-१ कलो-
पः शे० पू०) णिहित्तो (२-४२ न=ण् द्वित्वे ५-१ ओ)
णिहित्तो (द्वित्वाभावे २-२ तलोपः शे० पू०) तुण्हिहो (३-३३
ण्ण=ह् ह्रस्वःसंयोगे, कस्यद्वित्वे ५-१ ओ) तुण्हिओ (द्वित्वाभावे
२-२ कलोपः शे० पू०) कण्णिआरो, कण्णिआरो (३-३ रलो-
प २-२ कलोपः द्वित्वाभावाभावौचपूर्ववत् ५-१ ओ)
दिग्घं (३-३ रलोपः ३-५१ घ्=ग् ह्रस्वःसंयोगेइतिदी=दि
५-३० वि०) दीहं (द्वित्वाभावेरलोपे च असंयोगरपरत्वावहं-
स्वाभावः २-२७ घ्=ह् शेषस्पष्टं) रत्ती (३-३ रलोपः
४-१ ह्० ५-१८ दीर्घः) राई (३-१ तलोपः ३-३ रलोप०)
दुक्खिओ (ख्द्वित्वे ३-५१ ख्=क् २-२ तलोपः ५-१ ओ)
दुहिओ (द्वित्वाभावे २-२७ ख्=ह् शे० पू०) अस्सो असो
(१-२ सू० द्रष्टव्यं) इस्सरो (३-३ वलोपः २-४३ श्=स् द्वित्वे
ह्रस्वः संयोगे ई=इ ५-१ ओ) ईसरो (द्वित्वाभावेह्रस्वाभावः
शे० पू०) विस्सासो, वीसासो । णिस्सासो, णीसासो (२-४२
न=ण् शे० पू०) रस्सी (३-२मलोपः २-४३ श्=स् सूद्वित्व
५-१८ दीर्घः) रसी (द्वित्वाभावः शे० पू०) मित्तो (३-३ रलोपः
५-१ ओ) मिओ(१) (द्वित्वाभावे ३-१ तलोपः शे०पू०)

(१) तइ इन्दोनिच्चिन्दोविहरदु अन्देउरम्मि सोदाव ।
इन्दस्य तावमित्तंहवेसि महि-सामिआतुमयं इति कुमारपालचरिते
७ सर्ग ९३ । त्वयाइन्द्रो निश्चिन्तोविहरतु अन्तः पुरे स तावत् ।
इन्द्रस्यतावन्मित्रं भवसि महोस्वामिन् त्वम् । एतदनुसारेण सुह-
द्राचकमित्रशब्दो नपुंसकः सूर्यवाचकस्तु पुल्लिङ्गो भवितुमर्हति ।

तृतीयःपरिच्छेदः ॥

४३

पुप्सो (३-२ यलोपः २-४३ ष्=स् ५-१ ओ) पुसो (द्वित्राभावे पूर्ववत्शेषं) सेवा, एकः, नलः, दैवम्, अश्विनम्, त्रलोक्यम्. निहितम्, तूष्णीकः, कणिकारः, दीर्घम्, रात्रिः, दुःखितः, अश्वः, ईश्वरः, विश्वासः, निश्वासः, रश्मिः, मित्रम् पुण्यः, । उभयत्र विभाषेयम् । सेवादीनामप्राप्ते (१) दीर्घादीनां च प्राप्ते ॥ ५८ ॥

विप्रकर्षः ॥ ५९ ॥

अधिकारो ऽयम् । आपरिच्छेदसमाप्तेर्युक्तस्यविप्रकर्षो भवति ॥ ५९ ॥

क्लिष्टहिलष्टरत्नक्रियाशास्त्रेषु तत्स्वरवत्पूर्वस्य ॥ ६० ॥

क्लिष्टादिषु युक्तस्य विप्रकर्षो भवति विप्रकृष्टस्यचयः पूर्वो वर्णो निरर्थस्तस्य तत्स्वरता भवति तेनैव पूर्वेण स्वरेण पूर्वो वर्णःसार्थो भवति इत्यर्थः । किलिट्ठं (ष्टकारविप्रकर्षे लकारेणसहपूर्वस्वरतया चकिलिजाते ३-१० ष्ट=ठः ३-५० ठद्वि० ३-५१ पूर्वट्=ट् ५-३० विं) सिलिट्ठं (२-४३ श्=स् शे० पृ०) रअणं (विप्रकर्षात्(रत)जाते ३-१ तलोपः २-४२ न्=ण् ५-३० विं०) किरिआ (२-२ यलोपः शेषं विप्रकर्षादिकं पृ०) सारङ्गो (२-४३ श्=स् ४-१७ विं० ५-१ ओ) ॥ ६० ॥

कृष्णे वा ॥ ६१ ॥

कृष्णशब्दे युक्तस्य वा विप्रकर्षो भवति पूर्वस्य च तत्स्वरता । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेनवर्णेनिसंविप्रकर्षः, विष्णौतुन भवत्येव । कसणो (१-२७ ऋ=अ णस्यविप्रकर्षे (षण) जाते २-४३ ष्=स् २-४२ न्=ण् ५-१ ओ) कल्लो (३-३३ सू० स्पष्टम्) ॥ ६१ ॥

(१) अनादेशत्वादशेषाच्चेति शेषः ।

इःश्रीहीक्रीतक्लान्तक्लेशम्लानस्वप्नस्पर्शहर्षार्हगर्हेषु॥६२॥

एषु युक्तस्य विप्रकर्षो भवति पूर्वस्य इकारः तत्स्वरता च भवति । सिरी (२-४३ श्=स् विप्रकर्षत्वे पूर्वस्य इत्वे तत्स्वरतायां च सिरी इति जानं)(एवं)हिरी । किरीतो(१) । किलन्तो (विप्रकर्षेपूर्वस्येत्वे ४-१७ वर्गान्तो विन्दुर्वा ५-१ ओ) किलेसो (स्पष्टम्) मिलाणं (पूर्ववत् इत्वं तत्स्वरता च २-४२ नू=ण ५-३० विं०) सिविणो (१-३ सू० स्पष्टम्) फरिसो (३-३५ स्पू=फू इत्वं तत्स्वरताच २-४३ श्=स् ५-१ ओ एवमुत्तरत्रापि) हरि-सो । अरिहो । गरिहो (स्पष्टाः) । श्रीः, हीः, क्रीतः, क्लान्तः, क्लेशः, म्लानम्, स्वप्नः, स्पर्शः, हर्षः, अर्हः, गर्हः ॥ ६२ ॥

अः क्षमाश्लाघयोः ॥ ६३ ॥

क्षमा श्लाघा इत्येतयोर्युक्तस्य विप्रकर्षो भवति, पूर्वस्य अकारस्तत्स्वरता च भवति । खमा (३-३९ क्ष=ख् शे० स्पष्टम् ।) सलाहा (२-४३ श्=स्-विप्रकर्षः पूर्वस्याऽत्वं तत् स्वरता च २-२७ घू=हू) ॥ ६३ ॥

स्नेहे वा ॥ ६४ ॥

स्नेहशब्दे युक्तस्य विप्रकर्षो वा भवति पूर्वस्य च अकार-स्तत्स्वरता भवति । सणेहो (पूर्ववत् विप्रकर्षादिकं २-४२ नू=णू ५-१ ओ) णेहो (३-१ सूत्रेस्पष्टम्) ॥ ६४ ॥

उः पद्मतन्वीसमेषु ॥ ६५ ॥

पद्मशब्दे तन्वी इत्येवंसमेषु च युक्तस्य विप्रकर्षो भवति पूर्वस्य च उकारस्तत्स्वरता च भवति । पउमं(२) (३-२ पलोपः शेषं

(१) प्रायोग्रहणान्न तलोपः ।

(२) ओत्पद्ये ८ । १ । ६१ । तेन पोस्मं । हे०

चतुर्थः परिच्छेदः ॥

४५

स्पष्टम्) तणुई (२-४२ न=ण् उत्वादिपूर्ववत् वलोपश्च) ।
लहुई (२-२७ घ=ह् शे० पू०) तन्वी लघ्वी ॥ ६५ ॥

ज्यायामीव ॥ ६६ ॥

ज्याशब्दे युक्तस्य विप्रकर्षो भवति पूर्वस्य च ईकारस्तत्स्व-
रता च जीआ (२-२ यलोपः) ॥ ६६ ॥(१)

इति प्राकृतप्रकाशे युक्तवर्णविधिर्नाम ।

तृतीयः परिच्छेदः ॥

—:०:—

सन्धावचामज्जलोप(२)विशेषा बहुलम् ॥ १ ॥

अचामितिप्रसाहारग्रहणम् अजिति च । सन्धौ वर्तमाना-
नामचां स्थाने अज्जिषोषा लोपविशेषाश्च बहुलं भवन्ति । अज्जिषो-
षास्तावत्, जउणअडं जउणाअडं (२-३ सूत्रेस्पष्टं जउणा, तट-
मिति२-२ तलोपः(३) २-२० ट=ट् अत्र बहुलग्रहणात् 'णा'-
इत्यत्रह्रस्वत्वंविकल्पेन ५-३० सोर्विन्दुः) णइसोत्तो णईसोत्तो
(२-४२ न=ण् २-२ दलोपः ह्रस्वविकल्पःपू० सोत्तो ३-५२
सूत्रेद्रष्टव्यः अत्र विशेषः ४-१८(४) पुं०) बहुमुहं बहुमूहं (२-२७
ख=ह् ५-३० वि० शे० पू०) कणउरं, कणऊरं (३-३२लोपः
३-५० ण्द्वि० २-२ पलोपः शे० पू०) सिरावेअणा,

(१) क० पु० “इवेव” ॥ ६७ ॥

इव शब्दे व इति निपात्यते । प्पाण व्व धनं । अ० पा०

(२) अयं पाठः का० पु० सम्मतः । इतः प्राचीनेषु अजरूप-
विशेषा इति पाठः ॥

(३) वृत्ता वय मनादिरेव गृह्यते ।

(४) ३-५२ सूत्रेण व्यत्ययेन नपुंसकत्वम् ।

सिरवेअणो (२-४३ श्=स् ४-६ स्लोपे आर्ज्वेशे ओ=सिरो
 इति-वेअणा १-३४ सू० स्प० शे पू०) पीआपीअं, पिआपेअं,
 सीआसीअं, सिआसिअं (२ २ तलोपः शेषं ह्रस्वविकल्पादि पूर्ववत्)
 सवोमुओ (३-३ रलोपः ओत्वमकारस्य २ २७ ख्=ह् ५-१ ओ)
 सवोमूओ (३-३ रलोपः २-१५ प्=व् ओत्वमूत्वेबाहुलकात् शे०
 पू०) सरोरुहं, सररुहं । (४-६ स्लोपः ओत्वविकल्पः शे०
 स्पष्टं) लोपविशेषाः, राउलं, राअउलं (जलोपे विकल्पेनाऽलोपः
 २-२ कलोपः ५-३० विं) तुहद्धं, तुहअद्धं (६-३१ तव=तुह
 विकल्पेन बाहुलकादकारलोपे ३-३-रकारलोपः ५-३० विं)
 महद्धं, महअद्धं (६-५० मम=मह शे० पू०) वावडणं, वाअवडणं
 (२-१५ प्=व् २-२ दलोपे बाहुलकाद् विकल्पेन अकारलोपे
 वापतनमितिजाते पुनः २-१५ प्=व्-वावतन इतिजाते ८-
 ५१ त्=इ २-४२ न्=ण् ५-३० विं०, अलोपाभावे स्पष्टं)
 कुम्भारो, कुम्भआरो (अनादिग्रहणात् २-२ कलोपोन ४-१७
 वर्गान्त० २-२ कलोपे ४-१ भकारोत्तरवर्त्यकारलोपे ५-१ ओ,
 अलोपाभावे स्पष्टं) पवणुद्धअं पवणउद्धअं । (प्राय इतिवलोपो
 न २-४२ न्=ण् पूर्ववदकारलोपः पवणुद्धतमितिजाते
 २-२ तलोपः ५-३० विं०, अलोपाभावे पूर्ववत्) यमुनातटं,
 नदीश्रोतस्. बहुमुखं, कर्णपूरं, शिरोवेदना, पीतापीतं, सीतासीतं,
 (शीताशीतं) सर्वमुखः, (सर्पमुखः) सरोरुहं, राजकुलं, तवाद्धं,
 ममाद्धं, पादपतनं, कुम्भकारः, पवनोद्धतम् ॥ संयोगपरे सर्वत्र
 पूर्वस्याचो लोपः, (ह्रस्वश्च । यथा-णत्थि, सक्ङ्कंती, णिक्कन्तो, अत्तो
 इत्यादयः)(५) । (स्पष्टाः) कचिन्नित्यं, कचिदन्यदेव बहुलग्रहणात् ।
 तेनान्यदपि लाक्षणिककार्यं भवति ॥ १ ॥

(५) ( ) एतत्कोष्ठकान्तर्गतः पाठो न सार्वत्रिकः ।

चतुर्थःपरिच्छेदः ॥

४७

उदुम्बरे दोर्लोपः ॥ २ ॥

उदुम्बरशब्देदुइत्येतस्यलोपोभवति । उम्बरं (४-१७
वर्गान्तः ५-३० सोर्विन्दुः ॥ २ ॥

कालायसे यस्य वा ॥ ३ ॥

कालायसशब्दे यस्य वा लोपो भवति । कालासं, कालाअसं
(स्पष्टं) ॥ ३ ॥

भाजने जस्य ॥ ४ ॥

भाजनशब्दे ज(१)कारस्य लोपो वा भवति । भाणं, भाअणं
(२-४२ नू=ण् ५-३० वि० पक्षे २-२ सूत्रेणकेवलजकारलो-
पो भवति) ॥ ४ ॥

यावदादिषु वस्य ॥ ५ ॥

यावदिष्वेवमादिषु व(२)कारस्य वा लोपो भवति । जा, जाव
ता, ताव (२-३१ य्=ज् ४-६ तलोपः पक्षेस्पष्टं) पाराओ
पारावओ (२-२ तलोपः ५-१ ओ, पक्षेस्पष्टं) अणु-
त्तन्त, अणुवत्तन्त (२-४२ नू=ण् वलोपे ३-३ रलोपः
३-५० तद्वि० ७-१० मान=न्त वलोपाभावे स्पष्टं) जीअं,
जीविअं (२-२ तलोपः ५-३० वि० शे० स्पष्टं०) एवं
(३-५८ वद्वित्वं ५-३० वि०) एअं (द्वित्वाभावे वलोप विकल्पः)
(एवम्) एअं (स्पष्टं) कुअलअं कुवलअं(३) । (विकल्पेनस्वररहित
वलोप २-२ यलोपः ५-३० वि०) यावत्, तावत्, पारावत्,

(१) सस्वरस्यलोपोऽज्ञेयः हेमस्तु ८।१२६७ सूत्रे सस्वरस्ये-
तिपठत्येव ।

(२) सस्वरवलोपः कचिद्वाहुलकात्स्वररहितस्याऽपि ।

(३) क० पु० चक्काओ, चक्कावओ । देउलं, देवउलं । अ० पा०—

४८

प्राकृतप्रकाशे

अनुवर्तमान, जीवितं, एवम्, एव, कुवलय इत्येवमादयः ॥ ५ ॥

अन्त्यहलः ॥ ६ ॥

वेतिनिवृत्तम् । शब्दानां योऽन्त्योहलस्तस्य लोपो भवति । जसो
(२-३१ य्=ज् २-४३ श्=स् ४-१८ पुंस्त्वं ५-१ ओ) गहं
(२-४२ न्=ण् ४-१९ पुंस्त्वाभावः, ५-३० वि०) सरो
(जसोवत्) कम्मो ३-३ रलोपः ३-५० मद्धि० शे० पू०) जाव ।
ताव । (४-५ सू० द्रष्टव्यं) यशः, नभः, सरः, कर्म, यावत्,
तावत् ॥ ६ ॥

स्त्रियामात् ॥ ७ ॥

स्त्रियां वर्तमानस्यान्त्यहल आकरो भवति । सरिआ (स्पष्टं)
पाडिआ (१-२ सू० स्पष्टं) वाआ (स्पष्टं) सरित्, प्रातिपद वाक् ॥ ७ ॥

रोरा ॥ ८ ॥

स्त्रियामन्त्यस्य हलोरेफस्य रा इत्ययमादेशो भवति । घुरा,
गिरा । (स्पष्टं) ॥ ८ ॥

न विद्युति ॥ ९ ॥

विद्युच्छब्दे आकारो न भवति विज्जू (३-२७ य्=ज्
४-६ तलोपः ३-५० जद्धि० ५-१८ दीर्घः) विद्युत् ॥ ९ ॥

शरदो दः ॥ १० ॥

शरच्छब्दस्यान्त्यहलो दो भवति । सरदो (१) (२-४३
४-१८ पु० श्=स् ५-१ ओ) ॥ १० ॥

दिक्प्रावृषोः सः ॥ ११ ॥

दिक्छब्दस्यान्त्यहलः प्रावृट्शब्दस्यापि सकारो भवति ।

(१) “शरदादेरत्” < १।१८ सरओ । शरद् । मिषओ । मिषक् ।
“क्षुघोहा” < १ । १७ छुहा । क्षुत् । हे०

चतुर्थःपरिच्छेदः ॥

४९

दिमा(१) (स्पष्टम् ।) पाउसो (१-३० सू० स्प०) ॥ ११ ॥

मो विन्दुः ॥ १२ ॥

अन्त्यस्यहलोमकारस्यविन्दुर्भवति । अञ्छं (४-२० विकल्पे-
नपुंसिअमि ५-३ अमोऽकारस्यलोपः शो० ३-३० सू० स्प०)
वञ्छं (स्पष्टम्) भदं (३-३ रलोपः ३-५० द्द्वि० शो० पू०)
(अभिं ३-२ नलोपः ३-५० ग्द्वि० शो० पू०) ददृठं (३-१०
षू=ट् ३-५० ठाद्वि० ३-५१ दू=ट् शो० पू०) वणं, धणं(२)
(२-४३नू=णू शो० पू०) ॥ १२ ॥

अचि मश्च ॥ १३ ॥

अचिपरतोमो(३)भवतिवा । फलमवहरइ, फलंअवहरइ(४)
(स्प०) ॥ १३ ॥

नजोर्हलि ॥ १४ ॥

नकारजकारयार्हलिपरतोविन्दुर्भवति मकारश्च । नस्य, अंसो
अम्सो (५-१ ओ शो० स्प०) । कंसो, कम्सो । जस्य, वंचणीअं,
वमचणीअं (२-४२ नू=णू २-२ यलोपः ५-३० विं०शो०स्प०)
विंझो, विमझो(५) (३-२८ ध्यू=झू नकारस्यविन्दौमकारेच
३-५६ सूत्रेण द्वित्वादवाधः) ॥ १४ ॥

वक्रादिषु ॥ १५ ॥

वक्रादिषुशब्देषुविन्दुरागमोभवति । वक्रं (३-३ रलोपः

(१) आपि कृते दिशाशब्दः प्रकृतिः । कचिद् दिशा, प्रावृड् इति
संस्कृतदर्शनात् ।

(२) अक्षः, वत्सः, भद्रं, अग्निः, दष्टः, वनं, धनम् ।

(३) क० पु० विन्दुः पा० ।

(४) फलमपहरति । (५) अन्सः कन्सः, वञ्चनीयं विन्ध्यः ।

५-३० वि०) तंसं (३-३ रकारयोर्लोपः ३-२ यलोपः शे. स्प.)
 हंसो (३-३ रेफलोपः वलोपश्च ५-१ ओ) अंसू (३-३ रलोप ।
 ३-४३ शू=स् ५-१८ उदीर्घः) मंसू (३-६ शूलोपः २-४३
 शू=स् ३-३ रलोपः ५-१८ दीर्घः) गुंठी (१-२९ ऋ=उ
 ३-१० छृ=ड् ५-१८ दीर्घः) मंथं (१-२२ उ=अ-(१)३-१२
 स्तू=थ् ५-३० वि०) मणंसिणी (१-२ सू. स्प.) दंसणं ३-३
 रलोपः २-४३ शू=स् २-४२ नू-ण् ५-३० वि०) फंसो
 (३-३६ सू० स्प.) वण्णो (३-३ रलोपः ३-५० ण्द्वि० ५-१
 ओ) पडिंसुदं (३-३ रलोपः २-८ तू=ड् २-४३ शू=स्
 ३-३ रलोपः १२-३ त-द ५-३० वि. २-४२ शू=स् ५-१ ओ)
 अंसो (स्पष्टम्) अहिमुंको(२) (२-२७ भू=ह ३-१ तलोपः ५-
 १ ओ) । वक्र, ज्यस्त्र, हस्त्र, अश्रु, ज्मश्रु, गृष्टि, मुस्त, मनस्त्रिनी,
 दर्शन, स्पर्श, वर्ण, प्रतिश्रुत, अश्व, अभिमुक्त, इत्यादयः ॥१५॥

मांसादिषु वा ॥ १६ ॥

मांसादिषुशब्देषु वा बिन्दुःप्रयोक्तव्यः । मंसं, मासं । (स्पष्टं)
 कहं, कह । (२-२७ थू=हू शे. स्प.) णूणं, णूण । (स्प.) तर्हि,
 तर्हि (स्प०) असुं असु, (३) (स्प०) तदयमपाठितोमांसादिर्गणः ।
 यत्रकचिद्वृत्तभङ्गभयात्तज्यमानःक्रियमाणश्चबिन्दुर्भवति स मां-
 सादिषुद्रष्टव्यः ॥ १६ ॥

(१) मुकुटादे राकृतिगणत्वात् ।

(२) शक्त मुक्त, रष्ट, रुष्ण, मृदुत्वे कोवा ८ । २ । २ मुक्को-मुक्तो
 ऽको दट्टो लुक्को लुगो भाउकं भाउत्तणं इति हे० अत्र अहिमुंको
 इत्यत्र न बिन्दु परे इत्यनेन द्वित्वनिषेधो ज्ञेयः ।

(३) क० पु० मांसः, कथम्, नूनम्, तर्हि, असु अ० पा० ।

चतुर्थःपरिच्छेदः ॥

५१

ययि तद्वर्गान्तः ॥ १७ ॥

ययिपरतोविन्दुस्तद्वर्गान्तोवाभवति । सङ्का (२-४३ शू=स्
 शे. स्प.) सङ्को (५-१ ओ. शे.पूर्व.) अङ्को । अङ्गं । (स्प)
 सञ्चरइ (७-१ ति=इ शे० स्प०) सण्डो (२-४३ षू=स्) सन्तरइ
 (स्प०) सम्पत्ती (५-१८ दीर्घः शे. स्प.) । ययीति किम् ।
 अंसो । (४-१४ सूत्रेस्प.) बाधिकारात् पंकं, विंदू, संका
 संखो (१) । (सुगमानि) ॥ १७ ॥

नसान्तप्रावृट्सरदः पुंसि ॥ १८ ॥

नकारान्ताःसकारान्ताश्चप्रावृट्शरदौ च पुंसिप्रयोक्तव्याः ।
 नान्ताः, कम्मो (४-६ अन्त्यनकारलोपः ३-३ रलोपः ३-५०
 मट्ठि० ५-१ ओ) जम्मो (३-४३ सू० स्प.) वम्मो । (३-३
 रलोपः ३-५० मट्ठि० ४-६ नलोपः ५-१ ओ) सान्ताः, जसो
 (२-३१ सू० स्प०) तमो ४-६ सलोपे पुस्त्वे च ५-१ ओ)
 सरो, पाउसो (१-३०सू०स्प०) सरदो(२) ॥ १८ ॥

न शिरोनभसी ॥ १९ ॥

शिरस्, नभस्, इत्यतौ नपुंसिप्रयोक्तव्यौ । सिरं (४-६
 सलोपः ५-३० विं) णहं ॥ १९ ॥

पृष्ठाक्षिप्रश्नाः स्त्रियां वा ॥ २० ॥

एते स्त्रियां वाप्रयोक्तव्याः । पुट्ठी (१-२९ कृ=उ ३-१०

(१) शङ्काः, शङ्कः, कन्सः, अङ्कः, अङ्गं, सञ्चरति, षण्डः, सन्त-
 रति, सम्पत्तिः, अन्स, पङ्कं, विन्दुः ।

(२) कर्मन्, जर्मन्, वर्मन्, यशस्, तमस्, सरस्, प्रावृष्,
 शरदः । यच्च सेयं, वयं, सुमणं, सम्मं, चम्ममिति दृश्यते तद्वद्वाहु-
 लकाधिकारात् इति हेमः ।

५२

प्राकृतप्रकाशे

ष्ट=ठः ३-५० द्वि० ३-५१ ठ=ट् स्त्रीत्वे ई) (एवम) अच्छी, अच्छं । अच्छो (अक्षस्य तु ३-३० क्ष=छ द्वित्वचत्वे ५-१ ओ) पण्हा, पण्हो (३-३ लोपः ३ ३३ ङन=ण्ह स्त्रीत्वे आत्वं, पुंस्त्वे ५-१ ओ) । पृष्टम्, अक्षि, प्रश्नः ॥ २० ॥

ओदवापयोः ॥ २१ ॥

अव, अप, इत्येतयोरुपसर्गयोर्वा ओत्वं भवति । ओहासो, अवहासो । ओमारिअं, अवसारिअं (२-२ तलोपः ५-३० वि०) । अवहासः, अपसारितम् ॥ २१ ॥

तलत्वयोर्दात्तणौ* ॥ २२ ॥

तलत्वइत्येतयोः प्रत्यययोर्यथासंख्यं दा, त्तण इत्येतावादेशौ स्त । पीणदा (२-४२ न=ण्) मूढदा (१२-३ त-द) पीणत्तणं । मूढत्तणं (५-३० वि०) ॥ २२ ॥

क्कऊणः(१) ॥ २३ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्यऊणइत्ययमादेशोभवति । घेऊण (८-१६ ग्रहू=घेत) सोऊण (३-३ रलोपः २-४३ श्=स् उ=ओ गुणेन(२) काऊण (८-१७ कृञ्=का) दाऊण । (स्पष्टं) गृहीत्वा, श्रुत्वा, कृत्वा, दत्त्वा ॥ २३ ॥

तृण(३) इरः शीले ॥ २४ ॥

शीलेयस्तृन् प्रत्ययोविहितस्तस्यइर इत्ययमादेशोभवति ।

* त्वतलोः प्पणः ८ । ४ । ४३७ अपभ्रंश । इति हे० ।

(१) का० पु० पा० 'उण्' इति पा० ।

(२) युवर्णस्य गुणः ८ । ४ । २३७ । धातोरिवर्णोर्वर्णस्य क्लित्यपि गुणः । जेऊण, नेऊण, नेइ, नेन्ति, उड्डेइ, उड्डेन्ति, मोत्तूण सोऊण । काचिन्न नीओ—उड्डिणो इ० हेमच० ।

(३) का० पा० तृन् ।

चतुर्थः परिच्छेदः ॥

५३

भ्रमणशीलो भ्रमिरो (१) । हसनशीलो हसिरो (५-१ ओ स्पष्ट-
प्राये) ॥ २४ ॥

आल्विल्लोलालवन्तेन्तामतुपः ॥ २५ ॥

आलु, इल्ल, उल्ल, आल, वन्त, इन्त, इत्येत आदेशामतुपः स्थाने भव-
न्ति । आलुस्तावत्, ईसालू (३-३ रलोपः २-४३ ष=स् आलु-
कृते ५-१८ दीर्घः) णिदालू । (२-४२ नू=ण् ३-३ रलोपः
३-५० दृद्धि० शे० पू०) इल्लः, विआरिल्लो (२) (२-२ कलोपः
इल्ले कृते ५-१ ओ) मालाइल्लो । (५-१ ओ शे० स्प०) उल्लः,
विआरुल्लो (२-२ कलोपः शे० स्प०) । आलः (३), धणालो
(२-४२ नू=ण् ५-१ ओ) सद्दालो (३-३ व्लोपः ३-५०
दृद्धि० ५-१ ओ) । मन्तः, धणवन्तो (स्प०) जोवणवन्तो (२-३१
यू=ज् प्राय इति वलोपो न २-४२ नू=ण् ५-१ ओ) ।
इन्तः (४), रोसाइन्तो (५) (२-४३ ष=स् ५-१ ओ) पाणाइन्तो
(३-३ रलोपः शे० पूर्व०) (६) । यथादर्शनमेतेषामुक्तव्याः, न
सर्वे सर्वत्र । इर्षावत्, निद्रावत्, विकारवत्, मालावत्, धनवत्,
शब्दवत्, यौवनवत्, रोषवत्, प्राणवत् ।

["कचि दा मतुपो ऽन्त्यस्यमन्तोवाट्श्यतेकचिव ।

हणुमा, हणुमंतो (२-४३ नू=ण् मतुपो ऽन्त्यस्यात्वं) (पक्षे-
मन्तादेशः ५-१ ओ) ॥

इल्लोल्लवपरे प्रायः शैषिकेषु प्रयुज्यते" ॥

पौरस्त्यं, पुरोभवं-पुरिल्लं (पुरस् अत्र ४-६ सलोपे च
शैषिक इल्ल प्रसये ४-१ अलोपे ५-३० विं) । आत्मीयं-

(१) क्वचिद् भमिरो पा० । (२) का० पा० विआर इल्लः ।

(३) का० पा० अल्लः । (४) का० पा० इतः । (५) का० पा० रोसः ।

(६) एषु सर्वत्र लोपादिकमज्जिशेष कार्यं ४-१ सूत्रेण बोध्यम् ।

अप्पुल्लं ॥ (३-४८ त्म्=प् ३-५० पाद्वि० ४-६ नलोपः ४-१
अलोपः उल्लप्रत्ययः ५-३० वि०) ॥

“पारमाणिकिमादिभ्योभवन्तिकेदहादयः ।

केदहं, केत्तिअं । जेदहं, जेत्तिअं । तेदहं, तेत्तिअं । एदहं,
एत्तिअं । (किमः केदह, केत्तिअ । यदो जेदह, जेत्तिअ । तदो
तेदह, तेत्तिअ । एतद एदअ, एत्तिअ । इत्यादेशाः भवन्तीत्यर्थः
५-३० विन्दुः सर्वत्र)

कृत्वसो हुत्तामत्यन्ये देशीशब्दः स इष्यते” ॥

सअहुत्तं (२-४३ श्=म् २-२ तलोपेकृत्वसोहुत्तादेशे
५-३० वि०) सहस्सहुत्तं (३-३ रलोपः ३-५० स्द्वि० शे०
पूर्ववत्) । जातौ वा स्वार्थिकः कः * (१) ॥ जातौ स्वार्थे ककारः
प्रयोक्तव्यः] (२) (पञ्च, पदुमअं, पक्षे पदुमम् (३) (४) ॥ २५ ॥

विद्युत्पीताभ्यां वा (५) लः ॥ २६ ॥

विद्युत्पीतशब्दाभ्यां परतः स्वार्थे लप्रत्ययो भवति । विज्जू
(३-२७ झ्=जू ३-५० जद्वि० ५-१८ दीर्घः) विज्जुली (इवन्तः
स्त्रिया शे० पू०) पीअं (२-२ तलोपः ५-३० वि०) पीअलं (६)
(स्पष्टं) ॥ २६ ॥

वृन्दे वो रः ॥ २७ ॥

वृन्दशब्देवकारात्परः स्वार्थे रेफोवाप्रयोक्तव्यः । वृन्दं (१-

(१) केचिद् सूत्र रूपेण पठन्ति ।

(२) क० पु० न दृश्यते [ ] कोष्ठकान्तर्गतः पाठः ।

(३) ( ) कोष्ठकान्तर्गतः पाठः प्रायस्सुटित एव ।

(४) अतोर्डेत्तुलः ८ । ४४३५ । अपभ्रंशे इदं किं यत्तदेतज्जः
परस्य अतोः प्रत्ययस्य डेत्तुल इत्यादेशो भवति । एत्तुलो-केत्तुलो
जेत्तुलो तेत्तुलो एत्तुलो ॥ इति हेमः ।

(५) वेतिसार्वत्रिको न ।

(६) क० पु० विद्युत्, पीतवर्ण इत्यर्थः अ० पा०

चतुर्थःपरिच्छेदः ॥

५५

२७ ऋ=अ, वकारात्पररेफेकृते ४-१७ वर्गान्तः ५-३० वि०)
बंदं(१) (१-२७ ऋ=अ श० स्प०) ॥ २७ ॥

करेणवां रणोः स्थितिपरिवृत्तिः ॥ २८ ॥

करेणुशब्दे रेफणकारयोःस्थितिपरिवृत्तिर्भवति । कणेरू ।
पुंसि न भवति*(२) । करेणू (५-१८ दीर्घः) ॥ २८ ॥

आलाने लनोः ॥ २९ ॥

आलानशब्देलकारनकारयोर्हल्पात्रयोःस्थितिपरिवृत्तिर्भवति ।
आणालखंम्भो (३-५७ मू० स्प०) ॥ २९ ॥

बृहस्पतौ बहोर्भौ ॥ ३० ॥

बृहस्पतिशब्दे वकारहकारयोर्यथासंख्यं भकाराकारौ भवतः ।
भअप्फई(३) (१-१७ ऋ=अ बह-इत्यस्य भअकृते ३-३५
स्प=फू ३-५१ द्वि० २-२ तलोपः ५-१८ दीर्घः) ॥ ३० ॥

मलिने लिनोरिलो वा ॥ ३१ ॥

मलिनशब्देलकारनकारयोर्यथासंख्यमिकारलकारौवाभवतः ।
मइलं, मलिणं (पक्षे १-४२ नू=णू ५-३० वि०) ॥ ३१ ॥

गृहे घरोऽपतौ ॥ ३२ ॥

गृहशब्देघरइत्ययमादेशोभवति । पतिशब्दे परतो न भवति ।
घरं (५-३० वि०) भवनम् । अपताविति किम् । गह्वई(४) (१-
१८ ऋ=अ २-१५ प-व् २-३ तलोपः ५-१८ दीर्घः) ॥ ३२ ॥

(१) वृन्दं विन्दं क्वचित्पाठः ।

(२) कचिद् करेण्वामिति स्त्रीलिङ्गनिर्देशात् । अ० पा० ।

(३) का० पा० भअप्फई । सूत्रे हयौ इतिपाठे हयप्फई इत्युदा

हार्यम् ।

(४) गृहपतिः ।

दाढादयो बहुलम् ॥ ३३ ॥

दाढाइत्यत्रमादयः शब्दावहुञ्जनिपात्यन्तेदंष्ट्रादिषु । दंष्ट्रा,
दाढा । इदानीं, एणिह । दुहिता, धीआ, धूदा(१) । चातुर्यं,
चातुलिअं । मण्डूकः, मण्डूरो । गृहेनिहितं, घरेणिहितं । उत्पलं,
कन्दोदूठो । गोदावरी, गोला । ललाटं, णिडालं । भूः,
भुमआ(२) । वैदूर्यं, वेलुरिअं । उभयपार्श्वं, अवहोवासं । चूतः,
माइंदो, माअंदो । (दंष्ट्रादिषुदाढादयोनिपातसिद्धाःशब्दाःसंस्कृत
शब्दानुमारेणदेशसंकेतप्रवृत्तभाषाशब्दानुसारेणचयथायथालिङ्गेषु-
प्रयोज्याःस्पष्टाश्चैतेऽतोऽलंविस्तरेण) । आदिशब्दोयं प्रकारे तेन
सर्व एव देशसंकेतप्रवृत्तभाषाशब्दा परिगृह्यताः ॥ ३३ ॥

इति प्रकृतप्रकाशे संकीर्णविधिर्नाम

चतुर्थः परिच्छेदः ॥

अथ पञ्चमः परिच्छेदः ।

अत ओत् स्रोः ॥ १ ॥

अकारन्ताञ्छब्दात्परस्य स्रोः स्थाने ओत्वं भवति । वञ्छो
(१-३२ । ३-३० । ३-३१ सूत्रेषु स्पष्टम्) वसहो (१-२७ ।
२-४३ सू० स्प०) पुरिसो (१-२३ सू० स्प०) वृक्षः,
वृषभः, पुरुषः ॥ १ ॥

जश्शसोर्लोपः ॥ २ ॥

अत इत्यनुवर्तते । आकारान्तस्यानन्तरंयौजश्शसौतयो-

(१) का० पा० दिधी, धिया, दिदूठी, धूआ ।

(२) का० पा० भूमआ ।

पञ्चमः परिच्छेदः

५७

लोपोभवति । वच्चासोहंति । जश्शस्डस्यांसुदीर्घ इति दीर्घकृते
 पश्चाल्लोपोजसः (१-२७ ऋ=अ ३-३१ छत्वविकल्पः (१)
 ३-५० द्वि० ३-५१ छ=च् ५-११ जति दीर्घकृते लोपः,
 सोहंति इति २-४३ श्=स् २-२७ भ्=ह् ७-४ न्ति,) । वृक्षाः
 शोभन्ते । वच्छेणिअच्छह । ए च सुपीत्येत्वे कृते शसो लोपः ।
 (पूर्ववत् वृक्ष=वच्छ ५-१२ एत्वे कृते शसोलोपः, णिअ इति
 २-४२ न्=ण् २-२ यलोपः ७-१८ व्=ह्) वृक्षान्नियच्छत ॥ २ ॥

अतो मः ॥ ३ ॥

अकारान्तस्यानन्तरं योऽपि द्वितीयैकवचनप्रत्ययस्य लोपो
 भवति । वच्छं पेक्खइ (४-१२ मो वि०) (वृक्षं पश्यति) ॥ ३ ॥

टामोर्णः ॥ ४ ॥

अतो नन्तरं टामोस्तृतीयैकवचनपष्ठी बहुवचनयोर्णकारो भवति ।
 वच्छेण । ए च सुपीत्येत्वम् । (५-१२ एत्वे कृते टा=ण) वच्छाण
 जश्शस्डस्यांसु दीर्घ इति दीर्घः (वृक्षेण, वृक्षाणाम्) ॥ ४ ॥

भिसोहिं ॥ ५ ॥

अतो नन्तरस्य भिमो हिं भवति । वच्छेहिं । ए च सुपीत्येत्वम्
 (५-१२ एत्वं शे० स्प० =वृक्षैः) ॥ ५ ॥

डसेरादोदुहयः ॥ ६ ॥

अतो नन्तरस्य डसेः पञ्चम्येकवचनस्य स्थाने आ, दो दु,
 हि, इत्येतादेशा भवन्ति । वच्चा, वच्चादो, वच्चादु, वच्चाहि ।
 जश्शस्डस्यांसु (२) दीर्घत्वम् । (स्पष्टाः=वृक्षात्) ॥ ६ ॥

सो हितो सुंतो ॥ ७ ॥

अतो नन्तरस्य भ्यसो, हितो, सुंतो, इत्येतावादेशौ भवतः ।

(१) वत्सशब्दप्रयोगे तु ३-४० त्स=छ ।

(२) का० पा० जस्भ्यस्डस्यांसु

५८

प्राकृतप्रकाशे

वच्छाहितो, वच्छासुन्तो । ए च सुपीति चकारेण दीर्घत्वम् (स्पष्टे-
वृक्षेभ्यः) ॥ ७ ॥

स्सो डस्सः ॥ ८ ॥

अतोन्तरस्य डस्सः स्स इत्यादेशो भवति । वच्छस्स (स्प०
वृक्षस्य) ॥ ८ ॥

डेरेम्मी ॥ ९ ॥

अतोन्तरस्य डेः ए, म्मि इत्यादेशौ भवतः । वच्छे । वच्छ-
म्मि । कचिन्डसिङ्गचोर्लोपः । इत्यकारलोपः । (स्प०=वृक्षे) ॥ ९ ॥

सुपः सुः ॥ १० ॥

अतोन्तरस्य सुपः सु इत्यादेशो भवति । वच्छेसु (वृक्षेषु)
(एवं वत्सशब्दरूपाण्यपि बोध्यानि) । ए च सुपीत्येत्वम् ॥ १० ॥

जश्शस्डस्यांसु दीर्घः ॥ ११ ॥

जसादिषु परतो ऽतोदीर्घो भवति । वच्छा सोहन्ति ।
जश्शसोर्लोप इति जसो लोपः, (५-२ सू० स्पष्टं, वत्सा शोभन्ते) ।
वच्छादो, वच्छादु, वच्छाहि, आगदो (वत्साव,) डसेरादोदुहयः ।
वच्छाण । (वत्सेन) टामोर्णः ॥ ११ ॥

ए च सुप्यडिङ्सोः ॥ १२ ॥

अतोकारस्यैवं भवति सुपि परतो डिङ्सौवर्जवित्वा । च-
कारादीर्घश्च । वच्छे (वत्सान्) पेक्खह । जश्शसोर्लोपः । (१२-
१८ दृश्=पेक्ख८-१९ थ=ह=पश्यत) वच्छेण । टामोर्णः ।
(=वत्सेन) वच्छेहि (=वत्सैः) । वच्छेसु (वत्सेषु) । चकारादीर्घ-
श्चेति । वच्छाहितो, वच्छासुतो (वत्सेभ्यः) । भ्यसो हितो, सुन्तो ।
अडिङ्सोरिति किम् । वच्छम्मि (वत्से) । वच्छस्स (वत्सस्य) ॥ १२ ॥

कचिद् ङसिङ्योर्लोपः ॥ १३ ॥

अतो ङसि, ङि इत्येतयोः परतः कचिल्लोपो भवति । व-
च्छा आगदो । ङसेरादोदुहय इति आ । (आगदो इति आङ्-
पूर्वकगमेः क्तान्तस्य १२-३ त=दू ५-१ ओ) वच्छेठिअं (वत्से
स्थितम् ङरेम्मी इत्येत्वम् (ठिअं० स्था=ठ शेष संस्कृतवद्) ॥ १३ ॥

इदुतोः शसो णो ॥ १४ ॥

इदुददन्तयोः शसो णो भवति । अगिणो पेक्खह (४-१२
सूत्रे अगि इत्यत्र निष्पादिताद् शसो=णो=अग्नीन्) वाउणो
पेक्ख (२-२ यलोपः शे० पू०=वायून्, 'पेक्ख'इति शौरसेन्यां
दृशेः पेक्खादेशोभवति तस्याश्च "प्रकृतिःसंस्कृतम्", इति संस्कृत-
वदहेर्लुक्भवति) ॥ १४ ॥

ङसो वा ॥ १५ ॥

इदुदन्तयोर्ङसो वा णो भवति । अगिणो, अगिस्स (स्पष्टे=)
वाउणो, वाउस्स (२-२यलोपेकृतेङसो णो, पक्षे ५-८=स्स)
अग्नेः वायोः ॥ १५ ॥

जसश्च ओ यूत्वम्(१) ॥ १६ ॥

इदुदन्तयोर्जस ओकारादेशो भवति । इदुतोश्च ईत्वं, ऊत्वं वा
चकाराद् णो च । अग्नीओ, वाऊओ । अगिणो, वाउणो
(स्पष्टानि=अग्नयः, वायवः) ॥ १६ ॥

(१) जस ओ वो वाऽत्वं यूत्वं च । इदुदन्तयोः शब्दयोर्जस ओ
वो इत्यादेशौ भवतः । अत्वं, ईत्वं, ऊत्वं च विकल्पेन । चकारात्
णोऽपि । पक्षे अदन्तवत् । अग्नीओ, अग्नीवो, अग्नवो, अग्नी । वा
ऊओ । जसश्च ओ यूत्वं । का० पा०

६०

प्राकृतप्रकाशे

टा णा ॥ १७ ॥

इदुदन्तयोः णा इत्ययमादेशोभवति । अग्निणा, वा-
उणा (स्पष्टे=अग्निना-वायुना) ॥ १७ ॥

सुभिस्सुप्सु दीर्घः ॥ १८ ॥

इदुदन्तयोः सु, भिस्, सुप् इत्येतेषु दीर्घोभवति । सु, अ-
ग्नी (३-२ नलोपः ३-५० गद्वि० ४-६ सोर्लोपः शे० स्प०
अग्निः) वाऊ (२-२ यलोपः शे० स्प० वायुः) भिस्, अग्नी-
हिं (४-६ सोर्लोपः ५-२ भिस्=हिं=अग्निभिः) वाऊहिं ।
(२-२ यलोपः शे० पू०=वायुभिः) सुप्, अग्नीसु (३-२ नलोपः
३-५० गद्वि० दीर्घः २-४३ ष्=स्=अग्निषु) वाऊसु (२-२
यलोपः दीर्घः २-४३ ष्=स्=वायुषु) ॥ १८ ॥

स्त्रियां शस उदोतौ(१) ॥ १९ ॥

स्त्रियां वर्तमानस्य शस उव ओव इत्येतावादेशौ भवतः ।
मालाउ, मालाओ । (स्पष्टे=मालाः) णईउ, णईओ (२-२ न=ण्
२-२ दलोपः शे० स्प०=नदीः) । बहूउ, बहूओ (२-२७
ध्=ह् शे० स्प० वधूः) ॥ १९ ॥

जसो वा(२) ॥ २० ॥

जसः स्त्रियाम् उव ओव इत्येतावादेशौ वा भवतः । पक्षे
अदन्तवत् । मालाउ, मालाओ । माला (स्प०, अदन्ते ५-
२ जसो लोपः=मालाः) ॥ २० ॥

अमि ह्रस्वः ॥ २१ ॥

अमि परतः स्त्रियां ह्रस्वो भवति । मालं (ह्रस्वेजाते ५-३

(१) स्त्रियां जश्शसोरुदोतौ । का० पा०

(२) ऊसो वा । का० पा०

अकारलोपः ४-१२ मकारत्रिन्दुः=मालाम्) णइं (२-४२ न=ण्
२-२ दलोपः ४-१ अपो ऽकारलोपः ४-१२ विं=नदीम्) व-
हुं (२-२७ ध्=ह् शे० पूर्व०) वधूम् ॥ २१ ॥

टाङ्मूडीनामिदेददातः(१) ॥ २२ ॥

टा, डम्, ङि, इत्येतेषां स्त्रियाम् इत्, एत्, अत्, आत् इत्ये-
तआदशाभवन्ति । टा, णईइ, णईए, णईअ, णईआ कअं । (५-२१
सू० नकारस्य ण्, दलोपश्च दर्शितःशे० स्प०=नद्या) (कअं इति
१-२७ सू० स्प०=कृतम्) डम्, णईइ, णईए, णईअ, णईआ,
वणं । (णईपूर्ववत् अन्यत्स्पष्टं=नन्याः) (वणं इति ४-१२ सू०
स्प०) ङि, णईइ, णईए, णईअ, णईआ ङिअं (पूर्ववत् णईशब्दः
शे० सुगमं=नद्यां) (ङिअं इति ५-१३ सू०स्पष्टं=स्थितम्) ॥२२॥

नातोऽदातो ॥ २३ ॥

आत-आकारान्तस्यस्त्रीलिङ्गस्यानन्तरंटाङ्मूडीनाम् अत्,
आत्, इत्येतावादेशौन भवतः । पूर्वणप्राप्तो निषिध्यते । मालाइ,
मालाए कअं, धण, ठिअं । (५-२२ सूत्रादिदेतावेवभवतः, अ०
स्प०=मालया) ॥ २३ ॥

आदीतौ* बहुलम् ॥ २४ ॥

स्त्रियामाकारान्तादातः स्थाने आत् ईव इत्येतौ बहुलं प्र-
योक्तव्यौ । सहमाणा, सहमाणी । (२-४२ न=ण् शे० स्प०)
हलदा, हलदी । (१-१३ सूत्रेद्रष्टव्ये) सुष्पणहा, सुष्पणही । (३-
३ रलोपः ३-५० पट्ठि० ४-१ ह्रस्वः २-४२न=ण् २-२७ ख्=ह्
शे०स्प०) छाहा, छाही । (२-१८ सू०द्रष्टव्यं शे०स्प०)(२) ॥२४॥

(३) टाङ्मूडीनामिदेददातः । का० पा०

* आदीतौ-अदीतौ । का० पा०

(१) यत्तत्किमः ।

न नपुंसके (१)॥ २५ ॥

प्रथमैकवचने नपुंसके दीर्घत्वं न भवति । सौदीर्घः पूर्वस्येत्य-
नेन इददुन्तयोः प्राप्त पूर्वस्यदीर्घत्वं न नपुंसके इत्येतेन बाध्यते(२)
दिहं (५-३० सोर्विन्दुः शे० स्प०) महं (२-२७ धू=हू शे०
स्प०) हविं । (४ ६ ष्लोपः २-२ प्रायो ग्रहणात् वलोपोन शे०
पू०) दधि, मधु, हविः । २५ ॥

इज्जश्शसोर्दीर्घश्च ॥ २६ ॥

नपुंसके वर्तमानयोज्जशसोःस्थान इदादेशो भवति पूर्वस्य
चदीर्घः । वणाइ (२-४२ नू=णू जश्शसोरिदादेशः पूर्वस्य
दीर्घः=वनानि) दहीइ । महुइ । (पू०) ॥ २६ ॥

नामन्त्रणे सावोत्वदीर्घविन्दवः ॥ २७ ॥

आमन्त्रणे गम्यमाने सौपरतओत्वदीर्घविन्दवो न भव-
न्ति । “अतओत्सो”रित्योत्वंप्राप्तम् । “सुभिस्सुप्सु दीर्घ” इति
दीर्घः । “सोर्विन्दुर्नपुंसक”इतिविन्दुःप्राप्तः । हे वच्छ, हे अगि,
हे बाउ, हे वण, हे दाहि, हे महु(व्याख्यातप्रायाः पूर्वमेव, विशेष-
कृत्यं सुस्पष्टम्) ॥ २७ ॥

स्त्रियामातएत् ॥ २८ ॥

स्त्रियामामन्त्रणेआतःस्थानेएत्वंभवति सौ परतः । हे माले हे
साले । (स्पष्टे) “अन्त्यस्य हल”इति सोर्लोपः ॥ २८ ॥

बहुलमित्यनुवर्तते यत्तत्किमित्येतेषु परतः आतः स्थान ईत्य-
यमादेशोभवति । स्त्रियामित्यनुवर्तते । प्रथमैकवचनवर्ज ए आ-
देशश्चबहुलवचनात् । जीए, तीए, कीए, जीहिं, तीहिं, कीहिं । प-
क्षे । जाए, ताए, जाहिं, काहिं । यस्याः तस्याः, कस्याः, याभिः ता-
भिः, काभिः । इति कचिदधिकः पाठः । का० पा०

पञ्चमः परिच्छेदः ।

६३

ईदूतोर्हस्वः ॥ २९ ॥

आगन्त्रणे ईदूतोर्हस्वोभवति । हे णइ, हे बहु ॥ २९ ॥

सोर्विन्दुर्नपुंसके ॥ ३० ॥

नपुंसके वर्तमानस्य सोर्विन्दुर्भवति । वणं, दहिं, महुं ।
(स्प०) ॥ ३० ॥

ऋत आरः सुपि(१) ॥ ३१ ॥

ऋकारान्तस्य सुपि परत आर इत्यादेशो भवति । भत्तारो
सोहइ (३-५० तद्वि० ५-१ओ=भर्ता) (२-४३ शू=स् युवर्ण-
स्य गुण २-२७ भू=ह ७-१ त=इ=शोभते) भत्तारं पेक्खमु
(५-३ अमोऽकारलोपः ४-१२ मविं० शे० पू० भर्तारं) (१२-
१८ दृश=पेक्ख ७-४ मु=पइयामः) भत्तारेण कअं (५-१२
एत्वं ५-४ टा=ण) ॥ ३१ ॥

मातुरात् ॥ ३२ ॥

मातृमम्बन्धिन ऋकारस्याकारो भवति । माआ (२-२
तलोपः) सोहइ (२-४३ शू=स् सोहन्तिवत गुणः ७-१ इ=
शोभते) माअं पेक्खसु (३-३ तलोपः ह्रस्वः ५-३ अमोऽकार-
लोपः ४-१२ विं० । अस्प०) माआइ माआए (२-२ तलोपः
आत्वेकृते ५-२२ कअं ॥ ३२ ॥

उर्ज्जइशम्टाडस्सुप्सु वा(२) ॥ ३३ ॥

जइशम्टाडस्सुप्सुपरत ऋकारस्यस्थानेउकारादेशोभवति वा ।
जसु, भत्तुणो (३-३ रलोपः ३-५० तद्वि० ५-१६ णो)
भत्तारा । (५-३१ ऋ=आर ५-११ दीर्घः ५-२ जसो

(१) सौ । का० पा० (२) उण जइशम्टाडसिडस्सु वा । का० पा०

लोपः शे० पू०) शम्, भत्तुणो (५-१४ शसो=णो शे० पू०)
 भत्तारे । (५-३१ आर ५-१२ एत्वं ५-२ शसोलोपः शे०
 पू०) टा, भत्तुणा (५-१७ टा=णा शे० पू०) भत्तारेण ।
 (पू० व० रलोपादिकं ५-३१ आर ५-१२ एत्वं ५-४ टा-ण)
 डम्, भत्तुणो (५-१५ णो शे० पू०) भत्तारस्स (रलोपे तद्वित्वे
 चकृते ५-३१ आर ५-८ डसः स्सः) सुप्, भत्तूसु (५-११ दीर्घः
 शे० स्प०) भत्तारेसु । (५-१२ एत्वं शे० पू०) ॥ ३३ ॥

पितृभ्रातृजामातृणामरः ॥ ३४ ॥

पित्रादीनां सुपि परत ऋतोऽरो भवति । आरापवादः ।
 पिअरं (२-२ तलोपः ५-३ अमोऽकारस्यलोपः ४ १२ मोविन्दुः
 पिअरेण (५-१२ एत्वं ५-४ ट=ण शे० पू०) भाअरं, भाअरेण ।
 जामाअर, जामाअरेण (पूर्ववत्) ॥ ३४ ॥

आ च सौ(१) ॥ ३५ ॥

पित्रादीनामाकारोभवति सौ परतः । चकारादरश्च । पिआ
 (स्पष्टं) पिअरो (५-१ ओ शे० स्प०) भाआ, भाअरो । जामाआ,
 जामाअरो ॥ ३५ ॥

राज्ञश्च ॥ ३६ ॥

राजन् शब्दस्य आ इत्ययमादेशोभवतिसौ परतः । राआ
 (स्पष्टं) ॥ ३६ ॥

आमन्त्रणे वा विन्दुः ॥ ३७ ॥

राजन् शब्दस्य आमन्त्रणे वा विन्दुः स्यात् । हेराअं(४-६
 नलोपः २-३ जलोपः शेषमदन्तवत्) हराअ (५-२७ विन्दुर्न ॥ ३७ ॥

जइशसूडसां णो ॥ ३८ ॥

राज्ञ उत्तरेषां जम् शम् डम् इत्येतेषां णो इत्ययमादेशो भ-

(१) आच्च सौ । का० पा०

पञ्चमःपरिच्छेदः ॥

६५

वति । राआणो (पूर्ववत् नलोपेकृते ५-४४ ज=आ शे० स्प०)
 पेक्खन्ति (पूर्ववत् दृशेः पेक्ख आदेशे झिस्थाने ७-४न्ति=राजानः
 पश्यन्ति) राआणो पेक्ख (शस्तिरूपमेतत्स्पष्टं पूर्ववत्=राज्ञः पश्य)
 राइणो धणं (४-६ नलोपः २-२ जलोपः ५-४३ इ=राज्ञः) रण्णो
 (धणं २-२ जलोपः ५-४२ णद्वि० अन्त्यलोपश्च अलोपो ह्रस्वश्च
 संयोगे ४-१ सूत्रे द्रष्टव्यम् ॥ ३८ ॥

शस एत् ॥ ३९ ॥

राज्ञः परस्यशस ए इत्ययमादेशोभवति । राए पेक्ख (नजयोः
 पूर्ववत्लोपः ४-१ आलोपः=राज्ञः) (पूर्ववत् पेक्खादेशः=पश्य)
 राआणो पेक्ख (पूर्वसूत्रेस्पष्टम्) ॥ ३९ ॥

आमो णं ॥ ४० ॥

राज्ञ उत्तरस्यामः षष्ठीबहुवचनस्य णं इत्ययमादेशो भवति ।
 राआणं (४-६ नलोपः ५-४४ ज=आ=राज्ञाम्) ॥ ४० ॥

टा णा ॥ ४१ ॥

राज्ञ उत्तरभ्याः टाविभक्तेः णा इत्ययमादेशः स्यात् ।
 राइणा (४-६ नलोपे ५-४३ ज=इ शे० स्प०=राज्ञा) ॥ ४१ ॥

डसश्च द्वित्वं वान्त्यलोपश्च* ॥ ४२ ॥

राज्ञ उत्तरस्य डसादेशस्य टादेशस्य च वा विकल्पेन द्वित्वं
 भवति । अन्त्यस्य च लोपः । रण्णो (५-३८ सूत्रे स्पष्टं) रा-

* डस् डसि टाम् णोणौ डण् २-२५९ । राजन् शब्दस्य अना
 सहितस्य जस्य, डस्, डसि, टावचनानां णो, णा इत्यादेशौ, तयोः
 परयो डेण् इत्यादेशो वा भवति । टिलोपः । रण्णा । राजन् णा
 कृते 'अन्त्यहल' इति नकार लोपे जस्य डण् राकारस्याकारस्य टि-
 लोपे च कृते रण्णा इति रूपं भवति । इति वाल्मीकिः०

६६

प्राकृतप्रकाशे

इणो घणं । (५-४१ सूत्रे स्प०) रण्णा, राइणा कअं । (४-६ नलोपः ५-४१ टा=णा द्वित्वे अन्त्यजलोपे ह्रस्वे च) ॥ ४२ ॥

इदद्वित्वे ॥ ४३ ॥

वेति निवृत्तम् । ङसादेशस्य टादेशस्य च अकृते द्वित्वे राज्ञ इत्वं भवति । राइणा, राइणो । (स्प०) कृते द्वित्वे त्रित्वं न भवति रण्णा, रण्णो (५-४२ सू० ५-३८ सूत्रे च स्पष्टं) ॥ ४३ ॥

आ णोणमोरङ्सि ॥ ४४ ॥

णोणमोः परयो राज्ञो जकारस्य आकारादेशः स्यात् । अङ्सि । पष्ठ्येकवचने न भवति । राआणो पेक्खन्ति । राआणो पेक्ख । (५-३८ सूत्रे व्याख्याताः) । राआणं घणं (५-४० सू० स्प०) । अङ्सीति किम् । राइणो, रण्णो घणं । शेषमदन्तवत् । राअं, राएहिं । राआ, राआदो, राआदु । राआ । (५-६ सूत्रेण दो-दु—हयः ङसेः स्थाने प्रयुज्यन्ते शे० स्प०) राआहितो, आसुंतो (५-७ भ्यसः हितो-सुंतो-आदेशौ) राअम्मि, राए (५-२ ङेः ए-म्मि) राएसु । (५-१२ एत्वे शे० स्प०) राजानं, राजभिः, राज्ञः, राजभ्यः, राज्ञि, राजसु ॥ ४४ ॥

आत्मनो ऽप्पाणो वा ॥ ४५ ॥

आत्मनोऽप्पाण इत्यादेशो भवति वा । अप्पा अप्पाणो (४-६ न लोप० शे० स्प०) ॥ ४५ ॥

इत्वद्वित्ववर्जं राजवदनादेशो ॥ ४६ ॥

आत्मनोऽनादेशो राजवत्कार्यस्यादित्वद्वित्वे वर्जयित्वा । आप्पा, अप्पाणो, अप्पणा, अप्पणो । (५-३८ सूत्रानुसारतः जसादीनां णोत्वादिकं सर्वं राजवत्) आत्मा, आत्मानः, अत्मना, आत्मनः ॥ ४६ ॥

षष्ठःपरिच्छेदः ॥

६७

ब्रह्माद्या आत्मवत्(१) ॥ ४७ ॥

ब्रह्माद्याः शब्दा लक्ष्यानुसारेणात्मवत् साधवो भवन्ति ।
 ब्रह्मा, ब्रह्माणो । (३-३ रलोपः ४-६ नलोपः शे० लक्ष्यानु
 सारेणात्मनो रादवत्कार्यं भवत्यतः ५-३६ सू० आत्वं,=ब्र-
 ह्मा, एव मुत्तरत्रापि) जुवा, जुवाणो (२-३१ यू=ज् ४-६
 नलोपः शेषमात्मवत्) अद्वा, अद्वाणो । (३-३ वलोपः ३-५०
 ध्वि० ३-५१ ध्व=द् ४-६ नलोपः शेषमात्मवत्) ब्रह्मन्,
 युवन्, अध्वन्, एवमादयो लक्ष्यानुसारेणावगन्तव्याः ॥ ४७ ॥

इति प्राकृतप्रकाशे लिङ्गविभक्त्यादेशः

पञ्चमः परिच्छेदः ॥

अथ षष्ठः परिच्छेदः ।

सर्वादेर्जस एत्वम् ॥ १ ॥

सर्वादेरुत्तरस्य जस एत्वं भवति(२) । सव्वे (३-३ रलोपः
 ३-५० वद्वि०) जे (२-३१ य=ज वणमग्रेऽपि ज्ञेयम्) ते (४-६
 दलोपः) के (६-१३ किम्=क) कदरे । (१२-३ त=दः)
 सर्वे । ये । ते । के । कदरे ॥ १ ॥

(१) पुंस्यन आणो राजवच्च ८ । ३ । १६ ।

पुंलिङ्गे वर्तमानस्यान्नन्तस्य आण इत्यादेशोवा भवति । पक्षे
 यथा दर्शनं राजवत् कार्यं भवति । हे०

(२) अकारान्ताद्भवति । तथा च हेमः अतः सर्वादेर्जेजसः । ८ ।
 ३ । ५८ अतः किम् सव्वाओ रिद्धाओ इति ।

ॐ: सिंहात्मित्वाः(१) ॥ २ ॥

ॐ: सप्तम्येकवचनस्य सर्वादिपरस्थितस्य स्थाने स्ति, मि,
 त्थ इत्येतआदेशा भवन्ति । सव्वस्ति, सव्वाम्मि, सव्वत्थ (पूर्ववत्
 रलोपो वद्वित् च शे० स्प०) इअरस्ति, इअरम्मि, इअरत्थ ।
 (२-२ तलोपः शे० स्प०) सर्वस्मिन् । इतरस्मिन् ॥ २ ॥

इदमेतत्किंयत्तद्भ्यष्टा इणा वा ॥ ३ ॥

इदम्, एतद्, किम्, यद्, तद् इत्येतेभ्यः टा इत्यस्य इणा-
देशो भवति वा । इमिणा (६-१४ इदम्=इम ४-१
अलोपः श० स्प०) एदिणा (४-६ दलोपः १२-३ व=द्
४-१ अलोपः) किणा (६-१३ किम्=कः-४-१ अलोपः)
जिणा तिणा । (२-३१ य्=ज् ४-६ दलोपः) पक्षे इमेण,
एदेण, केण, जेण, तेण । (६-१४ इदम्=इद ५-४ सूत्रोदा-
हृत(वच्छेण)वददन्तकार्याणि पक्षान्तरे ज्ञेयानि-एवमुत्तरत्रापि)
अनेन, एतेन, केन, येन, तेन ॥ ३ ॥

आम एसिं ॥ ४ ॥

इदमादिभ्य उत्तरस्य आम् एत्ति इत्ययमादेशो वा
भवति । इमेत्ति (पूर्ववददन्तत्वं ४-१ अलोपः शे० स्प०)
इमाण (५-४ आम्=ण ५-११ दीर्घः शे० स्प०) एदेत्ति
(४-६ दलोपः एत इति जाते १२-३ त्=द् शे० स्प०)
एदाण (५-४ आम्=णा ५-११ दीर्घः) केत्ति (६-१३
किम्=क् ४-१ अलोपः शे० स्प०) काण (५-४ आम्
=ण ५-११ दीर्घः) जेत्ति (२-३१ य-ज ४-६ दलोपः
३-१ अलोपः शे० स्प०) जाण (५-४ आम्=ण ५-११

(१) डे: स्मि मित्था:-डे: स्सं । का० पा०

दीर्घः) तेषां (पूर्ववदन्तत्वमकारलोपश्च शे० स्पष्टं) ताण(१)
(५-४ आम=ण ५-११ दीर्घ० शे० पू० एषाम्-आसाम् ।
एतेषाम्-एतासाम्, केषाम्, कासाम्, येषाम्, यासाम्, तेषाम्,
तासाम् ॥ ४ ॥

किंयत्तदूभ्यो ङस आसः ॥ ५ ॥

किम् यद्, तद्, एभ्य उत्तरस्य ङस आस इत्ययमामादेशो
भवति वा । कास, कस्स । जास, जस्स । तास, तस्स(२) । (५-८
स्स एवमुत्तरत्रापि, अदन्तत्वमकारलोपादिकं च पूर्ववत्कार्यं) ॥ ५ ॥

इदूभ्यः स्सा से(३) ॥ ६ ॥

ईकारान्तेभ्यः किमादिभ्य उत्तरस्य ङसः स्सा से इत्येतावा
देशौ भवतः । किस्सा, कीसे, कीआ, कीऐ, कीअ, कीइ ।
जिस्सा, जीसे, जीआ, जीए, जीअ, जीइ । तिस्सा, तीसे, तीआ
तीऐ, तीअ, तीइ । (स्त्रियां ४-६ किम्=कः स्त्रीप्रत्यये आपि
जाते ५-२४ बाहुलकात् आत्वे ईत्वे च कृते ङसः स्साः=संयो-
गेह्रस्वः एवमेव यत्तद्व्यामपि, पक्षे ५-२२ सूत्रेण ङसः स्थोने

(१) स्त्रीलिङ्गेऽप्यतानिरूपाणि । इमांसि । पदांसि । कांसि ।
जांसि । तांसि । तथाच वाल्मीकिः ।

किं यत्तदोऽस्वमामि सुपि० ७-७-४० सु अम्, आम् वर्जिते
सुपि परे किं यत्तद्भो ङीव् वा स्यात् पक्षे यद् । तेनैतानि रूपाणि
सिद्ध्यन्ति । वा० ।

(२) किं यत्तदोऽस्यमामि ८ । ३ । ३३-सिम्-अम्-आम्-वर्जिते
स्यादौ परे एभ्यः स्त्रियां ङीर्वा भवति ॥ हे०

(३) ङसः स्सा सो स्त्रियाम् । इकारान्तेभ्यश्चाकारान्तेभ्यश्च
स्त्रियां कि मादिभ्य उत्तरस्य ङसः स्सासोइत्यादि-ङस्ग्रहणेन-
ङसि ङि ग्रहणम् का० अ० पा० ।

इदादयो यथायथं प्रत्येकं योज्याः, कस्याः यस्याः तस्याः) ॥६॥

डेहिं ॥ ७ ॥

किमादिभ्य उत्तरस्य डेः हिं इत्ययमादेशो भवति वा । क
हिं, कस्मि, कस्मि, कत्थ । जहिं, जस्मि, जस्मि, जत्थ । तहिं,
तस्मि, तस्मि, तत्थ (६-२डि=स्मि, स्मि, त्थ=कस्मिन्,
यस्मिन्, तस्मिन्) ॥ ७ ॥

आहेइआ काले ॥ ८ ॥

किंयत्तज्ज्यो डेः काले आहे, इआ इत्यादेशौवाभवतः ।
काहे, जाहे, ताहे । कइआ, जइआ, तइआ (पूर्ववददन्तत्वं, ४-१
अकारलोपः शे०स्प०)कीहं इत्यादयो ऽपि । कदा यदा तदा॥८॥

त्तो दो डसेः ॥ ९ ॥(१)

किंयत्तज्ज्यो डसेः त्तो दो इत्येतावादेशौ भवतः । कत्तो, कदो ।
जत्तो, जदो । तत्तो, तदो । (स्पष्टान्येतानिपदानि) (६-७ ।
६-२ सूत्रविहिताः प्रत्यया अपि काले प्रयोक्तव्याः यथा=क-
स्मिन्काले कदा, कीहं, कस्मि इत्यादिज्ञेयम्) ॥ ९ ॥

तदओश्च ॥ १० ॥

तद उत्तरस्य डसेरोकरादेशो भवति वा । तो । अदन्तत्वे त
इति जाते ४-१ अलोपः ततो डसेः ओत्वे=तो) तो, तत्तो, तदो
(६-९ डसेः त्तो, दो) ॥ १० ॥

डसासे ॥ ११ ॥

वेति वर्तते । तदो डसा सह से इत्ययमादेशो भवति पक्षे

(१) डसे म्हा ८ । ३ । ६६ ॥ किं यत्तज्ज्यः परस्यडसेः स्थाने म्हा
इत्यादेशो वा भवति । कम्हा । जम्हा । पक्षे-काओ, जाओ, ताओ ॥
हेमः ॥

षष्ठःपरिच्छेदः ॥

७१

यथाप्राप्तम् । से (१)(स्प०) तास (६-५ङस आसादेशः ४-१
तइत्यस्याकारलोपः) ॥ ११ ॥

आमासिं ॥ १२ ॥*

तद् आमा सह सिं इत्ययमादेशो वा भवति । सिं (स्प०)
ताण(२) (६-४ सू० स्प०) तेषाम् तासाम् ॥ १२ ॥

किमः कः ॥ १३ ॥(३)

किंशब्दस्य सुपि परतः क इत्ययमादेशो भवति । को ।
(४-१ अलोपः ५-१ ओ) के । (४-१ अलोप ६-१ एत्वं) के-
ण । (५-११ एत्वं ५-४ टा=ण) केहि । (५-१२ ए ५-५
भिसू=हि=कः, के, केन, कैः) ॥ १३ ॥

इदम इमः ॥ १४ ॥

सुपि परत इदम इम इत्ययमादेशो भवति । इमो (४-१ अ-
लोपे ५-१ ओ) इमे (६-१ जसू=ए शे० पू०) इमं (५-३ अ-
मोऽकारलोपः ४-१२ त्रि० शे०स्प०) इमेण (५-१२ अ=ए५-
४ टा=ण) इमेहि (५-५ भिसू=हि शे० पू०) ॥ १४ ॥

स्सस्सिमोरद्धा ॥ १५ ॥

स्स स्सिमोः परत इदमोऽदादेशो वा भवति । अस्म । इमस्स ।

(१) तस्य तस्याः । स्त्रियामपि से तिस्सा । ङस्ग्रहणेङसिग्रहणं
से तत्तो । का० पा

(२) ताण । स्सिताणा । सिंताण, तेसि । हेमचं-सिइत्ये-
व । का० पा० ।

* वेदं तदेतदो ङसाम् भ्यां से सिमौ ८।४।८१ ॥ इति
हेमस्तु इदमेतदोरपीच्छति ।

(३) किमः किं ८।३।८० किमः क्लोवे वर्तमानस्य स्यम्भ्यां
सह किं भवति । किं कुलं-तुह । हेमः ॥

(५-८ डस्=स्म शे०स्प०) अस्सिं । इमस्सिं (६-२ सिं शे० स्प०) ॥ १५ ॥

डेर्देन हः ॥ १६ ॥

इदमा दकारेण सह डेः स्थाने हकारादेशो वा भवति । इह । (स्प०) पक्षे अस्सिं, इमस्सिं, इमम्मि (पूर्ववद्) ॥ १६ ॥

न त्थः ॥ १७ ॥

इदमः परस्य डेः त्थ इत्ययमादेशो न भवति । “डेः सिं-
म्मि त्था” इति प्राप्तेप्रतिषिध्यते । इह, अस्सिं, इमस्सिं, इमम्मि,
(शे० ६-१६ सू० द्रष्टव्यानि ॥ १७ ॥

नपुंसके स्वमो रिदमिणमिणमो ॥ १८ ॥

नपुंसकलिङ्गे इदमः स्वमोः परतः सन्निभक्तिकस्य इदं इणं
इणमो इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति । इदं, इणं इणमो, धणं
(स्पष्टानि इदं ज्ञानम्) ॥ १८ ॥

एतदः सावोत्वंवा ॥ १९ ॥

एतच्छब्दस्य सौ परतः ओत्वं वा भवति । निखे प्राप्ते वि-
कल्प्यते । एम । एमो (४-६ दलोपः ६-२२ त=स एषः ॥ १९ ॥

तो(१) डसेः ॥ २० ॥

एतदः परस्य डसेः तो इत्ययमादेशो भवति । एतो (सं-
स्कृतानुसारं ४-६ सूत्रा द्वादलोपे एत इति जाते ६-२०
डसि=तो ६-२१ तलोपः) एदादो, एदादु एदाहि । ४-६
दलोपः १२-३ त=इ) ५-११ दीर्घ० ५-६ डसि=दो, दु,
हि) एतस्मात् ॥ २० ॥

(१) तो—एतो का० पा० ।

षष्ठः परिच्छेदः ।

७३

चोत्थयोस्तलोपः ॥ २१ ॥

एतदस्तकारस्यचोत्थयोः परतो लोपोभवति । एचो । एत्थ
(६-२ डि=त्थ अन्यत् पृ०एतस्मिन्) ॥ २१ ॥

तदेतदोःसः सावनपुंसके ॥ २२ ॥

तच्छब्दस्य एतच्छब्दस्य यस्तकारस्तस्य सकारादेशो भ-
वति । अनपुंसके सौ परतः । सो पुरिसो । सा महिला(१) । एस,
एसो । एसा । (४-६ दलोपे-६-१९ ओत्वविकल्पः, स्त्रीत्वे-५-
२४ आत्वं, महिलाशब्दस्तत्समः) साविति किम् । एदे । ते (४-६
दलोपः १२-३ त=द ६-१ जम्=ए=एते ।=ते) एदं । तं । (४-६
दलोपः ५-३ अमोऽकारलोपः ४-१२ विं०=एतम्, एनम् ।=तम्)
अनपुंसक इति किम् । तं एदं धणं (नपुंसकत्वान्नकारस्यसकारः
५-३० सोत्रिदुः पूर्ववदन्यत्=तदेतद्धनम्) ॥ २२ ॥

अदसो दो मुः ॥ २३ ॥

अदसो दकारस्य सुपि परतो मु इत्यमादेशो भवति ।
अमू पुरिसो । अमू महिला(२) । (४-६ सूलोपे अमु जाते ५-१८
दीर्घः-४-६ सोर्लोपः) अमूओ पुरिसा । अमूओ महिलाओ(३) ।
(५-१६ जम्=ओ स्त्रियाम् ५-२० जस ओत्वं पूर्ववत् दीर्घादि)
अमुं वणं अमूइ वणाइ (५-३ अमोऽकारस्यलोपः ४-१२ विं०,
५-२६ जम्=इ=पूर्वस्य दीर्घः=अदोवनम् । अमूान वनानि
॥ २३ ॥

हश्च सौ* ॥ २४ ॥

अदसो दकारस्य सौ परतो हकारादेशो भवति । अह पुरिसो ।

(१) सः पुरुषः । सा महिला । (२) असौ पुरुषः । असौ महिला ।

(३) अमी पुरुषा । अमू महिलाः ।

* म्मावये औ वा ८ । ३ । ८९ । अदसोऽन्त्यव्यञ्जनलुकि द-

अह महिला । अह वणं(१) । (४-६ अदसः सलोपः) हादेशो
ऽयमोत्वात्वविन्दुन् त्रिष्वपि लिङ्गेषु परत्वाद् बाधते ॥ २४ ॥

पदस्य ॥ २५ ॥

अधिकारोऽयमशब्दविधानात्(२) । यदितऊर्ध्वमनुक्र-
मिष्यामः पदस्य तद्भवतीत्येवंवेदिनव्यम् । तच्च (३)तत्रैवोदाह-
रिष्यामः ॥ २५ ॥

युष्मदस्तंतुमं(४) ॥ २६ ॥

सावित्येव । युष्मदः पदस्य सौ (५)परतः तं तुमं इत्येता-
वादेशौ भवतः । तं आगदो । तुमं आगदो(६) (आङ्पूर्वक-
क्तान्तस्यगमेः १२-३ त=द शौरसेन्यां २-२ सूत्रवाधेन न
लोपः ५-१ ओ) ॥ २६ ॥

तुं चामि ॥ २७ ॥

युष्मदःपदस्य अमि परतः तुंइत्यादेशो वा भवति तुमं च ।
तुं पेक्खामि तुमं पेक्खाणि(७) (१२-१ - दृश्=पेक्ख ७-३ मि
७-३० आत्वं) ॥ २७ ॥

कारान्तस्य स्थाने ऊयादेशो स्मौ परत अय-इअ इत्यादेशौ वा भ-
वतः । अयस्मि इअस्मि । पक्षे अमुस्मि । हे० । अमुस्मिन् । अत्यत्र
६ । २३ मु कृते यथाप्राप्तं विभक्त्यादेशाः ।

(१) असौ पुरुषः । असौ महिला । अदोवनम् ।

(२) 'द्विर्दो' ५४ सूत्रात्प्रागित्यर्थः । तदुक्तम्—

'पदस्येत्यधिकारोऽयं द्विशब्दस्य विधेरधः' ॥

(३) तत्र तत्र विधिसूत्रेषूदाहरणानि द्रष्टव्यानीत्यर्थः ।

(४) युष्मद स्तं, तुं तुवं, तुह, तुमं सिना ८ । ३ । १० ॥ सिना
सह एते पञ्च आदेशा भवति ॥ हे० ।

(५) 'सौ' इति सप्तम्यन्तनिर्देशस्तु विषयविभागार्थम् । एवं मुत्तरत्रापि

(६) त्वम् आगतः । (७) त्वां पश्यामि ।

षष्ठः परिच्छेदः ।

७५

तुज्ज्ञे तुह्ये जसि ॥ २८ ॥

युष्मदः पदस्य जसि परतः तुज्ज्ञे, तुह्ये इत्येतावादेशौ-
भवतः । तुज्ज्ञे आगदा, तुह्ये आगदा(१) ॥ २८ ॥

वो च शसि ॥ २९ ॥

शसि युष्मदः पदस्य वो इत्यादेशो भवति चकारात्
तुज्ज्ञे तुह्ये च । वो पेक्खामि । तुज्ज्ञे, तुह्ये, पेक्खामि(२) ।
(पेक्खामि ६-२७ सू० स्प०) ॥ २९ ॥

टाङ्ग्योस्तइ तए तुमए तुमे ॥ ३० ॥

युष्मदुत्तरयोः टा, ङि इत्येतयोः तइ, तए, तुमए, तुमे, इ-
त्यनआदेशा भवन्ति । टा-तइ, तए, तुमए, तुमे कअं(३) । ङि-
तइ, तए, तुमए, तुमे ठिअं(४) (पूर्वत्र स्पष्टानि) ॥ ३० ॥

ङसि तुमो तुह तुज्ज्ञ तुह्य तुम्माः ॥ ३१ ॥

युष्मदः पदस्य ङसि तुमो, तुह, तुज्ज्ञ, तुह्य, तुम्म इत्येत-
आदेशा भवन्ति । तुमो पदं । तुह, तुज्ज्ञ, तुह्य, तुम्म पदं(५) ।
॥ ३१ ॥

आङि च ते दे ॥ ३२ ॥

आङि तृतीयैकवचने चकाराद् ङसि च परतो युष्मदः
पदस्य ते, दे इत्येतावादेशौ भवतः । ते कअं । देकअं(६) । ते
घणं देघणं(७) ॥ ३२ ॥

(१) यूयं आगताः ।

(२) युष्मान् पश्यामि ।

(३) त्वयाकृतम् ।

(४) त्वयिस्थितं ।

(५) तवपदम् । पदशब्दः संस्कृतसमो विकाराभाववान् महिला

शब्दवत् 'तत्समास्ते येषु न विकारः' इति प्राकृतव्याकरणनियमः ।

(६) त्वयाकृतम् ।

(७) तवधनम् ।

तुमाइ च ॥ ३३ ॥

आङि युष्मदः पदस्य तुमाइ इत्ययमादेशोभवति । तुमाइ-
कअं(१) ॥ ३३ ॥

तुज्ज्ञेहिं तुह्येहिं तुम्मेहिं भिसि ॥ ३४ ॥

भिसि परतो युष्मदः पदस्य तुज्ज्ञेहिं, तुह्येहिं, तुम्मेहिं इत्येत-
आदेशा भवन्ति । तुज्ज्ञेहिं, तुह्येहिं, तुम्मेहिं कअं(२) ॥ ३४ ॥

डसौ तत्तो तइत्तो तुमादो तुमादु तुमाहि ॥ ३५ ॥

डसौ परतो युष्मदः पदस्य तत्तो, तइत्तो, तुमादो, तु-
मादु तुमाहि इत्येतआदेशा भवन्ति । तत्तो आगदो । तइत्तो,
तुमादो, तुमादु, तुमाहि आगदो । त्वदागतः(३) ॥ ३५ ॥

तुह्याहिंतो तुह्यासुन्तो भ्यासि ॥ ३६ ॥

युष्मदः पदस्य पञ्चमी बहुवचने भ्यासि तुह्याहिंतो, तु-
ह्यासुन्तो इत्येतावादेशौ भवतः । तुह्याहिंतो, तुह्यासुन्तो आ-
गदो(४) ॥ ३६ ॥

वो भे तुज्ज्ञाणं तुह्याणमामि ॥ ३७ ॥

आमि परतो युष्मदः पदस्य वो, भे, तुज्ज्ञाणं, तुह्याणं इ-
त्येतआदेशा भवन्ति । वो धणं । भे धणं । तुज्ज्ञाणं, तुह्याणं
धणं(५) ॥ ३७ ॥

डौ तुमम्मि ॥ ३८ ॥

युष्मदः पदस्य डौ परतः तुमम्मि इत्यादेशो भवति ।

(१) त्वयाकृतम् ।

(२) युष्माभिः कृतम् ।

(३) त्वत्-आगतः ।

(४) युष्मदागतः ।

(५) युष्माकञ्चनं ।

षष्ठः परिच्छेदः ।

७७

तुमस्मि ठिअं(१) । पूर्वोक्ताश्च* । तदप्रभृतयश्चत्वारोऽप्यादेशा
भवन्ति ॥ ३८ ॥

तुज्ज्ञेसु तुम्हेसु सुपि ॥ ३९ ॥

युष्मदः पदस्य सप्तमीबहुवचने तुज्ज्ञेसु, तुम्हेसु इत्येतावादेशौ
भवतः । तुज्ज्ञेसु ठिअं । तुम्हेसु ठिअं(२) ॥ ३९ ॥

अस्मदो ह मह महअं सौ ॥ ४० ॥

अस्मदः पदस्य सौ परतो हं, अहं, अहअं इत्येतआदेशा भ-
वन्ति । हं, अहं, अहअं करोमि(३) (१२-१५ कृञ्=कर ७-३
मि ७-३४ एत्वं) ॥ ४० ॥

अहम्मिरमि च ॥ ४१ ॥

अमि परतो ऽस्मदः पदस्य अहम्मि इत्ययमादेशो भवति
सौ च । अहम्मि पेक्ख । अहम्मि करोमि । मां प्रेक्षस्व । अहं
करोमि ॥ ४१ ॥

मं ममं ॥ ४२ ॥

अमीति वर्तते । अस्मदः पदस्य अमि परतो मं ममं इत्येता-
वादेशौ भवतः मं, ममं पेक्ख(४) ॥ ४२ ॥

अह्मे जइशसोः ॥ ४३ ॥

अस्मदः पदस्य जइशसोः परतः अह्मे इत्ययमादेशो भव-
ति । अह्मे आगदा(५) । अह्मे पेक्ख(६) ॥ ४३ ॥

णो शसि ॥ ४४ ॥

अस्मदः पदस्य शसि परतो णो इत्ययमादेशो भवति । णो

(१) त्वयिस्थितम् । (२) युष्मासुस्थितम् । (३) अहं करोमि ।

(४) मां प्रेक्षस्व । (५) वयमागताः । (६) अस्मान् प्रेक्षस्व, पश्य वा ।

पक्ख । अस्मान् प्रेक्षस्व ॥ ४४ ॥

आङि मे ममाइ ॥ ४५ ॥

अस्मदः पदस्य आङि परतो मे, ममाइ इत्येतावादेशौ भवतः । मे कअं । ममाइकअं(१) ॥ ४५ ॥

डौ च मइ मए ॥ ४६ ॥

अस्मदः पदस्य डौ परतौ मइ मए इत्येतावादेशौ भवतः । चकारात्तृतीयैकवचने च । मइ, मएठिअं(२) । मइ, मए कअं(३) ॥ ४६ ॥

अह्मेहिं भिसि ॥ ४७ ॥

अस्मदः पदस्य भिसि अह्मेहिं इत्ययमादेशो भवति । अह्मेहिं कअं(४) ॥ ४७ ॥

मत्तो मइत्तो ममादो ममादु ममाहि डसौ ॥ ४८ ॥

अस्मदः पदस्य डसौ परत एते आदेशा भवन्ति । मत्तो गदो । मइत्तो, ममादो, ममादु, ममाहि गदो(५) । (स्पष्टानि, कान्तस्यगमेः १२-३ त=द ५-१ ओ) ॥ ४८ ॥

अह्माहिंतो अह्मासुंतो* भ्यसि ॥ ४९ ॥

अस्मदः पदस्य भ्यसि परतो अह्माहिंतो, अह्मासुन्तो इत्येतावादेशौ भवतः । अह्माहिंतो, अह्मासुन्तो गदो(६) ॥ ४९ ॥

मे मम मह मज्झ डसि ॥ ५० ॥

अस्मदः पदस्य डसि परत एत आदेशा भवन्ति । मे धणं

(१) मयाकृतम् ।

(२) मयिस्थितं ।

(३) मयाकृतम् ।

(४) अस्माभिः कृतम् ।

(५) मत् गतः ।

* अह्मेहिंतो अह्मेसुन्तो । का० पा०

(६) अस्मद् गतः ।

षष्ठः परिच्छेदः ।

७९

मम, महं, मज्झं धणं(१) ॥५१॥

मज्झणो(२) अह्म अह्माण महे आमि ॥ ५१ ॥

अस्मदः पदस्य आमि परत एतआदेशा भवन्ति । मज्झणो,
अह्म, अह्माणं, अहो धणं । अस्माकं धनम् ॥ ५१ ॥

ममम्मि डौ ॥ ५२ ॥

अस्मदः पदस्य डौ परतो ममम्मि इत्यादेशो भवति । मम-
म्मि ठिअं(३) । पूर्वोक्तौ मइ, मए इत्येतौ च ॥ ५२ ॥

अह्मेसु सुपि ॥ ५३ ॥

अस्मदः पदस्य सप्तमीबहुवचने सुपि परतः अह्मेसु इस्यमा-
देशो भवति । अह्मेसु ठिअं(४) ॥ ५३ ॥

द्वेदौ ॥ ५४ ॥

पदस्योति निवृत्तम् । सुपीति वर्तते द्विशब्दस्य दो इत्यय-
मादेशो भवति सुपि परतः । दोहिं (प्राकृतोद्वचनननास्तीति
नियमात्(५) द्विशब्दात् भित्तः स्थाने ५-५ हिं शे० स्त०) दोसु
द्वाभ्याम् द्वयोः ॥ ५४ ॥

त्रेस्ति ॥ ५५ ॥

त्रिशब्दस्य सुपि परतः ति इत्यादेशो भवति । तीहिं । तीसु
(५-१८ दीर्घः ५-५ भित्तू=हिं) त्रिभिः । त्रिषु ॥ ५५ ॥

तिणिण(६) जश्शस्मभ्याम् ॥ ५६ ॥

त्रिशब्दस्य जश्शस्मभ्यां सह तिणिण इत्यादेशो भवति ।

-
- (१) मम धनम् । (२) मज्झाणो । का० पा० (३) मपि स्थितम् ।
(४) अस्मासु स्थितम् । (५) एवं सर्वत्र बोध्यम् ।
(६) तिस्म-तिणा-तिणि-तिस्सि-तिणि । का० पा०

तिणि आगदा । तिणिपेक्ख । (स्पष्टानि) त्रय आगताः । त्रीन्
प्रेक्षस्व ॥ ५६ ॥

द्वेर्दुवे दोणि वा ॥ ५७ ॥

द्विशब्दस्य जम्भाम्भ्यां सह दुवे, दोणि इत्येतावादेशौ भव-
तः । दुवे कुणन्ति । दोणि कुणन्ति । पक्षे दो कुणन्ति । द्वौ
कुरुतः । दुवे पेक्ख । दोणि पेक्ख । पक्षे । दो पेक्ख (८-१३
कृञ्=कुण द्विवचनाभावनियमात् ४७-४ झि=न्ति=कुणान्ति
शे० स्प०) द्वौ प्रेक्षस्व ॥ ५७ ॥

चतुरश्चत्तारो चत्तारि ॥ ५८ ॥

चतुश्शब्दस्य जम्भाम्भ्यां सह चत्तारो, चत्तारि इत्येतावादेशौ
भवतः । चत्तारो, चत्तारि पुरिसा कुणन्ति(१) । (१-२३रु=रि
५-११ दीर्घः ५-२ जसो लोपः) चत्तारो पुरिसे पेक्ख(२)*
(५-१२ अ=ए ५-२ शसोलोपः अन्यत् पूर्ववत्) ॥ ५८ ॥

एषामामो ण्हं ॥ ५९ ॥

एषां द्वित्रिचतुःशब्दानामामः स्थाने ण्हं इत्ययमादेशो भवति ।
दोण्हं धणं (६-५४ द्वि=दोशे० स्प०) तिण्हं धणं (६-५५ त्रि=
ति० शे० स्प०) चतुण्हं(३) धणं (४-६ रलोपः शे० स्प० ॥ ५९ ॥

शेषो ऽदन्तवद् ॥ ६० ॥

शेषः(४) सुब्विधिरदन्तवद्भवति । अकारान्ताद् भिसो हिं
इत्ययमादेश उक्त इकारोकारान्तादपि भवति । अग्गीहिं । वाऊहिं
(५-१८ सू० स्प०) एवं मालाहिं । णईहिं बहूहिं । आग्गस्स (३-
२ नलोपः ३-५० गद्वि० ५-८ डम्=स्स वाउस्स (२-२ यलोपः

(१) चत्वारः पुरुषाः कुर्वन्ति ।

* भिसादौरेफतकारयोलोपः । तेन चऊहिं । का० पा०

(२) चतुरः पुरुषान् पश्य । (३) चतुण्हं-चउण्हं । का० पा०

(४) शेषेषुविधि । का० पा०

षष्ठःपरिच्छेदः ॥

८१

शे० पू०) अगीदो । वाऊदो । (५-६ डसि=दो) अगीसु वाऊसु
(पूर्ववत् यलोपदीर्घौ०) एवं दोहिं (६-५४ द्वि=दो ५-५
भिसु=हिं) तीहिं (६-५५ त्रि=ति ५-१८ दीर्घः) चऊहिं (४-६
रलोपः २-२तलोपः ५-१८ दीर्घः शे० पू०) ॥ ६० ॥

न डिङ्स्योरेदातौ ॥ ६१ ॥

इकाराकारोन्तानां डिङ्स्योरदन्तवद् एकाराकारौ न
भवतः । अगिम्मि (६-५२ डि=म्मि शे० अगिस्सेतिवत्)
वाऊम्मि (२-२ यलोपः शे० स्प०) अगीदो वाऊदो अगीदु
वाऊदु अगीहि वाऊहि (५-६ डसि=दो, दु, हि शे० पू०
स्प०) ॥ ६१ ॥

ए भ्यसि ॥ ६२ ॥

नेत्यनुवर्तते भ्यसि परत इकारोकारान्तयोरदन्तवदेत्वं न
भवति । अगीहितो वाऊहितो अगीसुन्तो वाऊसुन्तो (५-६, १२
सूत्रयोर्वाधः ५-११ दीर्घः ५-७ भ्यस्=हितो, सुन्तो शे०
पू०) ॥ ६२ ॥

द्विवचनस्य बहुवचनम् ॥ ६३ ॥

सर्वासां विभाक्तीनां सुपां तिङां च द्विवचनस्य बहुवचनं
प्रयोक्तव्यम् । वृक्षौ, वच्छा । वृच्छाभ्याम्, वच्छेहिं । वच्छाहितो ।
वृक्षयोः, वच्छेसु । वच्छाण । (स्पष्टं पञ्चपरिच्छेदे व्याख्याताः)
तिङां यथा, तिष्ठतः चिद्वान्ति (१२-१६ स्था=चिद् ७-४
झि=न्ति) ॥ ६३ ॥

चतुर्थ्याः षष्ठी ॥ ६४ ॥

इति प्राकृतसूत्रेषु षष्ठः परिच्छेदः ॥

११

चतुर्थीविभक्तेः स्थाने षष्ठीविभक्तिर्भवति(१) । ब्रह्मणस्स
देहि (३-३ रलोपः ५-१० डस्=स्स देहीति संस्कृतसप्तमः)
ब्रह्मणाणं देहि । ब्राह्मणाय देहि । ब्राह्मणेभ्यो देहि (५-११
आमिदीर्घः ५-४० आम्=णंशे०स्प०) ॥ ६४ ॥

इति प्राकृतप्रकाशे सर्वनामपरिच्छेदः षष्ठः ॥

(१) तादर्थ्यङेर्वा ८।३। १३२ तादर्थ्यविहितस्य डेश्चतुर्थ्येकवचनस्य
स्थाने षष्ठी वा भवति ॥ देवस्स देवाय । देवार्थं मित्यर्थः । डेरिति
किम् देवाण ॥

वधाड्वाइश्चवा ८।३। १३३ वधशब्दात्परस्य तादर्थ्यङेर्डिद्
आइः षष्ठी च वा भवति । वहाइ, वहस्स, वहाय । वधार्थमित्यर्थः ॥

कचिद् द्वितीयादेः ८।३। १३४ । द्वितीयादीनां विभक्तीनास्थाने
षष्ठी भवति कचिद् । सीमाधरस्स वन्दे । तिस्सा मुहस्स भरि-
मो । अत्र द्वितीयायाः षष्ठी । धणस्स लद्धो धनेनलब्ध इत्यर्थः ।
चिरस्स मुक्का चिरेण मुक्तेत्यर्थः । अत्र तृतीयायाः ॥

चोरस्स वीह । चोराद्विभक्तीत्यर्थः अत्र पञ्चम्याः ॥ पिड्डीए
केस—भारो अत्र सप्तम्याः ॥

पञ्चम्यास्तृतीया च ८।३। १३६ । पञ्चम्याः स्थाने कचित् ।
तृतीया सप्तम्यो भवतः । चोरेण वीहइ । चोराद्विभक्तीत्यर्थः । अन्ते-
उरे रमिउ मागओ राया । अन्त पुराद् रन्त्वा गतइत्यर्थः ॥

द्वितीयातृतीययोः सप्तमी ८।३। १३५ । द्वितीया तृतीययोः
स्थाने कचि त्सप्तमी भवति ॥ नयरे न जामि । अत्र द्वितीयायाः ॥

तिसु तेसु अलं किआ पुहवी । अत्र तृतीयायाः ॥

सप्तम्या द्वितीया ८।३। १३७ । सप्तम्याः स्थाने कचिद् द्विती-
याभवति विज्जोयं भरइ रत्ति ॥

आर्षे तृतीयाऽपि दृश्यते । तेणं कालेणं तेणं समयेण । तस्मि-
न् काले तस्मिन् समय इत्यर्थः ॥

प्रथमाया अपि द्वितीया दृश्यते । चउवीसं पि जिणवरा । चउ
विंशतिरपि जिनवरा इत्यर्थः ॥ इति हेमः ।

सप्तमःपरिच्छेदः ॥

८३

अथ सप्तमः परिच्छेदः ।

—८४—

ततिपोरिदेतो ॥ १ ॥

त तिप् इत्येतयोरेकस्य स्थाने इत् एत् इत्येतावादेशौ भवतः । पठइ (२-२४ इ=ढ शो० स्प०) पठए सहइ सहए । (यथाक्रमं तिपइः तस्य एः) पठति । पठतः । सहति । सहते ॥ १ ॥

थास्सिपोः सि से ॥ २

थाम् सिप् इत्येतयोरेकस्य स्थाने सि से इत्येतावादेशौ भवतः । पठसि । पठसे । सहसि सहसे । (पूर्ववत् इ=ढ अन्यत्सु-गमम् ॥ २ ॥

इङ्मिपोमिः ॥ ३ ॥

इट् मिप् इत्येतयोः स्थाने मिर्भवति । पठामि । हसामि(?) । सहामि (७-३० आत्वम्) ॥ ३ ॥

न्तिहेत्थामोमुमा बहुषु* ॥ ४ ॥

बहुषु वर्तमानेति तिङांस्थाने न्ति, ह, इत्था, मा, मु, म

(१) अदन्ताद्धातोर्मौपरे अत आत्वं वा भवति ५ । ५ ॥ प्राकृत-व्याकरणम् तथाच तत्रैव अकारान्ताद्धातोर्मोमुमेषु परेषु अत इत्वं आत्वं भवति, कचिदेत्वमपि । ५-६ ॥ हसिमो, हसामो, हसेमो, हसिमु, हसेमु इत्यादि । इति अत्वं, इत्वं आत्वं, एत्वं च प्रतिपादित मकारान्तधातोः ।

* प्रथम पुरुषस्य न्ति, मध्यमस्य ह, इत्था । उत्तमस्य मो, मु, म, इति विवेकः । तथाच हेमः—

बहुष्वाद्यस्य न्ति, न्ते, इरे ८ । ३ । १४२ ।

मध्यमस्येत्या, हचौ । ८ । ३ । १४३ ।

तृतीयस्य मो, मु, माः । ८ । ३ । १४४ । इति ।

इत्येतआदेशा भवन्ति । प्रथमपुरुषस्य, रमन्ति पठन्ति । हसन्ति ।
 (२-२४ ठ्=ठ झि=न्ति कृते ४-१७ विं० अ० स्प०) मध्यम-
 स्य, रमह पठह हमह पढित्था(१) । (मध्य० थ=ह, इत्थ इति
 द्वावादेशौ शे० स्प०) उत्तमस्य षढामो पढमु पढम (उत्तमस्य, मो,
 मु, म इत्येत आदेशाः ७-३० आत्वविकल्पः शे० स्प०) ॥ ४ ॥

अत ए से ॥ ५ ॥

नित्यार्थं वचनं यतो विशेषणम् ततिपोः सिप्यासोर् ए से
 इत्यादेशावत एव परौ(२) भवतो नान्यस्मात् । ततिपोः, रमए ।
 पढए । सिप्यासोः रमसे पढसे । (रम्-त=ए=रमए । २-२४
 ठ=ठ-पढ-ति=एपढए । रम्-थास्=से=रमसे । पढ-सिप्=
 से=पढसे) अत इति किम् । होइ (८-१ भू-हो ७-१ ति=इ)
 भवति ॥ ५ ॥

असूते(३)लोपः ॥ ६ ॥

अस्तेर्धातोः थास्सिपोरादेशयोः परतो(४) लोपो भवति ।
 सुत्तो सि (७-२ सिप्=सिशे० ३-१ सू० स्प०) पुरिसो सि ।
 (१-२३ सू० स्प०) सुप्तो ऽसि । पुरुषो ऽसि ॥ ६ ॥

मिमोमुमानामधो हश्च ॥ ७ ॥

मिमोमुमानामस्तेः परेषामधो हकारः प्रयोक्तव्यः । अस्तेश्च
 लोपः । गओ म्हि गअ म्हो, गअ म्हु गअ म्ह । (२-२ तलोपः
 ५-१ ओ) (७-२ मिप्=मि ७-३ मस्=मा, मु म, ५-२ जसो-
 लोपः) गतो ऽस्मि गताः स्मः ॥ ७ ॥

(१) पढित्था, पढित्थ । का० पा० (२) नित्यं-भवतः । का० पा०

(३) असेर्लोपः । का० पा०

(४) परयोः । असेर्धातोः परतः थास्सिपोर्लोपः । का० पा०

सप्तमः परिच्छेदः ॥

८५

यक ईअइज्जौ ॥ ८ ॥

यकः स्थाने ईअ इज्ज इसादेशौ भवतः । पढीअइ । पढि
ज्जइ । सहीअइ । सहिज्जइ । (स्प०) पठ्यते । सहाते ॥ ८ ॥

नान्त्यद्वित्वे ॥ ९ ॥

धातोरन्त्यद्वित्वे सति यक ईअ इज्ज इत्यादेशौ न भवतः ।
हस्सइ । गम्मइ(?) (८-५८ गमादीनां द्वित्वं) ॥ हस्यते । गम्यते ।
गमादीनां विकल्पेन [द्वित्वविधातात्] द्वित्वविधाने उक्तावादेशौ न
भवतः द्वित्वाविधाने तु भवत एव । गमीअइ गमिज्जइ (पक्षे ७-८
ईअ इज्ज-आदेशौ शे० पू० स्प०) ॥ ९ ॥

न्तमाणौ शतृशानचोः ॥ १० ॥

शतृ शानच् इत्येतयोरेकैकस्य न्त, माण इत्येतावादेशौ भव-
तः । पठन्तो । पठमाणो । हसन्तो । हसमाणो (पूर्ववत् पठ,
शतृ=न्तजाते ५-१ ओ एवं शानचोऽपिमाण आदेशः ५-१
ओत्वंच) ॥ १० ॥

ई च स्त्रियाम् ॥ ११ ॥

स्त्रियां वर्तमानयोः शतृशानचोरीकारादेशो भवति, न्तमाणौ
च । हसई, हसन्ती, हसमाणा । बेवई, बेवंती, बेवमाणा (वेप०
२-१५ प=व शे० स्प० ई, न्ती, माणा) ॥ ११ ॥

धातोर्भविष्यति हिः ॥ १२ ॥

भविष्यति काले धातोः परो हिशब्दः प्रयोक्तव्यः । होहि-
इ(२) (८-१ भू=हो ७-१ ति=इ) हसिहिइ (७-३३ अ=इ

(१) "त्यादेः ८ । १ । ९ तिवादीनां स्वरस्य स्वरेपरेसन्धिर्न ।
हेम० एवं सर्वत्र सन्ध्यभावो बोध्यः ।

[ ] अयं पाठो न सार्वत्रिकः (२) होहीइ । का० पा०

शे० पूर्ववत्) होहिंति । हसिहिंति । (७-४ द्वि=न्ति ४-२७ त्रि०
 शे० पूर्व०) भविष्यति । हसिष्यति । भविष्यन्ति । हसिष्य-
 न्ति ॥ १२ ॥

उत्तमे स्सा हा च ॥ १३ ॥

भविष्यत्युत्तमे स्सा हा इत्येतौ प्रयोक्तव्यौ चकाराद् हिश्च ।
 होस्सामि होहामि होहिमि होस्सामो होहामो होहिमो(१) (७-३
 मिप्=मि, मस्= मो । शे० स्सा, हा, हि आदेशाः ७-३० इ,
 आ । शे० सुगमम्) इत्यादि । भविष्यामि भविष्यामः ॥ १३ ॥

मिना स्सं वा ॥ १४ ॥

भविष्यत्युत्तमे मिना सह धातोः परः स्संशब्दः प्रयोक्तव्यो
 वा । होस्सं । पक्षे होस्सामि होहामि होहिमि(२) (८-१ भू=हो
 धातोः मिनासह स्सं, पक्षेधातोः उत्तमेपरे ७-१३ सू० स्प० ॥ १४ ॥

मोमुमैर्हिस्सा हित्था ॥ १५ ॥

भविष्यतिकाल उत्तमे बहुवचनादेशस्य मो मु म इत्येतैः
 सह हिस्सा हित्था इत्येतावादेशौ वा भवतः । होहिस्सा हो-
 हित्था हसिहिस्सा हसिहित्था । एवं मुमयोरपि इत्यादि (७-४
 सूत्रविहितै मोमुमैः सह । शे० स्प०) भविष्यामः हसिष्यामः । पक्षे
 होहिमो होस्सामो(३) होहामो हसिहिमो हसिस्सामो हसिहामो ।
 (पक्षे ७-१३ सूत्रविहितरूपाणि द्रष्टव्यानि सेद्दहसधातोरपि तथैव
 हि-स्सा, हा इत्येते प्रयोक्तव्याः एवं ७-४ सूत्र शिष्टयोर्मुमयोरपि
 प्रयोगः-यथा होहिमु-होहिम इत्यादयः) ॥ १५ ॥

(१) म, मु, होस्सामु । का० पा०

(२) हसिस्सं इत्यादयः । का० पा०

(३) होहिस्सामो । का० पा०

कृदाश्रुवचिगमिदृशिविदिरूपाणां काहं दाहं सोच्छं
वोच्छं गच्छं रोच्छं दच्छं वेच्छं ॥ १६ ॥

भविष्यति कालउत्तमैकवचने कृजादीनां स्थाने यथासंख्यं
काहं प्रभृतय आदेशा भवन्ति । काहं, करिष्यामि । दाहं,
दास्यामि, सोच्छं, श्रोष्यामि । वोच्छं, वक्ष्यामि । गच्छं,
गमिष्यामि । रोच्छं, रोदिष्यामि । दच्छं, द्रक्ष्यामि । वेच्छं,
वेत्स्यामि । इत्यादि(१) ॥ १६ ॥

इत्रादीनां त्रिष्वप्यनुस्वारवर्जं हिलोपश्च वा ॥ १७ ॥

श्रुइत्येवमादीनां प्रथममध्यमोत्तमेषु त्रिष्वपि ध्रुवेषु प-
रतो भविष्यति काले सोच्छं इत्यादय आदेशा भवन्ति ।
अनुस्वारं त्रिहाय हिलोपश्च वा । सोच्छिइ, सोच्छिहिइ ।
श्रोष्यति । सोच्छिति सोच्छिर्हिति श्रोष्यन्ति (सोच्छादेशे
७-३३ अ=इ ७-१ ति, त=इ पक्षे ७-१२ हि ७-४ झि=न्ति
४-१७ वि० शे० पू०) । सोच्छिसि सोच्छिहिसि । श्रोष्यसि
(७-२ सिप्, थास्=सि शे० पू०) सोच्छित्था सोच्छिहित्था ।
श्रोष्यथ । (७-४ थ=इत्था) पूर्ववत्=हि) सोच्छिमि
सोच्छिहामि श्रोष्यामि (७-३ मिप् मि शे० पू०) सोच्छिमो
सोच्छिहिमो सोच्छिमु सोच्छिहिमु सोच्छिम सोच्छिहिम
सोच्छिस्सा मो सोच्छिस्सामु सोच्छिस्साम(२) । श्रोष्यामः ।
(७-४ मस्=मा मु, म एव ७-१२ हि प्रयोगे । ७-१३ स्सा-
प्रयोगे मोमुमानां प्रयोगश्चऽन्ते कार्यः) एवं वोच्छादिरपि॥१७॥

(१) रूपग्रहणादन्यत्रापि । यथा मोच्छं, पेच्छं । मोक्ष्यामि, प्रेक्ष्यामि । का.पा.

(२) सोच्छिहामो, मु म सोच्छिस्सा सोच्छिहित्था, बोच्छिहिस्सा । का.पा.

उ सु मु विध्यादिष्वेकस्मिन् ॥ १८ ॥

विध्यादिष्वेकस्मिन्नुत्पन्नस्य प्रत्ययस्य यथासंख्यम् उ, सु, मु इत्येतावादेशा भवन्ति । हसउ । हससु । हसमु । (स्पष्टं ७-१ सूत्रस्य बाधः) हमतु । हस । हसानि ॥ १८ ॥

न्तुहमो बहुषु ॥ १९ ॥

विध्यादिषु बहुषूत्पन्नस्य प्रत्ययस्य यथासंख्यं न्तु ह मो इत्येतावादेशा भवन्ति । हसन्तु हसह हसामो (७-४ सूत्रस्य बाधः शो० स्प०) ॥ १९ ॥

वर्तमानभविष्यदनद्यतनयोर्ज्जावा ॥ २० ॥

वर्तमाने भविष्यदनद्यतने विध्यादिषु चोत्पन्नस्य प्रत्ययस्य ज्ज, ज्जा इत्येतावादेशौ वा भवतः । पक्षे यथाप्राप्तम् । वर्तमाने तावत्, होज्ज । होज्जा हसेज्ज । हसेज्जा । पक्षे होइ हसइ । इत्यादि । (८-१ भू=हो पक्षे ७-१ ति=इ एवं हसधातोर्पिज्ञेयम्) भविष्यदनद्यतने, होज्ज । होज्जा । पक्षे होहिइ इत्यादिविध्यादिष्वेवम् (१) । (भविष्यत्यापि होज्जेत्यादि पूर्व० पक्षे ७-१२ सू० स्प० विध्यादिष्वपि होज्ज, होज्जा पक्षे होउ, सु, मु इत्या०) ॥ २० ॥

मध्ये च ॥ २१ ॥

वर्तमानभविष्यदनद्यतनयोर्विध्यादिषु च धातुप्रत्यययोर्मध्ये ज्ज, ज्जा इत्येतावादेशौ वा भवतः । वर्तमाने, होज्जइ होज्जाइ । पक्षे यथाप्राप्तम् । विध्यादिषु होज्जउ होज्जाउ (विकरणस्थाने अत्रादेशौ बोध्यौ शो० स्पष्ट०) भवेदित्यादि ॥ २१ ॥

(१) पुरुषत्रयेऽपि एकवचन बहुवचन रूपाणि बोध्यानि । का० पा०

सप्तमः परिच्छेदः ।

८९

नानेकाचः ॥ २२ ॥

वर्तमानभविष्यदनद्यतनयोर्विध्यादिषु चानेकाचो धातोः
प्रत्यये परे मध्ये ज्ज ज्जा इत्येतावादेशौ न भवतः किन्त्वन्त
एव भवतः । हसइ (७-१ सूत्रे स्प०) तुवरइ । (८-४
नित्वरा=तुवर ७-१ त=इ) । अन्ते यथा, हसेज्ज । हसेज्जा ।
तुवरेज्ज । तुवरेज्जा । (७-३४ अ=ए=हसे, एवमेव भविष्य
द्विध्यादिषु ज्ञेयं) एवमन्ये ऽप्युदाहर्तव्याः ॥ २२ ॥

ईअ(१) भूते ॥ २३ ॥

भूते काले धातोः प्रत्ययस्य ईअ इत्ययमादेशो भवति ।
हुवीअ । हसीअ । (८-१ भू=हुव-ति=ईअ. एवमग्रे) अभवत् ।
अहसत् ॥ २३ ॥

एकाचो हीअ ॥ २४ ॥

भूते काले एकाचो धातोः प्रत्ययस्य हीअ इत्ययमादेशो भ-
वति । होहीअ । (स्पष्टं) अभूत् ॥ २४ ॥

अस्तेरासिः ॥ २५ ॥

अस्तेभूते काले एकस्मिन्नर्थे आसि इति निपात्यते(२) । आसि
राआ । आसि वहु । राआ ५-३६ सू० स्प० वहु ५-१९ सू०
स्प० शे० सुगमं) आसीद्राजा । आसीद्वधूः ॥ २५ ॥

(१) इअं, ईअं । इअभूते-भूतेवर्तमानाद्धातोः प्रत्ययस्य ईअ आ-
देशः स्यात् । आसीअ, गहीअ, हसीअ, पढीअ । आसीत्, अग्रहीत्,-
अहसत्, अपठत्, इत्यादयः । का० पा०

(२) तेनास्ते रास्यहेसी । ८ । ३ । १६४ । अस्तेर्धातो स्तेन भूता-
र्थेन प्रत्ययेन सह आसि, अहेसि इत्यादेशौ भवतः । आसि सो, तुमं,
अहं वा । जे आसि । ये आसन्नित्यर्थः । अहं अहसि ॥ हे०

णिच एदादेरत आत् ॥ २६ ॥

णिचप्रत्ययस्य एकारादेशो भवतिधातोरादेरकारस्य च आ-
त्वं भवति । कारेइ हासेइ पाठेइ । (८-१२ कृज्=कर, णिच्=ए
७-१ ति=इ शे०स्प० एवं हासेइ प्रभृतयः) कारयति । हासय-
ति । पाठयति ॥ २६ ॥

आवे च ॥ २७ ॥

णिच आवे इत्ययमादेशो भवति चकारात् पूर्वोक्तं च । क-
रावेइ । हसावेइ । पढावेइ । कारावेइ इत्यादि (णिचआवे कृते
धातोरादेरकारस्यात्वं वा भवति, उदाहृतपदेषुतादृशकार्यदर्शनात्
शे० स्प०) ॥ २७ ॥

आविः क्तकर्मभावेषु वा ॥ २८ ॥

णिच आविरादेशो भवति वा क्तप्रत्यये परतो भावकर्मणोश्च ।
कराविअं । हसाविअं । पढाविअं । (८-१२ कृज्=कर, णिच्
आवि २-२ तलोपः ५-३० सो विंदुः =कारितं-एव मग्रेऽपि)
कारिअं । हासिअं । पाठिअं । (पक्षेसंस्कृतानुसारं कारितमिति
सिद्धे ३-२ तलोपः ५-३० विं पाठित मत्र २-२४ठ=ठ शे०
पृ०) भावकर्मणोश्च, कराविज्जइ । हसाविज्जइ । पढाविज्जइ ।
णिच आवि ७-१ त=इकृते ७-२१ यकःस्थाने ज्ज-एव मग्रे)
कारिज्जइ । हासिज्जइ । पाठिज्जइ । (णिचि=कारितिजाते
७-२१ यकः=ज्ज एव मग्रे) कारितम् । हासितम् । पाठितम् ।
कार्यते । हास्यते । पाठ्यते ॥ २८ ॥

नैदावे ॥ २९ ॥

क्तभावकर्मसु णिचप्रत्ययस्य एव आवे इत्येतावादेशौ न
भवतः । कारिअं (णिचि=कारि २-२ तलोपः ५-३० विं) क-

सप्तमः परिच्छेदः ।

९१

राविअं (७-२८ सूत्रे द्रष्टव्यं) कारिज्जई काराविज्जई (७-२७ सूत्रात् चकारानुर्कषणात् पक्षे तत्पूर्वसूत्रानुसारं थातोरादे रकारस्यात्वं भवति शेषं ७-२८ सू० द्रष्टव्यं ॥ २९ ॥

अत आ मिपि वा ॥ ३० ॥

अकारान्ताद्धातोर्मिपि परत आकारादेशो भवति वा । ह-
सामि, हसमि । (स्पष्टे) ॥ ३० ॥

इच्च बहुषु ॥ ३१ ॥

मिपो बहुषु परतो ऽत इकारादेशो भवति चकारादाकारश्च ।
हसिमो, हसामो, हसिमु हसामु(१) । (७-४ झि=मो, मु शे०
स्प०) ॥ ३१ ॥

क्ते ॥ ३२ ॥

क्तप्रत्यये परतो ऽत इभवति । हसिअं (२-२तलोपः शे०
स्प० ५-३० वि०) पठिअं(२) (२-२४ ठ=ठ शे० पू०) ॥ ३२ ॥

ए च क्त्वातुमुन्तव्यभाविष्यत्सु ॥ ३३ ॥

क्त्वा, तुमन्, तव्य इत्येतेषु भाविष्यति काले च अत एत्वं
भवति चकारादिश्च । हसेऊण । हसिऊण । (४-२३ त्का=ऊ-
ण शे० स्प०) हसेउं । हसिउं । (२-२ तुमः तलोपः ४-१२
मवि० शे० पूर्व०) हसेअव्वं हसिअव्वं (२-२ तलोपः ३-५०
वद्वि० ५-३० सोर्विन्दुः शे० स्प०) हसेहिइ हसिहिइ(३) ।
(७-१२ धोतोः परो हि प्रयोगः शे० स्प०) ॥ ३३ ॥

लादेशो वा ॥ ३४ ॥

इतिवररुचि कृत प्राकृतसूत्रेषु सप्तमः परिच्छेदः ॥

(१) हसामः । (२) हसितं-पाठ । (३) हसित्वा-हसितुम्-
हसितव्यम् ।

लकारादेशे वा परतो ऽत एत्वं भवति वा । हसेइ, हसइ ।
पढेइ, पढइ । (७-१ ति=इ शेषे० स्प०) हसंति, हसन्ति (७-४
झि=न्ति ४-१७ वि०) हसेउ, हसउ(१) । (७-१८ ति=उ
शेषे० स्प०) ॥ ३४ ॥

इति प्राकृतप्रकाशे तिङ्प्रविधिर्नाम ।

सप्तमः परिच्छेदः ॥

अष्टमः परिच्छेदः ।

भुवो होहुवो ॥ १ ॥

भू सत्तायाम् एतस्य धातोर्हो, हुव इत्येतावादेशौ भवतः ।
होइ (७-५ सू० स्प०) हुवइ (७-१ ति=इ) होंति, हुवन्ति(२)
(७-४ झि=न्ति ४-१७ वि० शेषे० स्प०) ॥ १ ॥

क्ते हुः(३) ॥ २ ॥

भुवः क्तप्रत्यये परतो हु इत्यादेशो भवति । हुअं(४) (-२
तलोपः ५-३० वि०) ॥ २ ॥

प्रादेर्भवः ॥ ३ ॥

प्रादेरुत्तरस्य भुवो भव इत्ययमादेशो भवति । पभवइ (३-३
रलोपः ७-१ ति=इ) उग्भवइ (३-१ दलोप० ३-५० भद्वि०
३-५१ भू=व् शेषे० पू०) सम्भवइ, परिभवइ(५) (४-१७ वर्गा-

(१) हसति-पठति-हसन्ति-हसतु । (२) भवति-भवन्ति ।

(३) केहः ८ । ४ । ६४ । हुअं अणुह्रस्वं पह्रस्वं अविति हुः ८ । ४ ।
६१ विद्वर्जं । हुन्ति-हुन्तो । हेम०

(४) भूतम्, तः । (५) प्र, सम्, परि, भवति ।

अष्टमः परिच्छेदः ।

९३

न्त० शे० स्प०) ॥ ३ ॥

त्वरस्तुवरः ॥ ४ ॥

जित्वरा संभ्रमे अस्य धातोस्तुवर इत्ययमादेशो भवति ।

तुवरइ(१) (७-१ । त=इ शे० स्प०) ॥ ४ ॥

क्ते तुरः ॥ ५ ॥

क्तप्रत्यये तुर इत्ययमादेशो भवति । तुरिअं(२) (७-३२

अ=इ २-२ तलोप ५-३० वि०) ॥ ५ ॥

घुणो घोळः ॥ ६ ॥

घुण, घूर्ण भ्रमणे अस्य धातोर्घोळ इत्ययमादेशो भवति ।

घोळइ(३) (७-१ ति=इ ॥ ६ ॥

णुदो णोल्लः(४) ॥ ७ ॥

णुद प्रेरणे अस्य धातोर्णोल्ल इत्ययमादेशो भवति । णोल्ल-

इ । पणोल्लइ(५) (३-३ प्र-इत्यस्यरेफलोपः शे० पू० स्प०) ॥ ७ ॥

दृढो दूमः ॥ ८ ॥

दृङ् परितापे अस्य धातोर्दूमादेशो भवति । दूमइ(६)

(स्पष्टम्) ॥ ८ ॥

पटेः फलः ॥ ९ ॥

पट गतौ अस्य धातोः फल इत्ययमादेशो भवति । फलिअं

(७-३२ अ=इ २-२ तलोपः ५-३० वि०) (१-२८ सू०

(१) त्वरते । (२) त्वरितम् । (३) घोणते-घूर्णते ।

(४) णुदो ल्लोणः । णुदप्रेरणे अस्य धातोर्ल्लोण इत्यादेशो भवति ।
ल्लोणइ पल्लोणइ । णुदेर्लोण-लोणाइ पल्लोणाइ । णुदो णोल्लः-णो-
ल्लइ-णोल्लइ गमादित्वात् द्वित्वं-णुदोल्लोणः । ल्लोणइ पल्लोणइ
का० पा० । (५) णुदति-णुदते । (६) दूयते-दुनोति ।

स्प०) हिअं(१) ॥ ९ ॥

पदेः पालः ॥ १० ॥

पद गतौ अस्य धातोः पाल इत्ययमादेशो भवति । पाले-
इ(२) (७-३४ अ=ए ७-१ ति=इ) ॥ १० ॥

वृषकृषमृषहृषामृतो ऽरिः ॥ ११ ॥

वृषादीनामृतः स्थाने अरि इत्यादेशो भवति । वरिसइ ।
करिसइ । मरिसइ । हरिसइ(३) । (२-४२ ष=स ७-४ ति=इ
एवमुत्तरत्रापि कृष, मृष, मृश-हृष) ॥ ११ ॥

ऋतोऽरिः ॥ १२ ॥

ऋकारान्तस्य धातोर्ऋतः स्थाने अर इत्यादेशो भवति ।
मृ, मरइ । सृ, सरइ । वृ, वरइ(४) (७-१=इ शो० स्प०) ॥ १२ ॥

कृञः कुणो वा ॥ १३ ॥

डुकृञ् करणे अस्य धातोः प्रयोगे कुणो वा भवति । कुण-
इ, करइ(५) ॥ (पूर्ववत् स्प०) ॥ १३ ॥

जृभो जंभाअः ॥ १४ ॥

जभि, जृभी गात्रविनामे अस्य धातोर्जंभाअ इत्ययमादेशो
भवति । जंभाअइ(६) (स्पष्टम्) ॥ १४ ॥

ग्रहेर्गेण्हः ॥ १५ ॥

ग्रह उपादाने अस्य धातोर्गेण्हो भवति । गेण्हइ(७)

(१) पठितं हृदयम् ।

(२) पद्यते ।

(३) वर्षति । कर्षति । मृष्यति । हृष्यति-भौवादिकस्य हर्षति ।

(४) मृयते । सरति-ससर्ति । वरति । सानुबन्धकयोः वृणोति-
वृणुते । वृणीते ।

(५) करोति-कुरुते । (६) जम्भते-जृम्भते । (७) गृह्णाति-गृह्णीते ।

अष्टमः परिच्छेदः ।

९५

(स्पष्टम्) ॥ १५ ॥

घेत् क्त्वातुमुन्नतव्येषु ॥ १६ ॥

ग्रहेर्घत् इत्ययमादेशो भवति क्त्वातुमुन्नतव्येषु परतः । घेत्तूण
(४-२३ त्का=ऊण । ३-५० तद्वि०) घेत्तुं (३-५० तद्वि०
२-१२ मविं) घेत्तव्वं(१) . (पूर्ववत्तलोपताद्वि० ३-२ यलोपः
३-५० तद्वि० ५-३० वि०) ॥ १६ ॥

कृजः का भूतभविष्यतोश्च ॥ १७ ॥

भूतभविष्यतोः कालयोः कृजः का इत्ययमादेशो भवति ।
चकारात् क्त्वातुमुन्नतव्येषु परतः । काहीअ (७-२४ भूते-क्त-
वतोः स्थाने अथवा भूतभविष्य दर्थकलस्थाने हीअ इत्यादेशः)
काहिइ (७-१२ भवि० धातोः परः हि भवति ७-१ति=इ)
काऊण (४-२३ क्त्वा=ऊण) काउं (२-२ तलोपः ४-१२
मविं०) काअव्वं(२) (२-२ तलोपः- ३-२ तलोपः ४-१२
मविं०) ॥ १७ ॥

स्मरते भेरसुमरौ ॥ १८ ॥

स्मृ चिन्तायाम् अस्य धातो भेर, सुमरौ भवतः । भरइ । सुम-
रइ(३) (७-१ ति=इ शे० स्प०) ॥ १८ ॥

भियो भावीहौ ॥ १९ ॥

जिभी भये अस्य धातो भा, बीहौ भवतः । भाइ, बीहइ(४) ।
(पृ० ति=इ शे० स्प०) ॥ १९ ॥

(१) गृहीत्वा गृहीतुम् । गृहीतव्यम् ।

(२) चकार-चक्रे कृतम्-कृतवान्-अकर्षीत्-अकृत । करिष्यति
करिष्यते । कृत्वा । कर्तुम् । कर्तव्यमित्यादि ।

(३) स्मरति-स्मृणोति । (४) विभेति-विभीते ।

९६

प्राकृतप्रकाशे

जिघ्रतेः पा पाऔ ॥ २० ॥

घ्रा गन्धग्रहणे अस्य धातोः पा, पाअ इत्यादेशौ भवतः ।
पाइ, पाअइ (स्प०) ॥ २० ॥

म्लै वा वाऔ ॥ २१ ॥

म्लै हर्षक्षये अस्य धातोर्वा, वाऔ भवतः । वाइ, वा-
अइ(?) । (पू० स्प०) ॥ २१ ॥

तृपस्थिपः ॥ २२ ॥

तृप तृप्तौ अस्य धातोस्थिपो भवति । थिपइ(२) (पू० स्प०) ॥ २२ ॥

ज्ञो जाणमुणौ ॥ २३ ॥

ज्ञा अवबोधने अस्य धातोर्जाण, मुणौ भवतः । जाणइ,
मुणइ(३) । (पू० स्प०) ॥ २३ ॥

जल्पेल्लो मः ॥ २४ ॥

जल्प व्यक्तायां वाचि अस्य धातोर्लकारस्य मकारो भवति ।
जंपइ(४) ॥ २४ ॥

ष्ठाध्यागानां ठाअ झाअ गाआः ॥ २५ ॥

ष्ठा गतिनिवृत्तौ ध्यै चिन्तायां गै शब्दे एतेषां ठाअ,
झाअ, गाअ इत्येत आदेशा भवन्ति । ठाअन्ति, झाअन्ति, गाअ-
न्ति(५) ॥ २५ ॥

ठाझागाश्च वर्तमानभविष्यद्विध्याद्येकवचनेषु ॥ २६ ॥

ष्ठाध्यागानां ठा, झा, गा इत्यादेशा भवन्ति, चकारात् पूर्वो-

(१) म्लायति । (२) तृप्यति—तृप्नोति—तृपति—तृप्यति ।

(३) जानाति । (४) जल्पति । (५) तिष्ठन्ति । ध्यायन्ति । गाय-
न्ति । इत्याद्युह्यम् ।

अष्टमः परिच्छेदः ।

२७

क्ताश्च वर्तमान भविष्यद्विध्याद्येकवचनेषु परतः । ठाइ, ठाअइ,
ठाहिइ, ठाअहिइ, ठाउ, ठाअउ । झाइ झाअइ, झाहिइ, झाअहिइ,
झाउ, झाअउ । गाइ, गाअइ, गाहिइ, गाअहिइ, गाउ, गा-
अउ(१) ॥ २६ ॥

खादिधाव्योः खा घौ ॥ २७ ॥

खाट् भक्षणे, धावु जने एतयोर्धात्वोः खा, धा इत्यादेशौ भ-
वतो वर्तमानभविष्यद्विध्याद्येकवचनेषु । खाइ (७-१ ति=इ)
खाहिइ (७-१२ धातोः परो हि शे० पू०) खाउ । धाइ, धाहिइ
धाउ(२) (७-१८ ति=उ श० स्प०) ॥ २७ ॥

प्रसेर्विसः ॥ २८ ॥

प्रसु ग्लसु अदने अस्य धातोर्विसो भवति । विसइ(३) (७-१
ति=इ स्प०) ॥ २८ ॥

चिजश्चिणः ॥ २९ ॥

चिज् चयने अस्य धातोश्चिणो भवति । चिणइ(४) (स्प०) ॥ २९ ॥

क्रिजःकिणः ॥ ३० ॥

डुक्रीज् द्रव्यविनिमये अस्य धातोः किणो भवति । कि-
णइ(५) (इति स्प०) ॥ ३० ॥

वेः क्के च ॥ ३१ ॥

वेरुतरस्य क्रीजः क्के आदेशः किणादेशश्च भवति । विक्केइ,

(१) तिष्ठति-स्थास्यति-तिष्ठतु-तिष्ठत्-एवंध्यै-गै इत्यादीनपि ।

(२) तिष्ठन्ति-ध्यायन्ति-गायन्ति ।

खादधावोर्लुक् ८ । ४ । २२८ इत्यत्र बहुलाधिकाराद्वर्तमानभ-
विष्य द्विध्याद्येकवचन एव भवति । तेनेह न भवति । खादन्ति,
धावन्ति कचिन्न भवति । धावइ पुरओ इति । हे० । खादति-खादि-
ष्यति-खादतु खादेत् एवं धावतीत्यादीनि । (३) प्रसते-ग्लसते ।

(४) चिमोति-चिनुते । (५) क्रीणाति-क्रीणीते ।

विक्रिणइ (पू० स्प०) विक्रीणीते ॥ ३१ ॥

उद्धम उद्धुमा ॥ ३२ ॥

ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः, अस्य धातोरुत्पूर्वस्य उद्धुमा भवति । उद्धुमाइ(१) (७-१ ति=इ) ॥ ३२ ॥

अदो धो दहः ॥ ३३ ॥

अच्छब्दादुत्तरस्य डधाञ् धारणपोषणयोः, अस्य धातोर्दहादेशो भवति । सदहइ (२-४३ ण्=स ३-३ रलोपः ३-१ तलोपः ३-५० दद्वि० ७-१ त इ) सदहिअं(२) (सदहेति पूर्ववत् ७-३२ अ=इ २-२ तलोपः ५-३० सोर्नि०) ॥ ३३ ॥

अवाद् गाहेर्वाहः ॥ ३४ ॥

गाह् विलोडने, अस्य धातोरवाद्दुत्तरस्य वाहादेशो भवति । ओवाहइ(३) (४-२१ अव=ओ ७-१ ति=इ शे० स्प०) (पक्षे(४)) अववाहइ (मायोग्रहणात् २-२ वलोपो न शे० स्प०) ॥ ३४ ॥

कासेर्वासः ॥ ३५ ॥

अवादित्यनुवर्तते । कास् शब्दकुत्सायाम्, अस्य धातोरवादुत्तरस्य वासो भवति । आवासइ, अववासइ(५) (४-२१ अव=ओ शे० पू० स्प०) ॥ ३५ ॥

निरो माङोमाणः ॥ ३६ ॥

माङ् माने, अस्य धातोर्निरुत्तरस्य माणादेशो भवति । निम्माणइ(६) (३-३ लोप ३-५० मद्वि० शे० पू०) ॥ ३६ ॥

क्षियो झिज्जः ॥ ३७ ॥

क्षि क्षये, अस्य धातोर्झिज्जो भवति । झिज्जइ(७)(स्पष्टं) ॥ ३७ ॥

(१) उद्धमति । (२) अद्भते । अद्धितम् । (३) अवगाहते ।

(४) आत्वाऽभार्वं पक्षे इत्यर्थः ।

(५) अवकासते । (६) निर्मिमीते । (७) क्षिणोति, क्षयति ।

अष्टमः परिच्छेदः ।

१९

भिदिच्छिदोरन्त्यस्य न्दः ॥ ३८ ॥

भिदिर्(१), छिदिर्(२) एतोरन्त्यस्य न्दो भवति ।
भिन्दइ । छिन्दइ(३) (४-१७ वार्गान्त ७-१ ति=इ) ॥ ३८ ॥

कवथेर्दः ॥ ३९ ॥

कवथ निष्पाके, अस्य धातोरन्त्यस्य दो भवति । कढइ(४)
(पू० स्प०) ॥ ३९ ॥

वेष्टेश्च(५) ॥ ४० ॥

वेष्ट वेष्टने, अस्य धातोरन्त्यस्य दो भवति । वेड्डइ(६)
(छ्=ठ आदेशत्वात् ढद्धि० ३-५१ द्=इ ७-१ ति=इ) ।
योगविभाग उत्तरार्थः ॥ ४० ॥

उत्समोर्लः ॥ ४१ ॥

उत्संभ्यामुत्तरस्य वेष्टेरन्त्यस्य लो भवति । उव्वेल्लइ, सं-
वेल्लइ(७) (३-१ तलोपः ३-५० वद्धि० छ्=ल, आदेशत्वात्
३-५० लाद्धि० शे० पू०) ॥ ४१ ॥

रुदेर्वः ॥ ४२ ॥

रुदिर् अस्य धातोरन्त्यस्य वो भवति । रुइ(८) (इरित् द्=
व ७-१ ति=इ) ॥ ४२ ॥

उदो विजः ॥ ४३ ॥

उत्पूर्वस्य विजेरन्त्यस्य वकारो भवति उच्चिवइ(९) (२-२
तलोपः ३-५० वद्धि० शे० पू० स्प०) ॥ ४३ ॥

(१) पूर्वापरशैलीदर्शनात् (विदारणे) इत्यर्थनिर्देशोलेखकसमा-
त्युटितः स्याद् इति प्रतीयते । (२) अत्रापि (छिदने) इत्युचितः ।
(३) भिनत्ति, भिन्ते । छिनत्ति, न्ते (४) कथति, । (५) कचित्
चकारात् ठो भवति टश्च । वेड्डइ, वेठइ, वेट्टइ इत्युदाहरणानि इत्यधिकः ।
(६) वेष्टते । (७) उव्वेष्टते । (८) रोदिति । (९) उच्चिजते ।

१००

प्राकृतप्रकाशे

वृधेर्दः ॥ ४४ ॥

वृधु व्रेधने अस्य धातोरन्त्यस्य ढो भवति । वडूढइ(१) (१-२७
 ऋ=अ (धू=ढ) तस्य आदेशत्वात् ३-५० द्वि० शे० पू० ॥४४॥

हन्तेर्मः ॥ ४५ ॥

हन्तेरन्त्यस्य म्मो भवति । हम्मइ(२) (स्पष्टम्) ॥ ४५ ॥

रुषादीनां दीर्घता ॥ ४६ ॥

रुषादीनां दीर्घता भवति । रूसइ । तूमइ । सूसइ (२-४३ प=स एवं सर्वत्र शे० सा० पू०) । रुष्यति, तुष्यति, शुष्यति ॥४६॥

चो ब्रजनृत्योः ॥ ४७ ॥

ब्रज, नृती, अनयोरन्त्यस्य चो भवति । वच्चइ(३) (३-३ रलोपः शे० पू०) णच्चइ(४) (१-२७ ऋ=अ २-४२ नू=णू शे० स्प० ति=इ पू०) ॥ ४७ ॥

युधिवुध्योर्झः ॥ ४८ ॥

युध संप्रहारे, बुध अवगहने, अनयोरन्त्यस्य झो भवति । जुज्झइ । बुज्झइ(५) (धू=झ, आदेशत्वात् ३-५० झाद्वि० ३-५१ झू=जू शे० स्प०) ॥ ४८ ॥

रुधेर्न्धम्भौ(६) ॥ ४९ ॥

रुधिर [अस्य* धातो] रन्त्यस्य न्धुम्भौ भवतः । रुन्धइ, रुम्भइ(७) (इरिन् धू= पर्यायेण न्ध, म्भ-७-१ ति=इ ४-१७ वर्गान्त०) ॥ ४९ ॥

- (१) वद्धंते । (२) हन्ति । (३) ब्रजति, (४) नृत्यति,
 (५) युध्यते, बुध्यते । (६) रुधेर्न्धस्सौ=सस्सइ । का० पा० ।
 * [ ] अयं पाठो न लभ्यते । (७) रुणद्धि, रुन्धे ।

अष्टमः परिच्छेदः ।

१०१

मृदो लः ॥ ५० ॥

मृद क्षालने, अस्य धातोरन्त्यस्य लो भवति । मलइ(१)
(स्पष्टं) ॥ ५० ॥

शद्लृपत्योर्डेः ॥ ५१ ॥

शद्लृ शातने, पल्लृ पतने, अनयोरन्त्यस्य ङो भवति ।
सडइ(२) । पडइ (शे० स्प०) ॥ ५१ ॥

शकादीनां द्वित्वम् ॥ ५२ ॥

शक्लृ शक्तौ, इत्येवमादीनां द्वित्वं भवति । सक्कइ । (७-१
ति=इ स्पष्टं) लग्गइ । (७-१ति=इ शे० स्प०) शक्क्रोति । ल-
गति ॥ ५२ ॥

स्फुठिचल्योर्वा ॥ ५३ ॥

स्फुटविकसने, चल कम्पने, अनयोरन्त्यस्य वा द्वित्वं भवति ।
फुडइ, (३-१ सलोपः, टद्वि० ७-१ति=इ) फुडइ (द्वित्वाभावे
२-२० ट=ड शे० पू०) चल्लइ, चलइ(३) ॥ ५३ ॥

प्रादेर्मीलः ॥ ५४ ॥

प्रादेरुत्तरस्य द्वित्वं भवति वा । पमिल्लइ(४) (स्प० पू०)
पमीलइ (३-३ रलोपः ह्रस्वः संयोगे इतिहेमसूत्रात् मी=मि
शे० पू०) (स्प०) ॥ ५४ ॥

भुजादीनां क्तातुमुन्तव्येषु लोपः ॥ ५५ ॥

भुज इत्येवमादीनां क्त्वातुमुन्तव्येषु परतान्त्यस्य लोपो भवति ।
भोत्तूण (जलोपे ३-१ कलोपे गुणे(५) ३-५०, तद्वि० ४-२३

(१) मृद्भाति । (२) शीयते । पतति ।

(३) स्फोटते, स्फुटति । चलति । (४) प्रमीलति ।

(५) युवर्णस्य गुणः । ८ । ४ । २३७ हेम सूत्रेण गुणः । एतमुत्तरत्र ।
वस्तुनस्तु-“रुद-भुज-मुचां तोऽन्त्यस्य” ८ । ४ । २१२-एषा

क्त्वः शेषस्य वस्यस्थाने ऊणादेशः) भोक्तुं, भोक्तव्यं । विदः, वेत्तुण (दलांषे ३-१ कलोप ३-५० तद्वि० ४-२३ वा=ऊण, गुणः पूर्ववत्) वेत्तुं (पूर्ववद्गुणे कृते जलोपे च शेषभूत तुमनस्त कारस्य ३-५० द्वि० ४-१२ मर्वि०) वेत्तव्यं (३-२ यलोपः ३-५० तद्वि० ४-१२ मर्वि०) । रुदः, रोत्तुण, रोत्तुं (भोक्तुं-भोक्तव्यं वत्) रोत्तव्यं (भोक्तुसावात्) ॥ ५५ ॥

श्रुहुजिल्लुधुवां णोऽन्त्ये ह्रस्वः (१) ॥ ५६ ॥

श्रु श्रवणे, हु दानादाने (२), जि जये, ल्ज छेदने (३), धूम् कम्पने, इत्येतेषामन्ते णः प्रयोक्तव्यः दीर्घस्य ह्रस्वो भवति । मुणइ । (२-४३ श्=स ३-३ रलोपः ७-१ ति=इ शो० स्प०) हुणइ । जिणइ । लुणइ । धुणइ (४) (स्पष्टाः पू०) ॥ ५६ ॥

भावकर्मणोर्वश्च ॥ ५७ ॥

एषां भावकर्मणोरन्त्ये व्व शब्दः प्रयोक्तव्यः चकारात् णश्च । मुव्वइ, (२-४३ श्=स ३-३ रलोपः व्वप्रयोगे संयोग ८ । ८ । २२७ हेम० सु० ह्रस्व० ७-१ ति=इ) मुणिज्जइ (८-५६ णत्वे ह्रस्वे च कृते ७-३३ अ=इ, इति मुण=इ=मुणिजाते ७-२१ धातु प्रत्यययो मध्येज्ज ७-१ त=इ) । हुव्वइ, हुणिज्जइ । जिव्वइ, जिणिज्जइ । लुव्वइ, लु-

मन्त्यस्य क्का, तुम्, तव्येषु तो भवति । एषः प्रकारः शोभनः प्रतिभाति क्क ऊणः इति क्का=ऊण, पुनस्तकारस्य द्वित्वादि सर्वं सुघटामिति । रोदितुम्-रोदितव्यम् ।

(१) श्रु हुजि मुधुजां णो ह्रस्वश्च । का० पा० ।

(२) हुदानादनयोः । का० पा०

(३) मुङ् शब्दे इत्यधिकः मुणइ-भवते । का० पा०

(४) शृणोति । जुहोति । जयति । लुनाति । लुनीते धुनोति । भवते । इत्यादयः ।

अष्टमः परिच्छेदः ।

१०३

णिज्जइ । धुव्वइ, धुणिज्जइ(१) पूर्ववत् सर्वेषां सि-
द्धिर्ज्ञेया) ॥ ५७ ॥

गमादीनां द्वित्वं वा ॥ ५८ ॥

गमादीनां धातूनां द्वित्वं वा भवति । गम्पइ, (स्पष्टं)
गमिज्जइ । (७-३३ भविष्यति गमोऽकारस्येत्वं ७-२१ मध्येज्ज
७-१ त=इ एवमुत्तरत्रापेक्षेयम्) रम्पइ, रमिज्जइ । हस्पइ,
हसिज्जइ । गम्यते रम्यते हस्यते ॥ ५८ ॥

लिहेर्लिज्जइ(२) ॥ ५९ ॥

लिह आस्वादाने अस्य धातोर्लिज्जो भवति भावकर्मणोः ।
लिज्जइ(३) (स्प० ७-१ सू० त=इ) ॥ ५९ ॥

हृकोर्हीरकीरौ ॥ ६० ॥

हृज् हरणे, डुकृज् करणे अनयोर्हीरकीरौ भवतो भावकर्म-
णोरर्थयोः । हीरइ । कीरइ(४) (स्प० पू०) ॥ ६० ॥

ग्रहेर्दीर्घो वा(५) ॥ ६१ ॥

ग्रहेर्धातोर्दीर्घो वा भवति भावकर्मणोरर्थयोः गाहिज्जइ, ग-
हिज्जइ(६) (३-४ रलोप विकल्पेन दीर्घेकृते अग्रे गमिज्ज-
इवत्) ॥ ६१ ॥

(१) भ्रूयते-ह्रूयते-जीयते-लूयते, धूयते ।

(२) लिहेर्जः-लिज्जइ । का० पा०

(३) लिह्यते ।

(४) ह्रियते-क्रियते ॥ क्वचित् “हो णज्जणवौ वा” ज्ञातृस्य
धाताः णज्ज, णव इत्यादेशौ भवतः भावकर्मणोः । णज्जइ । णवइ । पक्षे
जाणिज्जइ-नुणिज्जइ । ज्ञानृत्योर्णज्जणट्टौ । अनयोर्भावे णज्ज णट्टौ
भवतः । णज्जइ । णट्टइ । ज्ञायते । नृत्यते । का० पा० इत्यधिकः ।

(५) ग्रहेर्वा वेत्थ । वेत्थइ-गोपिहज्जइ-गृह्यते ।

(६) गृह्यते ।

क्तेन दिण्णादयः(१) ॥ ६२ ॥

दिण्ण, इत्येवमादयः क्तप्रत्ययेन सह निपात्यन्ते । डुराञ्
दाने, दिण्णं । (स्प०) रुदिर्, रुण्ण । (पूर्व० स्प०) त्रसी(२),
हित्थं(३) । (स्प०) दह, दह्दं(४) । रञ्जि, रत्तं(५) । (पू०
स्प०) ॥ ६२ ॥

खिदोर्विसूरः ॥ ६३ ॥

खिद दैन्ये, अस्य विसूरो भवति । विसूरइ । (स्पष्टं
अत्रोदाहरणमूनेप्राकृतपद्यखण्डे 'विरहेण, वाला, इत्येतौशब्दौ
संस्कृते प्राकृतसमौ शेषो महिलावत) विरहेण विसूरइ
वाला(६) ॥ ६३ ॥

क्रुधेर्जूरः(७) ॥ ६४ ॥

क्रुध कोपे, अस्य जूरो भवति । जूरइ(८) (पू० ति, त=इ
शे० स्प०) ॥ ६४ ॥

चर्चे श्रंपः ॥ ६५ ॥

चर्च अध्ययने, अस्य घातो श्रंपो भवति । चंपइ(९)
(स्पष्टम्) ॥ ६५ ॥

त्रसेर्वज्जः ॥ ६६ ॥

त्रसी उद्वेगे, अस्य घातोर्वज्जो भवति । वज्जइ(१०) (पू०
स्प०) ॥ ६६ ॥

(१) दिणादय इत्यपि-दिणं रुणं । का० पा०

(२) त्रसि तित्थं-तत्थं । का० पा०

(३) (हित्थंव्रीडितभीतयोः) ।

(४) दह्दं-इदहं-दहं । का० पा०

(५) रन्तं-रतं-रज्जं । दत्तं रुदितं-त्रस्तं-दग्धं-रक्तं । का० पा०

(६) खिद्यति । (७) झूट । (८) कुञ्चति ।

(९) चर्चयते । (१०) त्रस्यति=त्रसति ।

अष्टमः परिच्छेदः ।

१०६

मृजेर्लुभसुपौ(१) ॥ ६७ ॥

मृजू शुद्धौ अस्य धातोर्लुभ, सुप इत्यादेशौ भवतः । लुभइ ।
सुपइ(२) (स्प०) ॥ ६७ ॥

बुद्धखुप्पौ मस्जेः(३) ॥ ६८ ॥

दुमस्जो शुद्धौ अस्य धातोर्बुद्धखुप्पौ भवतः । बुद्धइ खुपइ(४)
(पू० स्प०) ॥ ६८ ॥

दृशेः पुलअणिअक्कअवक्खाः(५) ॥ ६९ ॥

दृशिर् भक्षणे अस्य पुलअ, णिअक्क, अवक्खा भवन्ति ।
णिअक्कइ । अवक्खइ(६) (स्पष्टं) ॥ ६९ ॥

शक्केस्तरवअतीराः ॥ ७० ॥

शक्लृ शक्तौ अस्य धातोः तर, वअ, तीर इत्येतआदेशा
भवन्ति । तरइ, वअइ, तीरइ(७) ॥ ७० ॥

शेषाणामदन्तना ॥ ७१ ॥

इति वररुचि कृतप्राकृत सूत्रेषु अष्टमः परिच्छेदः ॥

शेषाणां लुप्तानुबन्धानामदन्तना भवति । भाइ । चुंवर(८) ॥ ७१ ॥

[* एवमन्येऽपि क्रियाशब्दादेशाः ज्ञेया यथा मृजेः जामइ
पिवतेः पाडइ] ।

इति भामहविरचिते प्राकृतप्रकाशे धात्वादेशपरिच्छेदोऽष्टमः(९) ॥

(१) मृजेर्लुभसुपौ-लुभइ-बुसइ । का० पा० (२) माष्टि ।

(३) बुत्त, बुत्था । बुत्तइ, व्युत्थइ । (४) मज्जति ।

(५) दृशेर्दीस पुलणि छणि अछायखाः, दीसइ, पुलइ-णिछइ,
अवक्खइ । दृश्यते । का० पा० (६) पश्यति । (७) शक्नोति ।

(८) भ्रमति । चुम्बति । * [ ] अयं पाठो न सार्वत्रिकः ।

(९) अत्र प्रकरणान्ते ग्रन्थान्तरेभ्य आवश्यकतया धातुविहित-
प्रत्ययादेशा धात्वादेशाश्चोल्लिख्यन्ते संक्षेपेण तत्र पूर्वं धातुवि-
हितप्रत्ययाऽऽदेशाः-

सिनास्तेः सिः । ८ । ३ । १४६ ।
 सिना द्वितीयत्रिकादेशेन सह अस्तेः सिरादेशो भवति ॥
 निहरो जं सि । सिनेति किम् । से आदेशो सति अत्थि तुम् ।
 गुर्वादेरिर्वा । ८ । ३ । १५० ।
 गुर्वादेर्णः स्थाने अवि इत्यादेशो वा भवति । शोषितम् ।
 सोसविअं । सोसिअं । तोषितम् । तोसविअं । तोसिअं ।
 भमेराडो वा । ८ । ३ । १५१ ।
 भमेः परस्य णे राड आदेशो वा भवति ॥
 भमाडेइ । पक्षे भामेइ । भमावइ । भमावेइ । (भ्रमयति) ।
 दु सु मु विध्यादिष्वेकस्मिं स्त्रयाणाम् । ८ । ३ । १७३ ।
 विध्यादिष्वर्थेषूपपन्नानामेकत्वेऽर्थे वर्तमानानां त्रयाणामपित्रि-
 काणां स्थाने यथासंख्यं दु, सु, -मु, इत्येते आदेशा भवन्ति ॥
 हसउ सा । हससु तुम् । हसामु अहं । दकारोच्चारणं भाषा-
 न्तरार्थम् ।
 सोर्हिर्वा । ८ । ३ । १७४ ।
 पूर्व सूत्र विहितस्य सोः स्थाने हिरादेशो वा भवति ॥
 देहि । देसु ।
 अत इज्जस्विज्जही जे-लुको वा । ८ । ३ । १७५ ।
 अकारात्परस्य सोः इज्जसु, इज्जहि, इज्जे इत्येते लुक् च आदेशा
 वा भवन्ति । हसेज्जसु । हसेज्जहि । हसेज्जे । हस । पक्षे हससु । अत
 इति किम् । होसु ।
 क्रियातिपत्तेः । ८ । ३ । १७९ ।
 क्रियातिपत्तेः स्थाने ज्ज, ज्जावादेशौ भवतः ।
 होज्ज, होज्जा । अभविष्यदित्यर्थः । जइ होज्ज वण्णणिज्जो ।
 न्त-माणौ । ८ । ३ । ८० ।
 क्रियातिपत्तेः स्थाने न्त, माणौ आदेशौ भवतः ।
 होन्तो । होमाणौ । अभविष्यदित्यर्थः ।
 कयडो र्यं लुक् । ८ । ३ । १३८ ।
 कयडन्तस्य कयजन्तस्य वा सम्बन्धिनोयस्य लुग् भवति ।
 गरु आइ । गरु आअइ । अगुरुर्गरुर्भवति । गुरुरिवाचरतिवे-
 त्यर्थः । कयच् । लोहिआइ । लोहिआ अइ ।

के । ८ । ३ । १५६ ।

के परत अत इत्वं भवति । हसिअं । पढिअं ।

अदेल्लुक्यादेरत आः । ८ । ३ । १५३ ।

णेरदेल्लोपेषु कृतेषु आदेरकारस्य आ भवति ।

अति, पाडइ । मारइ । एति, कारेइ । खामेइ ।

लुकि, कारिअं । खामिअं । कारीअइ । खामीअइ ।

कारिज्जइ । खामिज्जइ । अदेल्लुकीतिकिम् ।

कराविज्जइ । करावीअइ । आदेरिति किम् । सङ्गामेइ । इह-
व्यवहितस्य मा भूत् । कारिअं । इहान्त्यस्य मा भूत् । अत इति
किम् । दूसेइ ।

केचित्तु आवे आव्यादेशयोस्स्यादेरत आत्वमिच्छन्ति । कारा-
वेइ । दासाविओ जणो सामलीए ।

णेरदेदावावे । ८ । ३ । १४९ ।

णेः स्थाने अत्, एत्, आव, आवे एते चत्वारआदेशा भवन्ति ।

दरिसइ । कारेइ । करावइ । करावेइ । हासेइ । हसावइ । हसावेइ ।

बहुलाधिकारात् । कचिदैन्नास्ति । जाणावेइ । कचिद् आवे नास्ति ।

पाएइ । भावेइ ।

दृशिवचे डीस-हुच्चं । ८ । ३ । १६१ ।

दृशेर्वचेश्च परस्य क्यस्य स्थाने यथासंख्यं डीस हुच्च इत्या-
देशौ भवतः । ईअ इज्जापवादः । डीसइ । बुच्चइ ।

सी-ही-हीअ भूतार्थस्य । ८ । ३ । १६२ ।

भूतेर्थेविहितोऽद्यतनादिः प्रत्ययो भूतार्थः । तस्य स्थाने-सी-
ही-हीअ इत्यादेशा भवन्ति । उत्तरत्र व्यञ्जनादीअ(१) विधानात्स्व-
रान्तादेवायं विधिः । कासी । काही । काहीअ ।

अकार्षीत् । अकरोत् । चकारवेत्यर्थः । एवं ठासी । ठाही ।
ठाहीअ ।

कृदोहं । ८ । ३ । १७० ।

(१) “व्यञ्जनादीअ” इत्यनेन-हुवीअ । (अभूत्-अभवत्-वभूव) ।
अच्छीअ । (आसिष्ट आस्त-आसां चके) इत्यादिषु व्यञ्जनान्ता दी-
अ विधानं वेदितव्यम् । प्राकृत प्रकाशे चैतद् ७-२३ सूत्रे स्पष्टम् ।

करोते ददातेश्च परोभविष्यति विहितस्य म्यादेशस्य स्थाने
हंवा प्रयोक्तव्यः । काहं । दाहं । करिष्यामि । दास्यामीत्यर्थः । पक्षे
कादिमि । दाहिमि । इत्यादि ।

अधुना धात्वादेशाः प्रदर्श्यन्ते-

भुवेर्हो-हुव-हवाः । ८ । ४ । ६० ।

भुवोधातोर्हो, हुव, हव इत्येते आदेशा वा भवन्ति(१) । होइ ।
होन्ति । हुवइ । हुवन्ति । हवइ । हवन्ति । पक्षे । भवइ । परिहीण
विहवो । कचिदन्यदपि । उव्भुअइ । भत्तं । भुत्तं ।

अवितीहुः । ८ । ४ । ६१ ॥

विद्वज्जे प्रत्यये भुवो हु इत्यादेशो वा भवति । हुन्ति । भवन् (भुवन्)
हुन्तो । अवितीति किम् । होइ ।

पृथक् स्पष्टे णिव्वडः । ८ । ४ । ६२ ॥

स्थक् भूते स्पष्टे च कर्तरि भुवो णिव्वड इत्यादेशो भवति ।
णिव्वडइ । पृथक् स्पष्टो वा भवतीत्यर्थः ।

प्रभौ हुप्पो वा । ८ । ४ । ६३ ॥

प्रभुर्कर्तृकस्य भुवो हुप्प इत्यादेशो वा भवति । प्रभुत्वं च प्रपूर्वस्यै
वार्थः । अङ्गेश्विअ न पहुप्पइ । पक्षे पभवेइ ।

सम्भावे रासङ्गः ॥ ३५ ॥

आसङ्गइ । सम्भावइ ।

कथे वज्जर-पज्जर-उप्पाल-पिसुण-सङ्ग-वोल्ल-चव-जम्प-
सीस-साहाः ॥ ८ । २ ॥

वज्जरइ । पज्जरइ । उप्पालइ । पिसुणइ । सङ्गइ । वोल्लइ । च-
वइ । जम्पइ । सीसइ । साहइ । पक्षे कहइ ।

एते चाऽन्यैर्देशीषु पठिता अपि अत्र धात्वादेशीकृता विविधेषु
प्रत्ययेषु प्रतिष्ठन्तामिति-तथाच-वज्जरिओ, कथितः । वज्जरि-
ऊण, कथयित्वा । वज्जरणं, कथनम् । वज्जरन्तो, कथयन् ।
वज्जरिअव्वं, कथयितव्यम् । इतिरूपसहस्राणि सिद्ध्यन्ति ।
संस्कृत धातुवच्च प्रत्यय लोपागमादिविधिः । (२)

(१) 'भवते हो, हुवौ स्याताम्' इति प्राकृत सर्वस्वम् ।

(२) 'शवादीनां च प्रायः प्रयोगो नास्ति' इति हेमः ।

अष्टमः परिच्छेदः ।

१०९

दुःखे णिव्वरः ॥ ३ ॥

णिव्वरइ । दुःखं कथयतीत्यर्थः ।

जुगुप्सेज्जुण-दुगुच्छ-दुगुच्छाः ॥ ४ ॥

जुणइ । दुगुच्छइ । दुगुच्छइ । पक्षे जुगुच्छइ । गलोपे दुउच्छइ-
दुउच्छइ । जुउच्छइ ।

बुभुक्षि-वीज्यो णीं रव-वोज्जौ ॥ ५ ॥

बुभुक्षे राचारक्खिवन्तस्य च वीजेः ॥ णीरवइ । बुभुक्खइ ।
वोज्जइ । वीजइ ॥

उदो धमो धुमा ॥ ८ ॥

उधुमाइ ।

अदो धो दहः ॥ ९ ॥

सदहइ । सदहमाणो जीवो ।

पिवेः पिज्ज-डल्ल-पट्ट-घोट्टाः ॥ १० ॥

पिज्जइ । डल्लइ । पट्टइ । घोट्टइ । पक्षे पिअइ ।

उद्धाते रोरुम्मा वसुआं ॥ ११ ॥

ओरुम्माइ । वसुआइ । उव्वाइ ।

निद्धाते रोहीरोद्धो ॥ १२ ॥

ओहीरइ । उद्धइ । निद्धाइ ।

आग्ने राइग्घः ॥ १३ ॥

आइग्घइ । अग्घाइ । आजिघ्नतीत्यर्थः ।

स्नाते रभुत्तः ॥ १४ ॥

अभुत्तइ । ण्हाइ ।

समः स्तयः खाः ॥ १५ ॥

संखाइ ।

स्थष्ठा-थक-चिट्ठ निरप्पाः ॥ १६ ॥

ठाइ । ठाअइ । ठाणं । पट्ठिओ । उट्ठिओ । पट्ठाविओ । उट्ठाविओ ।

थक्कइ । चिट्ठइ । चिट्ठिऊण । निरप्पइ । बहुलाधिकारात्कचिन्न ।

भवति । थिअं । थाणं । पत्थिओ । उत्थिओ । थाऊण ।

उदष्ट-कुक्कुरौ ॥ १७ ॥

उट्ठइ । उक्कुक्कुरइ ।

म्ले र्वा-पव्वायौ ॥ १८ ॥

वाइ । पव्वायइ । मिलाइ । म्लायत इत्यर्थः ॥

निर्मो निम्माण-निम्मावौ ॥ १९ ॥

निम्माणइ । निम्मवइ ।

क्षेणिज्झरोवा ॥ २० ॥

णिज्झरइ । पक्षे झिज्जइ ।

छदेणेणुम-नूम-सन्नुम-ढक्कौम्बाल-पव्वालाः ॥ २१ ॥

णुमइ । नूमइ । णत्वे णूमइ । ढक्कइ । ओम्बालइ । पव्वालइ । छायइ ॥

निब्रिपत्यो णिहोडः ॥ २२ ॥

निवृञ्चः पतेश्च ण्यन्तस्य । णिहोडइ । पक्षे । निवारेइ । पाडेइ ॥

धवल्ले दुमः ॥ २४ ॥

ण्यन्तस्य । दुमइ । धवलइ । दीर्घत्वमपि(१) । दूमिअं । धव-
लितमित्यर्थः ॥

तुलेरोहामः ॥ २५ ॥

ण्यन्तस्य । ओहामइ । तुलइ ॥

मिश्रेर्वीसाल-मेलवौ ॥ २८ ॥

ण्यन्तस्य । वीसालइ । मेलवइ । मिससइ ॥

भ्रमेस्तालिअण्ठ-तमाडौ ॥ ३० ॥

ण्यन्तस्य ॥ तालिअण्ठइ । तमाडइ । भामेइ । भमाडेइ । भ-
मावेइ ॥

दृशेर्दाव-दंस-दक्खवाः ॥ ३२ ॥

ण्यन्तस्य । दावइ । दंसइ । दक्खवइ । दरिसइ ॥

स्पृहः सिंहः ॥ ३४ ॥

ण्यन्तस्य । सिंहइ ।

यापे जवः ॥ ४० ॥

जवइ । जावेइ ॥

प्लावे रोम्बालपव्वालौ ॥ ४१ ॥

ण्यन्तस्य ओम्बालइ । पव्वालइ । पावेइ ।

विकोशेः पक्खोडः ॥ ४२ ॥

(१) 'स्वराणां स्वराः' इति बाहुलकाद् इति भावः ॥

ण्यन्तस्य । पक्खोडइ । विक्कोसइ ।
 रोमन्थे रोग्गाल वग्गोलौ ॥ ४३ ॥
 नामन्थातोण्यन्तस्य । आग्गालइ । वग्गोलइ । रोमन्थइ ।
 दोले रङ्गोलः ॥ ४८ ॥
 स्वार्थे ण्यन्तस्य । रङ्गोलइ । दोलइ ।
 वेष्टेः परिआलः ॥ ५१ ॥
 ण्यन्तस्य । परिआलेइ । वेढेइ ।
 क्रियः किणो वेस्तु केच ॥ ५२ ॥
 किणइ । विक्केइ । विक्किणइ ।
 भियो भा-वीहो ॥ ५३ ॥
 भाइ । भाइअं । वीहइ । वीहिअं । बहुलाधिकाराइ । भीओ ॥
 आलीङोऽली ॥ ५४ ॥
 अल्लियइ । (अलीअइ) अलीणो ।
 निलीङे णिलीअ-णिलुक्क-णिरिग्घ-लुक्क-लिकक-लिहककाः ॥ ५५ ॥
 णिलीअइ । णिलुक्कइ । णिरिग्घइ । लुक्कइ । लिककइ । लिहकइ ।
 निलिज्जइ । (णिलिज्जइ)
 विलीङे विरा ॥ ५६ ॥
 विराइ । विलिज्जइ ।
 रुते रुज्ज-सण्टो ॥ ५७ ॥
 रौतेः । रुज्जइ । रुण्टइ । रवइ ।
 शुटेर्हणः ॥ ५८ ॥
 हणइ । सुणइ ॥
 धूजे धुवः ॥ ५९ ॥
 धुवइ । धुणइ ॥
 काणेक्षितेणिआर ॥ ६६ ॥
 काणेक्षित विषयस्य क्खो णिआर इत्यादशो वा भवति ।
 णिआरइ । काणेक्षितं करोति ॥
 क्खः कुणः ॥ ६७ ॥
 कुणइ । करइ ॥
 अमे वावम्फः ॥ ६८ ॥

वावम्फइ । श्रमंकरोति ॥
 मन्युनौष्ठमालिन्येणिब्वोलः ॥ ६९ ॥
 णिब्वोलइ । मन्युना ओष्ठं मलिनं करोति ।
 शैथिल्यलम्बने पयल्लः ॥ ७० ॥
 पयल्लइ । शिथिली भवति । लम्बते वा ।
 क्षुरेकम्मः ॥ ७१ ॥
 कम्मइ । क्षुरं करोतीत्यर्थः ॥
 चाटौ गुललः ॥ ७२ ॥
 गुललइ । चाटुकरोतीत्यर्थः । निष्पतनविषयस्य तु णीलुञ्छइ ।
 स्मरेक्षर-भू-भल लठ-विम्हर-सुमर-पपर वम्हुहाः ॥ ७४ ॥
 क्षरइ । झूइ । भरइ । भलइ । लठइ । विम्हरइ । सुमरइ ।
 पयरइ । पम्हुहइ । सरइ ॥
 विपूर्वकस्य तु पम्हुसइ । विम्हरइ । वीसरइ ॥
 व्याहृजः कोक्कपोक्कौ ॥ ७६ ॥
 कोक्कइ । ह्रस्वत्वे तु कुक्कइ । पोक्कइ । पक्षे वाहरइ ॥
 प्रसरेः पयल्लोवल्लौ ॥ ७७ ॥
 पयल्लइ । उवल्लइ । पसरइ ।
 गन्धविषये तु महमहइ मालई । मालई गन्धो पसरइ ॥
 जाग्रं ज्जगः ॥ ८० ॥
 जगइ । पक्षे । जागरइ ॥
 व्याप्रेराअडुः ॥ ८१ ॥
 आअडुइ । वावरेइ ॥
 आदडः सन्नामः ॥ ८२ ॥
 सन्नामइ । आदरइ ॥
 अवतरतेस्तु ओहइ । ओरसइ । ओअरइ ॥
 पचेः सोल्ल पहल्लौ ॥ ९० ॥
 सोल्लइ । पउल्लइ । पयइ ॥
 मुचेअ-छडुइ । अवहेडइ । मेल्लइ । उस्सिकइ । रेअवइ । णिलु-
 ञ्छइ । धंसाडइ । पक्षे । मुअइ ॥
 दुःखेः णिव्वलः ॥ ९२ ॥
 णिव्वलेइ । दुःखं मुञ्चतीत्यर्थः ॥

अष्टमः परिच्छेदः ।

११३

वञ्चे स्तु-वेहवइ । वेलवइ जूरवइ । उमच्छइ । वञ्चइ ॥

सिञ्चेश्च-सिञ्चइ । सिम्पइ । सेअइ ॥

गर्जेवुक्कः ॥ ९८ ॥ बुक्कइ । गज्जइ ।

वृषे ढिक्कः ॥ ९९ ॥ ढिक्कइ । वृषभोगर्जतीत्यर्थः ।

राजेः रग्घ-छज्ज-सह-रीर-रेहाः ॥ १०० ॥ अग्घइ । इत्यादि ॥

मस्से राउडु-णिउडु-युडु-खुप्पाः ॥ १०१ ॥ आउडुइ । इत्यादि । पक्षे । मज्जइ ॥

पुज्जेरारोल वमालौ ॥ १०२ ॥ आरोलइ । इत्यादि ।

तिजेरोसुक्कः ॥ १०४ ॥ ओसुक्कइ ॥

मृजे रुग्घुस-लुग्घ-पुग्घ-पुंस-फुस-पुस-लुह-डुल-रो-
साणाः ॥ १०५ ॥ उग्घुसइ । इत्यादि । पक्षे । मज्जइ ।

भज्जे वेमय-मसुमूर-मूर-सूर-सूड-विर-पविरज्ज-करज्ज-नी-
रज्जाः ॥ १०६ ॥ वेमयइ इत्यादि पक्षे-भज्जइ । अनुवजेस्तु पडि मग्गइ ।
अणुवच्चइ ॥

युजो जुज्ज-जुज्ज-जप्पाः ॥ १०९ ॥ जुज्जइ । इत्यादि ॥

भुजो भुज्ज-जिम-जेम-कम्माणह-समाण-चमढ-चट्टाः ॥ ११० ॥

भुज्जइ । इत्यादि ॥ उपेत युक्तस्य तु कम्मवइ । उग्घुज्जइ ॥ घटेः ।
गढइ । घडइ । सम्पूर्वस्य तु सङ्गलइ । सङ्गडइ ॥

हासेन स्फुटे मुरः ॥ ११४ ॥ मुरइ । हासेन स्फुटतीत्यर्थः ॥

तुडे स्ताड-तुट्ट खुट्ट-खुड-उक्खुड-उल्लुक्क-णिलुक्क-लुक्क-
उल्लूराः ॥ ११६ ॥ तोडइ इत्यादि । पक्षे तुडइ ॥

धूर्णो घुल-घोल-घुम्म-पहल्लाः ॥ ११७ ॥ घुलइ इत्यादि ॥
अन्थेः-गण्ठइ । गण्ठी ॥

मन्थे धुंसल-विरोलौ ॥ १२१ ॥ पक्षे मन्थइ ॥ ह्लादेः-अवअच्छइ ।
ह्लादते । ह्लादयति वा ॥ खिद्यते-जूरइ । विसूरइ । रिवज्जइ ॥

नेः सदो मज्जः ॥ १२३ ॥ निपूर्वस्य सदो मज्ज इत्यादेशो भवति ।
अत्ता पत्थ णुमज्जइ ॥ हे०

छिदे दुहाव-णिछल्ल-णिज्झोड-णिव्वर-णिल्लूर-लूराः ॥ १२४ ॥
दुहावइ । इत्यादि । पक्षे । छिन्दइ ॥ आङ् पूर्वस्य तु ओअन्दइ । उद्दालइ ॥

मृदो मल-मढ-परिहद-खडु-चडु-मडु-पन्नाडाः ॥ १२६ ॥ मलइ ।
इत्यादि ॥ स्पन्देः-बुलुबुलइ । पन्दइ ॥ विसंवदेः-विअट्टइ । विलो-

हृइ । फंसइ । विसंवयइ ॥ शीयते:-झडइ । पक्खोडइ ॥ आक्रन्दे:
णीअहरइ । अक्रन्दइ ॥ खियते:-जूरह । विसुरइ । खिज्जइ ॥

रुधे रुत्थङ्गः ॥ १३३ ॥ उत्थङ्गइ । रुन्धइ ॥ निषेधते:-हक्कइ ।
निसेहइ ॥ तने:-तडइ । तडुइ । तडुवइ । विरल्लइ । तणइ ॥ उपसपे:-
अल्लिअइ । उपसप्पइ ॥

संतपे झङ्गः ॥ १४० ॥ झङ्गइ । पक्षे । संतप्पइ ॥ ओअग्गइ । वावेइ ।
व्याप्नोतीत्यर्थः ॥

क्षिपेगलत्थ—अडुक्ख—सोल—पेल—णोल—लुह—हुल—परी—
यत्ताः ॥ १४३ ॥ गलत्थइ । परीइ । इत्यादि । पक्षे । खिवइ ॥

उत्क्षिपे गुलगुञ्ज—उत्थङ्ग—अल्लत्थ—अब्भुत्त—उस्सिक्क—ह-
क्खुवाः ॥ १४४ ॥ आक्षिपे स्तु—णीरवइ । अदिखवइ ॥

स्वपे: कमवस-लिस-लोट्टाः ॥ १४६ ॥ पक्षे सुअइ ॥ वेपे:-
आयम्बइ । आयज्झइ । वेवइ ॥ विलपेझ्झ-वडवडौ ॥ १४८ ॥ पक्षे
विलवइ ॥ कृपे:-अवहावेइ । कृपां करोतीत्यर्थः ॥

प्रदीपे स्तेअव-सन्दुम-सन्धुक्क-अब्भुत्ताः ॥ १५२ ॥ तेअवइ ।
इत्यादि । पक्षे । पलीवइ ॥ लुभे:-सम्भावइ । लुब्भइ ॥ क्षुभे:-
खउरइ । पड्डुहइ । खुब्भइ । उपालम्भे झङ्ग-पच्चार-वेलवाः ॥ १५६ ॥
पक्षे उवालम्भइ ॥ अवे ज्जम्भो जम्भा ॥ १५७ ॥ ज्जम्भे जम्भा इत्या-
देशा भवति । वेस्तु न भवति । जम्भाइ । जम्भाअइ । अवेरिति-
किम् । केलि-पसरौ विअम्भइ ॥ नमे:-णिसुउइ । भाराक्रान्तो नम-
तीत्यर्थः ॥ मण्डे:-चिअइ । चिअिअइ । चिअिल्लइ । रीडइ । टिवि-
डिकइ । मण्डइ ॥

विश्राम्यते:-णिव्वाइ । वीसमइ ॥ आक्रमते:-ओहावइ । उत्था-
रइ । लुन्दइ । अक्कमइ ॥

भ्रमे छिरिटिल्ल-दुदुल्ल ढण्डल्ल-चक्कम्म-भम्मड-भमड-भमाड-त-
लअण्ट-झण्ट-झप्प-भुम-गुम-फुम-फुस-दुम-दुस-परी-पराः ॥ १६१ ॥

भ्रमे रते ऽष्टादशादेशा वा भवन्ति ॥ टिरिटिल्लइ । इत्यादि ।
पक्षे । भमइ ॥

गमे रई-अइच्छ-अणुवज्ज-अवज्जस-उक्कुस-अक्कुस-पच्चडु-
पच्छन्द-णिम्मह-णी-णीण-णिलुक्क-पदअ-रम्म-परिअल्ल-वोल-प-
रिअल्ल-णिरिणास-णिवह-अवसेह-अवहराः ॥ १६२ ॥

अष्टमः परिच्छेदः ।

११६

गमे रेते एक विंशति रादेशा वा भवन्ति । अईइ । णीइ । इ-
त्यादि । पक्षे गच्छइ ॥ हम्मइ । णिहम्मइ । णीहम्मइ । आहम्मइ । पह-
म्मइ । इत्येते तु हम्म गता वित्यस्यैव भविष्यन्ति ॥ हे ० । आङ्
पूर्वकस्य गमेः अहिपञ्चुअइ ॥ सम्युक्तस्य-अग्निहुइ ॥ अम्याङ्
पूर्वस्य-उम्मत्थइ । अमि मुखमागच्छतीत्यर्थः ॥ प्रत्याङ् पूर्वस्य-
पलोहइ ॥ प्रत्यागच्छतीत्यर्थः ॥

शमेः-पडिसाइ । पडिसामइ । समइ ॥

रमेः संखुहु-खेहु उम्भाव-किलिकिञ्च-कोट्टुम-मोट्टाय-णीस-
र-वेल्लाः ॥ १६८ ॥ संखुहुइ । इत्यादि । पक्षे रमइ ॥

पूरे-रग्घाड-अग्घव-उद्धुम-अङ्गुम-अहिरेमाः ॥ १६९ ॥

अग्घाडइ । इत्यादि । पक्षे पूरइ । पूरयतीत्यर्थः ॥ त्वरतेः-जअडइ ।
इत्यधिकः ॥

क्षरः खिर-झर-पञ्जर-पञ्चड-णिच्चल-णिट्टाः । १७३ ॥

खिरइ । इत्यादि ॥ उच्छलतेः-उत्थलइ ॥ विगलेः थिप्पइ ॥ दलेः
विसट्टइ ॥ वलेः वम्फइ ॥ पक्षे । विगलइ । दलइ । वलइ ॥

भ्रंशेः फिड-फिट्ट-फुड-फुट्ट-चुक्क-भुल्लाः ॥ १७७ ॥

फिडइ । इत्यादि । पक्षे भसइ ॥

नशेर्णिरनास-णिवह-अवरोह-पडिसा-सेहावहराः ॥ १७८ ॥

पक्षे नस्सइ ॥ संदिशतेः-अथाहइ । संदिसइ । अवात्काशः-ओ-
वासइ ।

दृशो निअच्छ-पेच्छ-अवयच्छ-अवयज्झ-वज्ज-सञ्चव-देक्खं-
ओअक्ख-अवक्ख-अवअक्खइ-पुलोअ (पुलोप) निअ-अव आस-
पासाः ॥ १८१ ॥ निअच्छइ । इत्यादि ॥ निज्झाअइ इति तु निध्यायते ।

स्पृशः फास-फस-फरिस-छिव-व्हिह-आलुह्म-आलिहाः ॥ १८२ ॥

फासइ । इत्यादि । प्रविशेः-रिअइ । पविशइ ॥ प्रमृशतेः

प्रमुष्णाते अ-पम्हुसइ ॥

पिवे णिवह-णिरिणास-णिरिणज्ज-रोञ्च-चट्टाः ॥ १८५ ॥

णिवहइ । इत्यादि । पक्षे । पीसइ ॥ भषेः-भुक्कइ । भसइ ॥

कृषेः कट्ट-साअट्ट-अञ्च-अणच्छ-अयज्झ-आइज्झाः ॥ १८७ ॥

कट्टइ । इत्यादि । पक्षे करिसइ ॥ असि विषयस्य तु अक्खोड्डे

(अक्खोड्डइ) असि कोशात्कर्षतीत्यर्थः ॥

गवेवे दुण्डुल-दण्डोल-गमेस-यत्ताः ॥ १८९ ॥ दुण्डुलइ ।
इत्यादि । पक्षे । गवेसइ ।

दिलप्यतेः—सामगाइ । अवयासइ । परिअन्तइ । सिलेसइ ॥
म्रक्षेः—चोप्पडइ । मक्खइ ॥ काह्णे राह-अहिलङ्ग—अहिलङ्ग—व-
च्च—वम्फ—मह—सिहविलुम्पाः (विलुम्पाः) ॥ १९२ ॥ आहइ ।
इत्यादि । पक्षे । कङ्कइ ॥

प्रतीक्षेः सामय—विहीर—विरमालाः ॥ १९३ ॥ सामयइ । इत्या-
दि । पक्षे पडिक्खइ ॥

तक्षे स्तच्छ—चच्छ—रम्फाः ॥ १९४ ॥ तच्छइ । इत्यादि । पक्षे ।
तक्खइ ॥ विकसेः—कोआसइ । वोसट्टइ । विअसइ ॥ हसेः—गुअइ ।
हसइ ॥ संसेः—लहसइ । परिलहसइ सलिलचसणं । हे० । डिम्भ-
इ—संसइ ॥

असेडर-वोज्ज-वज्जाः ॥ १९८ ॥ डरइ । इत्यादि । पक्षे । तसइ ।
न्यसो णिम—णुमौ ॥ १९९ ॥ णिमइ । णुमइ ॥ पर्यसस्तु-पलो-
ट्टइ । पलट्टइ । पलट्ठइ ॥

निश्वसेः—झहइ । नीससइ ॥

उल्लसे रुसल—ऊसुम्भ—णिलस—गुलआल—गुओल-आ-
रोआः ॥ २०२ ॥ ऊसलइ । गुओलइ । हस्वत्वे—गुञ्जुलइ । इत्यादि ।
पक्षे । उल्लसइ ॥ भासेः—मिसइ । भासइ ॥ ग्रसेअ—घिसइ ।
गसइ ॥ ओवाहइ । ओगाहइ । अवगाहत इत्यर्थः ॥ आरोहतेः—व-
डइ । अलगइ । आरुहइ ॥ मुहे गुम्भ-गुम्भडौ ॥ २०७ ॥ पक्षे मुञ्जइ ॥

दहे रहिऊल-आलुहौ ॥ २०८ ॥ पक्षे डहइ ॥

ग्रहो वल-गेणह-हर-पङ्ग-निरुवार—अहिपच्चुआः ॥ २०९ ॥ व-
लइ । गेणहइ । गिणहइ, इत्यादि ॥

वचो वोत्त ॥ २११ ॥ का तुमुन् तव्येषु ॥ वोत्तण । वोत्तं । वोत्तव्वं ॥
दश स्तेन ठुः ॥ २१३ ॥ दशोऽन्त्यस्य तकारेण सह द्विरुक्
ष्ठकारो भवति ॥ दट्ठुण । दट्ठुं । दट्ठव्वं ॥

आः कृगो(१) भूत-भविष्यतोश्च ॥ २१४ ॥ काहीअ । काहिइ ।
काऊग । काउं । कायव्वं ॥

छिदि—भिन्दोन्दः ॥ २१६ ॥ छिन्दइ । भिन्दइ ॥

(१) कृषः संज्ञेयम् ।

युध-बुध-गृध-क्रुध-सिध-मुहांजः ॥ २१७ ॥ जुञ्जइ ।
बुज्जइ गिज्जइ । कुज्जइ । सिज्जइ । मुज्जइ ॥

समो लः ॥ २२२ ॥ सं पूर्वस्य वेष्टते रन्त्यस्य द्विरुकोलो
भवति । सवेल्लइ ॥

वोदः ॥ २२३ ॥ उदः परस्य तु वा भवति ॥ उव्वेल्लइ । उव्वेढइ ॥

उव्वर्णस्यावः ॥ २३३ ॥ धातो न्तरयस्योव्वर्णस्य अवादेशो वा
भवति ॥ हुड् । निण्हवइ ॥ हु । निइवइ ॥ च्युड् । च्युवइ ॥ रु ।
रवइ ॥ कु । कवइ ॥ सू । सवइ । पसवइ ॥

स्वराणां स्वराः ॥ २३८ ॥

धातुषु स्वराणां स्थाने स्वरा बहुलं भवन्ति ॥ हवइ । हिवइ ॥
चिणइ । चुणइ ॥ सद्दहणं । सद्दहाणं ॥ धावइ । धुवइ ॥ रुवइ । रोवइ ॥
क्वचिन्नित्यम् । देइ । लेइ । विहेइ । नासइ ॥ आर्षे । घेमि ॥

व्यञ्जनाददन्ते ॥ २३९ ॥ व्यञ्जनान्ताद्धातो रन्ते अकारो भवति ।
भमइ । इसइ । कुणइ । चुम्बइ । भणइ । उवसमइ । पावइ । सिञ्चइ ।
रन्धइ । मुसइ । हरइ । करइ । शवादीनां प्रायः प्रयोगो नास्ति ॥

स्वरादनतो वा ॥ २४० ॥ अकारान्तवर्जितात्स्वरान्ताद्धातो रन्ते
अकारागमो वा भवति ॥ पाइ । पाअइ ॥ धाइ । धाअइ ॥ जाइ ।
जाअइ ॥ झाइ झाअइ ॥ जम्भाइ । जम्भाअइ ॥ उव्वाइ । उव्वाअइ ।
मिलाइ । मिलाअइ । विकेइ । विकेअइ ॥ होऊण । होअऊण (होइऊण)
अनत इतिकिम् । चिइच्छइ । हुगुच्छइ ॥

जानातेः कर्मभावे—णव्वइ । णज्जइ । पक्षे जाणिज्जइ मुणिज्जइ ॥
णाइज्जइ ॥ नञ् पूर्वकस्य-अणाइज्जइ ॥ व्याहृजः कर्मभावे-वाहिप्पइ ।
वाहरिज्जइ ॥ आरभेः कर्मणि-आढप्पइ, आढवीअइ ॥ स्निह, सिचोः
कर्मणि-सिप्पइ ॥ ग्रहेः कर्मणि-घेप्पइ । गिण्हिज्जइ ॥ स्पृशेः कर्मणिः-
छिप्पइ । छिविज्जइ ॥

जीहइ । लज्जइ । लज्जत इत्यर्थः ॥ विरेचयते—ओलुण्डइ ।
उल्लुण्डइ । पल्लहत्थइ । विरेअइ ॥ ताडयते—आहोडइ । विहोडइ-
पक्षे-ताडेइ । उद्धूलयते—गुण्ठइ । उद्धूलेइ ॥ नाशयते—विउडइ ।
नासवइ । हारवइ । विप्पगालइ । पलावइ । नासइ ॥ उत्पूर्वस्य घटे
पर्यन्तस्य—उग्गइ । उग्घाडइ ॥ सम्भावयते—आसङ्गइ । सम्भावइ ॥
उत्थङ्गइ । उल्लालइ । गुलगुच्छइ । उप्पेलइ । उच्चावइ । उत्पूर्वस्य

नमे पर्यन्तस्यैते प्रयोगाः ॥

पट्टवइ । पेण्डवइ । पट्टावइ । प्रस्थापयतीत्यर्थः ।

अर्पयते—अल्लिवइ । चत्तुप्पइ । पणामइ । अप्पेइ ॥ कमेः प्रयोगौ ॥ णिहुवइ—कामेइ । इति ॥

प्रकाशयते—णुवइ । पयासेइ ॥ विच्छोलइ । कम्पेइ । कम्पयतीत्यर्थः ॥ आरुहे पर्यत्तस्य—वलइ । आरोवेइ ॥ रञ्जे पर्यन्तस्य—रावेइ । रञ्जेइ ॥ घटयते—परिवाडेइ । घडेइ ॥ रचयते—उगगहइ । अवहइ । विडविडुइ । रयइ ॥ सम्पूर्वस्य तस्य—उवहतथइ । सारवइ । समारइ । केलायइ । समारयइ ॥

अफुण्णादयः शब्दा स्केन सह निपात्यन्ते तद्यथा—

अफुण्णो । आक्रान्तः ॥ उक्कोसं । उत्कृष्टम् ॥ फुडं । स्पष्टम् ॥ षोलीणो । अतिक्रान्तः ॥ लुगो । रुग्णाः ॥ विढत्तं । वेढत्तं । अर्जितम् ॥ निमित्तं । स्थापितम् ॥ चक्खिअं । आस्वादितम् ॥ हीसमणं । हेषितम् ॥ इत्यादि ॥

धातवो ऽर्थान्तरेऽपि ॥ २५९ ॥

उक्तादर्थान्तराः ऽर्थान्तरेऽपि धातवो वर्तन्ते ॥ वलिः प्राणने पठितः, खादनेऽपि वर्तते । वलइ । खादति, प्राणनं करोति वा ॥ एवम् कलिः संख्याने, सन्नानेऽपि । कलइ । जानाति, संख्यानं करोति वा ॥ रिगि गंतौ, प्रवेशेऽपि । रिगइ । (रिगइ, रिगइ) प्रविशति, गच्छति वा । काह्णते वम्फ आदेशः प्राकृते । वम्फइ । अस्वार्थः । इच्छति, (पृच्छति) खादति वा । फक्कते स्थक्क आदेशः । थक्कइ । नीचां गतिं करोति, विलम्बयति वा ॥ विलप्पुपालम्यो झङ्ग आदेशः । झङ्गइ । विलपति, उपालभते, भाषते वा ॥ एवं पडिवालेइ । प्रतीक्षते, रक्षति वा ॥ केचित् कैश्चिदुपसर्गैर्नित्यम् । हरइ । युध्यते ॥ सहरइ । संवृणोति ॥ अणुहरइ । सदृशीभवति ॥ नोहरइ । पुरीयोत्सर्गं करोति ॥ विहरइ । क्रोडति ॥ आहारइ । खादति ॥ पडिहरइ । पुनः पूरयति ॥ परिहरइ । त्यजति ॥ उवहरइ । पूजयति ॥ वाहरइ । आवहयति ॥ पवसइ । देशान्तरं गच्छति ॥ उच्चुपइ । चटति ॥ उल्लुहइ । निःसरति ॥ इति(२) ॥ प्रयोऽत्र हेमानुसार्यादेशानां मुल्लेखः ॥

(१) अत्र सूत्र संख्या हेमचन्द्राभिध्नस्य शब्दानुशासनस्य परिशिष्टरूपस्याऽष्टमाध्यायस्य चतुर्थ पदान्तर्गताऽवगन्तव्या ॥

नवमः परिच्छेदः ।

११९

अथ नवमः परिच्छेदः ।

निपताः ॥ १ ॥

अधिकारोऽयम् । वक्ष्यमाणा निपातसंज्ञका वेदितव्याः ।
संस्कृतानुसारेण निपातकार्यं वक्तव्यम् ॥ १ ॥

हुं दानपृच्छानिर्धारणेषु ॥ २ ॥

हुं इत्ययं शब्दो दानपृच्छानिर्धारणेष्वर्थेषु निपातसंज्ञो भ-
वति । दाने यथा, हुं गेण्ड अप्पणो जीअं । (गेण्ड ८-१५ सू० स्प०
अप्पणो ५-५५ सू० स्प० जीअं २-२ । ४-५ सू० सा०
शे० सुगमं) पृच्छायाम् हुं, कधेहि साहुसु सम्भावं । (कधेहि
इति १२-३ शौरसेन्याथ=व ७-१८ विध्यादावेकत्वे सिप्=सु-
कृते(१) ७-३४ लादेशे सति एवं । मध्यमे २-२७ धू=हू २-४३
षू=म् । अन्त्ये ३-२ दलोपः ३-५० भट्टि० ३-५१ भू=वू
प्राय इति २-२ वलोपोन ५-३ अमोऽकारलोपः ४-१२
मवि०) निर्धारणे, हुं हुवसु तुण्हक्को (८-१ भू=हुव ७-१८
सिप्=सु । अन्त्यः ३-५८ सू० द्रष्टव्यः) हुं गृहाणात्मानो जीवम् ।
हुं कथय साधुषु सद्भावम् । हुं भव तूष्णीकः ॥ २ ॥

विअ वेअ अवधारणे(२) ॥ ३ ॥

विअ, वेअ इत्येताववधारणे निपातसंज्ञौ भवतः । एवं विअ ।
एवं वेअ । (एवं संस्कृतसमः शे० स्प०) एवमेव ॥ ३ ॥

(१) "सोर्हिर्वा" ८ । ३ । १७४ हेम० सू० सोर्हिः ।

(२) विअ चेअ चिअ । हुं चिअ, तुमं चिअ । अहमेव-त्वमेव । का० पा०

१२०

प्राकृतप्रकाशे

ओ सूचनापश्चात्तापविकल्पेषु ॥ ४ ॥

ओ इत्ययं शब्दः सूचनापश्चात्तापविकल्पेषु निपातसंज्ञो भवति । ओ चिरअसि । (२-२ यलोप ७-२ सि) गाथासु द्रव्यव्यः ॥ ४ ॥

हरकिरकिला अनिश्रिताख्याने ॥ ५ ॥

इर, किर, किल इत्येते शब्दा अनिश्रिताख्याने निपातसंज्ञका भवन्ति । पेक्ख इर तेण हदो (आदिगः ६-५१ सू० द्रष्टव्यः । तेण ४-६ तदोन्यलोपः ५-१२ एत्वं ५-४ टा=ण(१) । अन्त्यः ४-६ हनोऽन्त्यलोपः १२-३ त=द ५-१ ओ) अज्ज किर तेण ववत्तिओ । (व्यवसित इत्यत्र ३-२ यलोपः प्राय इति २-२ वलोपो न २-२ तलोपः ५-१ ओ शो० स्प०) अअं किल सिविणओ (२-२ यलोप ४-१२ मार्विं शो० स्प० । अन्त्यं १-३ सू० द्रष्टव्यं) । पेक्खस्व किल तेन हतः । अद्य किल तेन व्यवसितः । अयं किल स्वप्नः ॥ ५ ॥

हुं वखु निश्चयवितर्कसम्भावनेषु ॥ ६ ॥

हुं, वखु इत्येतौ निश्चयवितर्कसम्भावनेषु निपातसंज्ञकौ भवतः । हुं रक्खसो । (हुं स्प० ३-२९ क्ष=ख ३-५० खद्वि० ३-५१ ख्=क् ४-१ ह्रस्वः ५-१ ओ) गुरुओ वखु भारो (५-१ ओत्वम् अन्यत्स्पष्टम्) । हुं राक्षसः । गुरुः खलु भारः ॥ ६ ॥

णवरः केवले ॥ ७ ॥

णवरः इत्ययं शब्दः केवलैर्धे निपातसंज्ञो भवति । णवर अणं (अन्न शब्दस्य २-४२ न=ण ४-१२ मार्विं(२) ॥ ७ ॥

(१) तेनेत्यत्र २-४२ इति णत्व मात्रमिति केचित् ।

(२) केवलमन्नमित्यर्थः । केचित्तु अन्य, शब्दस्य ३-२ यलोपः २-४२ न=ण ३-५० णद्वि० शो० पू०)

न चमः परिच्छेदः ।

१२१

(०१०६) आनन्तर्ये णवरि ॥ ८ ॥

णवरि इत्ययं शब्द आनन्तर्ये निपातसंज्ञो भवति । णवरि (स्पष्टं) ॥ ८ ॥

किणो प्रश्ने(१) ॥ ९ ॥

किणो इत्ययं शब्दः प्रश्ने निपातसंज्ञो भवति । किणो धु-
व्वसि (८-५७ य=व्व ७-२ थास्=सि) किणो हससि । (किणो
स्प० ७-२ सिप्=सि) किन्तु धूयसे । किन्तु हससि ॥ ९ ॥

अव्वो(२) दुःखसूचनासंभावनेषु ॥ १० ॥

अव्वो इत्ययं शब्दो दुःख सूचनासंभावनेषु निपातसंज्ञो भव-
ति । दुःखे, अव्वो कज्जलरसरंजिएहि अज्झीहि(३) (अव्वो स्प०
कज्जलरसेति संस्कृतसमः शब्दः-रंजितेयस्य २-२ तलोपः ५-१२
अ=ए ५-५ ङिम्=हि । अन्त्ये २-३० स=छ ३-५०
सद्वि० ३-५१ च=छ ४-२० स्त्रीत्वेई ५-५ भिम्=हि) ।
सूचनायाम्, अव्वो अवरं विअ । (२-२५ प=व ५-३ अपो-
ऽकारलोपः । ४-१२ मवि० शे० ९-३ सू० स्प०) सम्भावने,
अव्वो णमिव अत्तुं । (३-१ दलोपः ३-५० तद्वि० ४-१२
मवि०) अहो कज्जलरसरञ्जिताभ्यामसिभ्याम् । अहो अपर-
मिव । अहो एनमिवात्तुम् ॥ १० ॥

अलाहि निवारणे ॥ ११ ॥

अलाहि इत्ययं शब्दो निवारणे निपातसंज्ञो भवति । अ-
लाहि कलहलेसेण । अलाहि कलहवन्धेण । (संस्कृतसमो-

(१) किणो कीस किमु परिप्रश्ने । का० पा०

(२) अथो अव्वो, वो । अथो दुःखसूचना भाषणेषु । का० पा०

(३) प्राकृते द्विवचनाभावात् बहुवचनम् ।

कलहो बन्धश्च २-४३ श्=स् ५-४ टा=ण ५-१२ ए शे० स्प०)
अलं कलहलेशेन । अलं कलहबन्धेन ॥ ११ ॥

अइ वलेसंभाषणे ॥ १२ ॥

अइ, वले इत्येतौ शब्दौ निपातसंज्ञकौ भवतः । अइ मूलं
पसूसइ (अइ स्प० मूलं संस्कृतसमः शे० ३-३ रलोपः २-४३ श,
ष्=स ३-२ यलोपः ८-४६ उदीर्घः ७-३१ ति=इ) वले किं
कलेसि । (वलेस्प० किं संस्कृतसमः ६) २-२ यलोपः ७-२
सिप्=सि ७-३४ एत्वं=कले शे० स्प०) अवले अपि मूलं
प्रशृण्वति । वले किं कलयसि अवले ॥ १२ ॥

णवि वैपरीत्ये ॥ १३ ॥

णवि इत्ययं शब्दो वैपरीत्ये निपातसंज्ञो भवति । णवि तह
पहसइ बाला । (तह १-१० सू० स्प० ३-३ रलोपः ७-१ ति=इ
बाला इति संस्कृतसमः) विपरीतं तथा प्रहसति बाला ॥ १३ ॥

सू कुत्सायां ॥ १४ ॥

सू इत्ययं शब्दः कुत्सायां निपातसंज्ञो भवति । सू सिविणो ।
(सिबिणो १-३ सू० स्प०) धिक् साम्नः ॥ १४ ॥

रे अरे हिरे संभाषणरतिकलहाक्षेपेषु ॥ १५ ॥

रे, अरे, हिरे इत्येते शब्दाः सम्भाषण, रति, कलहा, क्षेपेषु
निपातसंज्ञा भवन्ति यथासंख्यम् । रे मा करोहि । णाओसि अरे ।
दिट्ठोसि हिरे (रेस्प० संस्कृतसमो मा शब्द, १२-१५ कुञ्=कर
७-३४ एत्वं १२-२७ परस्मैपदं, संस्कृतवत् लोटः से हिः ।
(२-४२ न्=ण २-२ गलोपः ७-६ स्प० सि, । अरे स्प०)
(१-१८ ऋ=इ ३-१० ष्ठ=ठ ३-५० ठाद्वि० ३-५१ ठ-ट
५-१ ओ) । रे मा कुरुष्व । नागोसि अरे । दृष्टोऽसि हिरे ॥ १५ ॥

अष्टमः परिच्छेदः ।

१२३

स्मिन्मिवविआ इवार्थे ॥ १६ ॥

॥ स्मिन्, मिव, विअ, इत्येते शब्दा इवार्थे निपातसंज्ञका भवन्ति । गअणं स्मिन्—गअणं मिव—गअणं विअ कसणं (२-२ गलोः २-४२ नू=ण् ५-३० वि०) अन्त्ये ३-६१ षर्णे नित्यं विप्रकर्षः । पूर्वस्य तत्स्वरता च । गगनमिव कृष्णम् ॥ १६ ॥

अज्ज आमन्त्रणे ॥ १७ ॥

अज्ज इत्ययं शब्द आमन्त्रणे निपात्यते । अज्ज महानुभाव किं करेसि (अज्ज स्प० । २-४२ नू=ण् २-२७ भ=ह् प्राय इति २-२ वलोपो न) (७-२ सि, शेष ९-१५ सू० स्पष्टम्) । अहो महानुभाव किं करोषि ॥ १७ ॥

शेषः संस्कृतात् ॥ १८ ॥

उक्तादन्यः शेषः । प्रत्ययसमाप्तद्वितल्लिङ्गवर्णादिविधिः शेषः संस्कृतादवगन्तव्यः । इह ग्रन्थविस्तरमयान्न दर्शितः ॥ १८ ॥

इति प्राकृतप्रकाशे निपातसंज्ञाविधिर्नाम (०१)
नवमः परिच्छेदः ॥

—:०:—

अथ दशमः परिच्छेदः ।

पैशाची ॥ १ ॥

पिशाचानां भाषा पैशाची, सा च लक्ष्यलक्षणाभ्यां स्फुटीक्रियते (१) ॥ १ ॥

प्रकृतिः शौरसेनी ॥ २ ॥
आयाः पैशाच्याः प्रकृतिः शौरसेनी । स्थितायां शौरसेन्यां

१२४

प्राकृतप्रकाशे

पैशाचीलक्षणं प्रवर्त्तयितव्यम्(१) ॥ २ ॥

वर्गाणां तृतीयचतुर्थयोरयुजोरनाद्योराद्यौ(२) ॥ ३ ॥

वर्गाणां तृतीयचतुर्थयोर्वर्णयोरयुक्तयोरनादौ वर्तमानयोः स्थाने
 आद्यौ प्रथमद्वितीयौ भवतः । गकनं ५-३० सोर्वि० २-२ सूत्र-
 बाधः एवं अग्रेऽपि यथास्थानेषु पूर्वसूत्राणां बाधोक्षेयः ।) मेखो ।
 राचा । णिच्छरो । वटिसं । दसवतनो । माथवो । गोर्वितो
 केसवो । सरफसं । सलफो । (णिज्झरो ३-५१ सू० स्प० अत्र
 ज्=च्, झ=छ । वडिसं २-२३ सू० स्प० अत्र ड=ट शे०
 स्प० । दसवतन केसव सलफ इत्येतेषु २-४३ शा=स
 अन्यत्सर्वं स्पष्टम् । विभक्तयः पञ्चमपरिच्छेदस्थ सूत्रैर्यथालक्षण-
 म् साधनीयाः । शे० स्प०) अयुजोरिति किम् । संगामो
 ३-३ रलोपः ३-५० गद्वि० ५-१ ओ=संग्रामः) वग्घो, इत्यादि ।
 (३-२ यलोपः ३-३ रलोपः ३-५० घद्वि० ३-५१ घ्=ग्
 ४-१ इति ह्रस्वः ५-१ ओ) अनादाविति किम् । गमनं
 (स्प०) इत्यादि । गगनम्, मेघः, राजा, निर्झरः, वडिशम,
 दशवदनः, माधवः, गोविन्दः, केशवः, सरभसम्, शलभः, सं-
 ग्रामः, व्याघ्रः, गमनम् ॥ ३ ॥

इवस्य पिवः ॥ ४ ॥

इवशब्दस्य स्थाने पिव इत्ययमादेशो भवति । कमलं पि-

(१) इति वेदितव्यमिति शेषः ।

(२) केचित् 'अनादा वयुजः' इति विभज्य अनादौ वर्तमानाः
 वर्णाः सर्वअसयुक्ताः प्रयोक्तव्याः । कसणो । पुणयं ॥ कृष्णः । प-
 ण्यम् ॥ ततः

'तथयो र्दधो' ॥ (उक्तोऽर्थः) इति योगविभागेनव्याचख्युः ।
 का० पा० ॥

दशमः परिच्छेदः ।

१२५

व मुखं (कमलं, मुखं सस्कृतसमौशब्दौशे० स्प०) ॥ ४ ॥

णो नः ॥ ५ ॥

णकारस्य स्थाने न इत्ययमादेशो भवति । तलुनी । (स्प०)
तरुणी(?) ॥ ५ ॥

ष्टस्य सटः ॥ ६ ॥

ष्ट इत्यस्य स्थाने सट इत्ययमादेशो भवति । कसटं मम-
वट्टइ (५-३० वि० । मम तत्समः । ३-२२ तस्य टः ३-५०
टद्वि० ७-१ त=इ) कष्टं मम वर्तते ॥ ६ ॥

स्नस्य सनः ॥ ७ ॥

स्न इत्यस्य स्थाने सन इत्ययमादेशो भवति । सनानं । स-
नेहो (स्प० पू० विभक्तिः साध्या) । स्नानम् । स्नेहः ॥ ७ ॥

र्यस्य रिअः ॥ ८ ॥

र्य इत्यस्य स्थाने रिअ इत्ययमादेशो भवति । भारिआ ।
भार्या ॥ ८ ॥

ज्ञस्य ज्ञः ॥ ९ ॥

ज्ञ इत्यस्य स्थाने ज्ञ इत्ययमादेशो भवति । विज्ञातो (५-१
ओ शे० स्प०) सव्वजो । (३-३ रलोपः ३-५० वद्वि० शे०
स्प० पू०) विज्ञातः । सर्वज्ञः ॥ ९ ॥

कन्यायां न्यस्य ॥ १० ॥

कन्याशब्दे न्यस्य स्थाने ज्ञ इत्ययमादेशो भवति । कञ्जा
(स्पष्टं) ॥ १० ॥

(१) र-सो ली-शौ ॥ ८ । ४ । २८८

मागध्यां रेफस्य दन्त्यशकारस्य च स्थाने यथासंख्यं लकार-
स्तालव्यशकारश्च भवति ॥ हे० । बाहुलकाद् पैचाच्यामपि भवति ।

१२६

प्राकृतप्रकाशे

ज्ज च ॥ ११ ॥

ज्जशब्दस्य शौरसेनीसाधितस्य च इत्ययमादेशो भवति ।
कच्चं । (१) कार्यम् ॥ ११ ॥

राज्ञो राचि टाङ्सिङ्मङ्ङिषु वा ॥ १२ ॥

राजनशब्दस्य टा, ङ्सि, ङम्, ङि, इत्येतेषु परतो राचि इत्य-
यमादेशो वा भवति । राचिना (५-४१टा=णा कृते १०-५णा=
ना(२)शे० स्प०) रञ्जा (राज्ञा अत्र १०-९ ज्ञा=आह्रस्वः संयो-
ग इति ह्रस्वः एवमग्रेऽपि) । राचिनो (५-३८ ङ्सि,
ङम्=णो(३) १०-५ णो=नो) रञ्जो राचिनि, रञ्ज ।
(राचि=ङ् ५-३८ ङि णो शे० पू०) राज्ञः । एतेष्विति
किम् । राचा । राचानं । रञ्जो (राजा इत्युक्तस्य १०-३ सू०
जा=चा एवं राजानं=राचानं । राज्ञः १०-९ ज्ञ=ञ ॥ १२ ॥

क्वस्तूनं ॥ १३ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य स्थाने तूनं इत्ययमादेशो भवति ॥ १३ ॥

दातूनं (दाधातोः क्त्वास्थाने, तूनमादेशः) कातूनं (८-
१७ कृञ्=का शे० पू०) घेत्तूनं (८-१६ग्रह=घेत् शे० स्प०)

हृदयस्य हितअकं ॥ १४ ॥

इति वररुचिकृते प्राकृतसूत्रेषु दशमः परिच्छेदः ॥
हृदयशब्दस्य हितअकं निपात्यते । हितअकं हरसि मे तलुनि
(१-२७ ऋ=अ ७-२ थाम्, सिप्=सि । मे, तत्समः तलुनि

(१) ३-१७ प्रतिपादितस्येत्यर्थः तत्र ज्ज इति पाठान्तरं दृश्यते ।
प्राकृतस्य शौरसेनी व्यवहारस्य प्रायशो दर्शनाच्च ॥

(२) लक्ष्मिणस्तस्याऽपोत साम्प्रदायिकाः ।

(३) तत्र ङम् ग्रहणान्ङसे अपि ग्रहणं ।

दशमः परिच्छेदः ।

१२७

५-२९ ह्रस्वः शो १०-५ सू० स्प०) ॥ १४ ॥

इति भोमहकृते प्राकृतप्रकाशे पैशाचिको नाम

दशमः परिच्छेदः(१) ॥

(१) क्लोज्जः पैशाच्याम् ८ । ४ । ३०३ ॥

अभि मञ्जू । पुञ्जकम्मा । पुञ्जाहं । कञ्जका ।

लोलः ॥ ८ । ४ । ३०८ ॥ लकारस्थ लकार एव । सीलं । कुलं ।
सलिलं ॥ नकगजादिषु शम्यन्तसूत्रोक्तम् ८ । ४ । ३२४ । इति
सूत्रेण प्रायो द्वितीय परिच्छेदस्थ कार्याभावोऽत्र ज्ञेयः । यथा सुबुसा ।
क्वचिचतृतीयस्यापि । तेन भगवती पव्वतीत्यादौ न तलोपः । पताका ।
वेतसो इत्याद्यपि चसिञ्चति । तथा च मकरकेतू—सगरपुत्रवचनं ।
विजयमेनेनलपितमित्यादिसङ्गच्छते । शषोः सस्तु भवाते “शषोः
सः” ८ । ४ । ३०९ । इति पुनः सूत्राऽऽरम्भाद् ।

हृदयेयस्य पः ८ । ४ । ३१० । हितपकं । किपि किपि हितपके
अर्थं चिन्तयमानी ।

टोस्तु र्वा ८ । ४ । ३११ । कुतुम्बकं—कुटुम्बकं ।

दधून तथूनौ ध्रुः ८ । ४ । ३१३ नदधू-नतथू । तदधून ततथून-
र्य-स्न-ष्टां रिय-सिन-सटाः क्वचित् । ८ । ४ । ३१४ ॥ यथा संख्यम् ।
भार्या । भारिया ॥ स्नातम् । सिनातम् ॥ कष्टम् कसटम् ॥ क्वचिदिति
किम् सुज्जा—सुनुसा—तिट्टो इत्यादि । सूर्यः । स्नुषा । दिष्टम् ।

यादृशादे दुं स्ति, ८ । ४ । ३१७—यातिसो—तातिसो—कैतिसो—
एतिसो—युह्यातिसो—अह्यातिसो । यादृशः । तादृशः । कीदृशः । एता-
दृशः । युस्मादृशः । अस्मादृशः । अन्यादृशस्य तु अञ्जा दृशो इति

शेषं शोरसेनीवदवगन्तव्यम् ।

हमस्तु पैशाची, शुद्ध चूलिका भेदेन द्विधा भित्त्वा

वर्गाणा मिति प्रतिपादितं कार्यं चूलिका विषयकं मन्यते ।

पैशाच्यां दकारस्य तकार विधानार्थं ‘तदोस्तः’ ८ । ४ । ३०७
सूत्र मेव पठितवान्, मतन परवसो । मदन परवशः । इति । अत एव-
पैशाच्यां सगर पुत्रवचनं । भगवती त्यागुदाजहार । तत्र रस्य
लोवेति भेद-मेकमित्थ मुदाजहार । ‘उच्छलन्ति समुदा सहला नि-
पतन्ति तं हलं नमथ’ इति । अन्यत् पूर्ववत् ।

अथैकादशः परिच्छेदः ।

मागधी ॥ १ ॥

मागधानां भाषा मागधी, लक्ष्यलक्षणाभ्यां स्कुटीक्रियते ॥१॥

प्रकृतिः शौरसेनी ॥ २ ॥

अस्या मागध्याः प्रकृतिः शौरसेनी(१) इति वेदितव्यम् ॥२॥

षसोः शः ॥ ३ ॥

षकारसकारयोः स्थाने शो भवति । माशे । विलाशे । (स्प०)

मापः । विलासः ॥ ३ ॥

जो यः ॥ ४ ॥

जकारस्य यकारो भवति । यायदे । (प्रायो ग्रहणात् २-२ यलोपो न १२-३ त=द) जायते ॥ ४ ॥

चवर्गस्य स्पष्टता तथोच्चारणः ॥ ५ ॥

चवर्गो यथा स्पष्टस्तथोच्चारणो भवति । पलिचए(रसोर्ल-
शौ ८ । ४ । २८० हेम० सू० इ=ल २-२ यलोप एत्वं पूर्ववत्)
गहिदच्छले (२-२७ ऋ=अ १२-३ त=द शो० पू०)
वियले (११-४ ज=य शो० पू०) णिज्झले । एत्वं पूर्व-
वत् शो० ३-५१ सू० स्प०) परिचयः । गृहीतच्छलः । विज-
लः । निर्झरः ॥ ५ ॥

हृदयस्य हडक्कः ॥ ६ ॥

हृदयस्य स्थाने हडक्को भवति । हडक्को आलले मम (स्पष्ट०)
हृदये आदरो मम ॥ ६ ॥

र्यर्जगोर्ग्यः(२) ॥ ७ ॥

(१) प्राकृतस्याप्यत्र ग्रहणं वेदितव्यम् ।

(२) कचिद् ज्ञ, इति पाठ स्तम्भते । कज्जं दुज्जनो इति ।

एकादशरिच्छेदः ।

१२३

यकारञ्जकारयोः स्थाने यो भवति । कये (संयोगेह्रस्वः
११-१० एत्वम्) दुय्यणे । (२-४२ न=ण पूर्ववत् एत्वम्)
कार्यम् । दुर्जनः ॥ ७ ॥

क्षस्य स्कः ॥ ८ ॥

क्षस्य स्थाने स्ककारो भवति । लस्कसे । दस्के (पलिचएव
र=ल ११-३ स=श एवं माशेवत् एवं दस्के) । राक्षसः ।
दक्षः ॥ ८ ॥

अस्मदः सौ हके हगे अहके ॥ ९ ॥

अस्मदः स्थाने सौ परतो हके, हगे, अहके ह्येत आदेशा
भवन्ति । हके, हगे, अहके भणामि । (स्प०) अहं भणामि ॥ ९ ॥

अत इदेतौ लुक् च(२) ॥ १० ॥

सावित्यनुवर्तते अकारान्ताच्छब्दात्सौ परत इकारैकारो
भवतः पक्षे लोपश्च । एशि (एतत्सूत्रेण इकारैकारौ पक्षे लु-
प्यते ११-३ ष=श-) लाआ (राजा इत्यत्र रसोर्लशौ इति
हेम० व्याकरणानुसारं र=लं शे० ५-३६ सू० स्प०) एषो
(एशिषवत् शकारः शे० स्प०) पुलिशो (लाआवत् लकारः शे०
पू०) । एष राजा । एष पुरुषः ॥ १० ॥

क्तान्तादुश्च ॥ ११ ॥

क्तप्रत्ययान्ताच्छब्दात्सौ परतः उकारश्च भवति । चकाराद्
इदेतौ लुक् च । हशिदु, हशिदि, हशिद, । (शकारः पूर्ववत्
शे० स्प० पू०) हसितः ॥ ११ ॥

उसो हो वा दीर्घत्वं च ॥ १२ ॥

उसः षष्ठ्येकवचनस्य स्थाने हकारादेशो वा भवति तत्संयोगे
च दीर्घत्वम् । पुलिशाह (पुलिषवत् र=ल शकारश्च शे० स्प०)

१२०

प्राकृतप्रकाशे

धने (२-४२ न=ण एत्वं माशेवत्) [पक्षे] पुलिशश्च धने । (५-८
डम्=स्त ११-३ स्त=श्च शे० पृ०) पुरुषस्य धनम् ॥ १२ ॥

अदीर्घः संबुद्धौ ॥ १३ ॥

अदन्तादित्येव अदन्ताच्छब्दादकारो दीर्घो भवतिसंबुद्धौ ।
पुलिशा आगच्छ । माणुशा (२-४२ न-ण ११-३ ष=श ५-२
जसो लोपः) आगच्छ । संबुद्धाविति किम् । बह्मणश्च धने ।
(५-४७ सू० स्प० शे० पुलिशश्चवत्) । ब्राह्मणस्य धनम् ॥ १३ ॥

चिट्ठस्य चिष्ठः ॥ १४ ॥

चिट्ठस्य(१) स्थाने चिष्ठ इत्ययमदेशो भवति । पुलिशे
चिष्ठिदि । (पुलिशे व्याख्यातः १२-१६ चिट्ठ=चिष्ठ १२-३
ति=दि) पुरुषस्तिष्ठति ॥ १४ ॥

कृञ्मृड्गमां क्तस्य डः ॥ १५ ॥

डुकुञ् करणे, मृड् माणत्यागे, गम्लृ गतौ एतेषां क्तप्रत्य-
यस्य स्थाने डकारो भवति । कडे । गडे । गडे । (१-२७ ऋ=अ
एत्वं सोर्लोपश्च माशेवत् शे० स्प०) कृतः । मृतः । गतः ॥ १५ ॥

क्तो दाणिः ॥ १६ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य स्थाने दाणि इत्ययमदेशो भवति । शहिदाणि
गडे । (१-३ स=श ७-३३ इत्वं शे० स्प०) । कारिदाणि
(१२-१५ कृञ्=कर इकारः पू० शे० स्प०) आअडे । (२-२
गलोपः शे० पृ०) सोढ्वा गंतः । कृत्वा ऽऽगतः ॥ १६ ॥

शृगालशब्दस्य शिआलाशिआलकाः ॥ १७ ॥

इत्येकादशः परिच्छेदः ॥

(१) "स्थाश्चिष्ठ" इति साधितस्येत्यर्थः ॥

एकादशपरिच्छेदः ।

१३१

शृगालशब्दस्य स्थाने शिआलादय आदेशा भवन्ति ।
 शिआले आअच्छदि । शिआलके आअच्छदि (आङ्पूर्वकगमेः
 २-६ गलोपः १२ । स्प०) शृगाल आगच्छति ॥ १७ ॥
 इति माकृत्प्रकाशे मागध्याख्य एकादशः परिच्छेदः(१) ॥

(१) अत एत् सौ पुंलि मागध्याम् ८ । ४ । २८७ ॥

मागध्यां भाषायां सौ परे अकारस्य एकारो भवति पुंलिङ्गे ।
 एष मेषः । पेशे मेशे । पेशे पुलिशे करोमि भवन्त । करेमि भन्ते ॥
 अत इति किम् । णिही । कली । गिली ॥ पुंसीतिकिम् ॥ जलम् ॥
 [रसोलशौ] र । नले । कले ॥ स । दंशे । उभयोः ॥ शालशे ।
 पुलिशे ।

स-षोः संयोगे सोऽग्रीष्मे ८ । ४ । २८९ ॥

मागध्यां सकार षकारयोः संयोगे वर्तमानयोः सो भवति ग्रीष्म
 शब्दे तु न भवति ॥ उर्ध्वलोपाद्यपवादः ॥ स, पस्खलदिहस्ती । बुह-
 स्पदी । मस्कली । ष, सुस्कदालुं । कस्टं । विस्तुं । शस्प
 कवले । उस्मा । निस्फल । धनुस्खण्डं ॥ अग्रीष्म इति किम् । गिरुह
 वाशले ॥ दृष्टयोः स्तः ८ । ४ । २९० ॥ द्विरुक्तस्य टस्य षकाराक्रा-
 न्तस्य च ठकारस्य मागध्यां सकाराक्रान्तः स्तकारो भवति ॥ दृ,
 भ्रस्टालिका । भ्रस्टिणी ॥ घृ, शुस्टु कदं । क्रोस्टागालं ॥
 स्थ, र्थयोस्तः ८ । ४ २९१ ॥ स्थ, र्थ इत्येतयोः स्थाने मागध्यां स-
 काराक्रान्त स्तो भवति । स्थ । उवस्तिदे । शुस्तिदे ॥ र्थ । अस्त
 वदी । शस्त वाहे ॥

जद्ययां यः ८ । ४ । २९२ मागध्यां ज, घ, यां स्थाने यो भवति ॥
 ज । यणवदे ॥ घ । मय्यं । अय्य किल विख्या हले आगदे ॥ यस्य
 यत्त्व विधानम् आदेर्योजः ८ । १ । २४५ इति बाधनार्थम् ॥

व्रजोञ्जः ॥ ८ । ४ । २९४ ॥

मागध्यां व्रजेर्जकारस्य औ भवति । यापवादः ॥ वञ्जति ॥

छस्यश्चोनादौ ॥ ८ । ४ । २९५ ॥

मागध्या मनादौ वर्तमानस्य छस्य तालव्यशकाराक्रान्तश्चो-
 भवति ॥ गश्च । पिश्चिले । पुश्चिदि ॥ लाक्षणिकस्यापि । आपन्नव-
 त्सलः । अवन्नवश्चले ॥ तिर्यक्, तिरिच्छि । तिरिश्चि ॥ अनादाविति

१३२

प्राकृतप्रकाशे ।

अथ द्वादशः परिच्छेदः ।

शौरसेनी ॥ १ ॥

॥ (अस्मिन् परिच्छेदे सर्वत्र वृत्त्यनुलब्धिवर्तते । तत्र मया यथा-
मति भामहानुसृतांशौली मवलम्ब्य वृत्तिर्वितन्यते ।

शूरसेनानां भाषा शौरसेनी । सा च लक्ष्य लक्षणाभ्यां
स्फुटी क्रियते । इति वेदितव्यम् । ?

॥ अधिकार सूत्र मेतदा परिच्छेद समाप्तेः ॥ १ ॥

प्रकृतिः संस्कृतम् ॥ २ ॥

शौरसेन्यां ये शब्दा स्तेषां प्रकृतिः संस्कृतम् ॥ २ ॥

अनादावयुजोस्तथयोर्दधौ ॥ ३(१) ॥

किम् । छाले ॥ स्कः पेक्षा चक्षोः ८ । ४ । २९७ मागध्यां प्रेक्षे राच-
क्षेत्रक्षस्य सकारा क्रान्तः को भवति ॥ जिह्वामूलीयापवादः ।
पेस्कदि । आचस्कदि ॥

अवर्णा द्वा डसो डहः ॥ ८ । ४ । २९९ ॥

मागध्या मवर्णात्परस्य डसो डित् आह इत्यादेशो वा भवति ॥
हगे न एलिशाह कर्माह काली ॥ पक्षे हिडिम्बाप घडुक्य शोके
ण उवशमदि ॥

आमो डाहँ वा ८ । ४ । ३०० ॥

मागध्या मवर्णात्परस्य आमोऽनुनासिकान्तोडित् आहादेशो
वा भवति ॥ शय्यणँह सुहँ । पक्षे । नलिन्दाणं । व्यात्ययात्प्राकृते
ऽपि ताहँ तुम्हाहँ । अम्हाहँ । सरिआह । कम्माहँ ॥

अहँ वयमोर्हगे ८ । ४ । ३०१

मागध्या महँ वयमोः स्थाने हगे इत्यादेशो भवति ॥ हगे शक्का वदाल-
तिस्त णिवाशी धीवले । हगे शंपत्त ॥ शेषं शौरसेनीवत् ॥ इति हेमः ।

(१) अधिकारो ऽयम् । अत्र केचिद् “अनादावयुजः” अनादौ
वर्त्तमाना वर्णाः सर्वे असंयुक्ताः प्रयोक्तव्याः ॥ कसणो । पणयं ।
कृष्णः । पण्यम् । इति । ततः “तथयोर्दधौ” इति च छेदेन व्याख्या-
तवन्तः । का० पा०

द्वादश परिच्छेदः ।

१३३

अनादौ वर्तमानयो रसंयुक्तयो स्तथयो र्दधौ भवतः । तस्य,
 मारुदिना मन्त्रितो (त=द शो० संस्कृतवत्-३-३ रलोपः
 ५-१ ओ) यस्य, करेव (१२-१५ कृञ्=कर७-३४ एत्वं) तथा
 स्प०) असंयुक्तयोरित्येव । तेन अज्जउत्त-हला सउन्तले इ-
 त्यादौ न । अनादाविति किम् । तस्स । मारुतिना मन्त्रितः ।
 कुरुथ । तथा । आर्य्यपुत्र । हला णकुन्तले । तस्य ॥ ३ ॥

व्यापृते डः ॥ ४ ॥

व्यापृतशब्दे तस्य डो भवति । पूर्वसूत्रापवादः । वावडो
 (३-२ यलोपः २-१५ प=व ५-१ ओ) व्यापृतः ॥ ४ ॥

पुत्रेपि क्वचित् ॥ ५ ॥

क्वचित् पुत्रशब्दे ऽपि तस्य डो भवति । पुडो-(३-३ रलो-
 पः) पक्षे पुत्तो(३-३ रलोपः ३-५० तद्धि० ५-१ ओ) ॥ ५ ॥

इ गृध्रसमेषु ॥ ६ ॥

गृध्रसमेषु ऋकारस्य इ भवति । गिद्धो (३-३ रलोपः (३-१
 दलोपः-३-५० धद्धि० ३-५१ धू=द ५-१ ओ) गृद्धः ॥ ६ ॥

ब्रह्मण्याविज्ञयज्ञन्यकानां ण्यज्ञन्यानां ज्ञो वा ॥ ७ ॥

एतेषां ण्य ज्ञ न्याना ज्ञो वा भवति । पैशाच्यां तु नित्यमिति
 विशेषः ब्रम्हज्ञो (३-३ रलोपः ३-८ ह्यस्य विपर्ययः ५-१ ओ)
 विज्ञो जज्ञो-कज्ञा, (एते १०-९ । १०-१० सूत्रयोः स्प०)
 पक्षे-ब्रह्मणो-विण्णो, कण्णा ३-४४ सू० द्रष्टव्यम् ॥ ७ ॥

सर्वज्ञेद्धितज्ञयोर्णः ॥ ८ ॥

एतयोः संयुक्तस्यान्ययो र्णो भवति । सव्वण्णो (३-३
 रलोपः ३-३ वणौ द्वि० ५-१ ओ) इंगिअण्णो (२-२ तलोपः
 शो० पूर्व०) ॥ ८ ॥

कृत्वा इअः(१) ॥ ९ ॥

कृत्वा इत्यस्य इअ आदेशः । भणिअ । भविअ । (स्पष्टं)
भणित्वा । भूत्वा ॥ ९ ॥

कृगमोर्दुअः(२) ॥ १० ॥

आभ्यां परस्य क्काप्रत्ययस्य दुअ इत्यादेशः । कदुअ-
कृत्वा । गदुअ=गत्वा (स्प०) ॥ १० ॥

णिर्ज्जइशसोर्वा ल्लिबि स्वरदीर्घश्च ॥ ११ ॥

नपुंसके जश्शसो णिर्भवति पूर्वस्य स्वरस्य दीर्घश्च । वणा-
णि-धणाणि=वनानि धनानि (२-४२ नू=ण शो० स्प०) ॥ ११ ॥

भो भुवस्तिडि ॥ १२ ॥

भूधातो भो भवति तिडि । भोपि=भवामि ॥ १२ ॥

न लृटि ॥ १३ ॥

भूधातो लृटि भो न भवति-भविस्सिदि,=भविष्यति ॥ १३ ॥

ददातेर्दे(३) ददस्स लृटि ॥ १४ ॥

(१) सिद्ध हेमस्तु “कृत्वा इय दूणौ । ८ । ४ । २७१ । भवतः ।
भोदूण । भविय । हविय । होदूण ॥ पठिय पठिदूण । रमिय-रन्दूण ।
पक्षे भोच्चा । होता । पठित्ता । रन्ता इति” ।

ता अहं ब्रह्मणो भविअ दारिणं भवन्तं सीसेण पडिअ विण्णेमि ।
तदहं ब्राह्मणो भूत्वेदानीं भवन्तं शीर्षेण पतित्त्वाविज्ञापयामि ।

(२) कृगमो ड दुअ । ८ । ४ । २७२ कदुअ । गदुअ पक्षे करिय,
करिदूण । गच्छिय, गच्छिदूण ।

(३) अत्र केचित् सूत्रद्वयं लिखितवन्तः । “तदस्तेदे” । तच्छब्द-
स्य तेदे आदेशो भवति । तेदो गदो । तेदं पुच्छ । तेदेण किदं । इति
ततः “ददातेर्देस्य लृटि” । दा धातोः दकारस्य लृटि परतो दे
आदेशो भवति । देस्सदि । इति च । का० पा० । ३ ॥

द्वादशपरिच्छेदः ।

१३५

दाधातोर्दे आदेशो भवति तिङि, दइस्स इति लृटि च ॥
 देमि=ददामि दइस्स=दास्यामि ॥ १४ ॥

डुकृञ् करः ॥ १५ ॥

डुकृञ् धातोः कर आदेशो भवति । करेमि (६-४१
 सू० स्प०) ॥ १५ ॥

स्थाश्चिदृठः ॥ १६

तिङि। एषो चालुदत्ते रुक्खवाडिआए चिद्वदि। स्प०) ॥ १६ ॥

स्मरतः सुमरः ॥ १७ ॥

तिङि, स्मृधातोः केवलं सुमर इत्यादेशो भवति । स्मरते
 भ्रमसुभरौ प्राप्तौ तदेकं भरादेशं निवर्तयति । सुमरइ=स्मर-
 ति ८-१४ सू० स्प० ॥ १७ ॥

दृशोः पेक्खः ॥ १८ ॥

दृश् धातोः पेक्खादेशस्तिङि । पेक्ख=पश्य । अरेरे पेक्ख
 पेक्ख ओहारिओ पवहणो वच्चइ मज्जेण राअमंगस्स । एदं
 ताव विआरह कस्स कहिं पवसिओ पवहणोत्ति ॥ १८ ॥

॥ १८ ॥ अस्तेरच्छः ॥ १९ ॥

अस्धातो स्तिङि अच्छादेशो भवति ॥ १९ ॥

तिपात्थि(१) ॥ २० ॥

अस्ते स्तिपासह तिथ इत्यादेशो । भवति । अत्थि=अस्ति ।
 पसंसिदुं गात्थि मे वाआविहवो । पसंसितुं नास्ति मे वा-

ग्विभवः ॥ २० ॥

(१) "मिपि थः" । मिपिपरतः अस् धातोः थ आदेशो भवति ।
 थम्मि । इति केचित् । का० पा० ॥

१३६

प्राकृतप्रकाशे

॥ भविष्यति मिपा स्सं वा स्वरदीर्घत्वं च ॥ २१ ॥

अस्ते मिपा सह स्सं इत्यादेशः पक्षे-घातोः स्वरदीर्घत्वं
च । स्सं, आस्सं=भविष्यामि ॥ २१ ॥

॥ स्त्रियामित्थी ॥ २२ ॥

स्त्री शब्दस्य स्थाने इत्थी इत्यादेशो भवति । इत्थी=स्त्री ॥ २२ ॥

एवस्य जेव्व ॥ २३ ॥

॥ स्पष्टम् । जेव्व=एव ॥ २४ ॥

इवस्य विअ ॥ २४ ॥

॥ सुगमम् विअ=इव ॥ २४ ॥

॥ अस्मदो जसा वअं च ॥ २५ ॥

अस्मदो जसासह वअं इत्यादेशः । चकारात् अस्मे ऽपि
भवति । वअं । अस्मे=वयम् ॥ २५ ॥

॥ सर्वनामां डेः सित्वा(१) ॥ २६ ॥

सर्वनाम्नां डेः सप्तम्येकवचनस्य स्थाने सित्वा इत्यादेशो
भवति सव्वसित्वा-इदरसित्वा=सर्वस्मिन्-इतरस्मिन् ॥ २६ ॥

घातोर्भावकर्तृकर्मसु परस्मैपदम् ॥ २७ ॥

शौरसेन्या मेव । भावे-सासाअसि । किंदाणि दासीएपुत्ता ?
दुभिक्षकाले वृद्धरङ्को विअ उद्धकं सासाअसि ऐसा सा सेत्ति ।
किमिदानीं दास्याः पुत्र ? दुभिक्षकाले वृद्धरङ्क इव उद्धकं
आसायसे, एषा सा सेति । कर्तारि अज वन्दामि=आर्य्य वन्दे

(१) केचित् "सर्वनाम्नां डेः" सर्वनाम शब्दानां चतुर्थ्येकवचनस्य
वअं इत्यादेशो भवति । सव्ववअं । कवअं । महवअं । तुहवअं । सं-
र्वस्मै । कस्मै । मय्यम् । तुभ्यम् । ततः "सित्त्वो धात्वो" रित्यादि
इत्याहुः । का० पा० ॥

द्वादशःपरिच्छेदः ।

१३७

कर्मणि-कामीअदि अदोञ्जेव कामीअदि=अतएव काम्यते ॥१७॥

अनन्त्य(१) एव ॥ १८ ॥

अन्त्यमिञ्जेवर्णे एत्वं च भवति । करेदि ॥ २८ ॥

मिपो लोटि च ॥ २९ ॥

मिपश्चैत्वं भवति लोटि परतः(२) ॥ २९ ॥

आश्चर्यस्याञ्चरिअं ॥ ३० ॥

आश्चर्य इत्यस्य अञ्चरिअ मिसादेशः ॥ ३० ॥

अहह, अञ्चरिअं अञ्चरिअं ।

प्रकृत्या(३) दोलादण्डदधानेषु ॥ ३१ ॥

दोलादिषु प्रकृतिवद्भावो भवति ॥ ३१ ॥

शेषं महाराष्ट्रीयम्(४) ॥ ३२ ॥

अनुक्तं कार्यमहाराष्ट्रीयज्ज्ञेयम् । महाराष्ट्री पदेनात्रप्राकृतस्य
ग्रहणं बोध्यम् ॥ २२ ॥ (इत्यभिनवाद्यां वृत्तौ द्वादशः परिच्छेदः) ॥

इति प्रकृतपक्षाशे सनोरयाणां वृत्तौ भानवविरचितानां

गौरसेनीलक्षणं नाम द्वादशः परिच्छेदः ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥

सुमम् ।

(१) “अन्त्ये एव” सिद्धबोर्धातोर्भावादिषु विहितं यद् परस्मै-
पणं तदन्त्य वर्णस्य एव भवति ॥ इति केचित् । का० पा० ॥ गच्छ-
दे । गच्छथि । हे० ।

(२) “मिपो लोटि च” लोटि परतऽन्त्येमिप एव भवति, अहं
करामि । अहं गच्छामि । अहं करवाणि गच्छानि इति केचित्
व्याख्ययुः । का० पा० ॥

(३) प्राकृतो-इति प्राकृतः शब्दः प्रयोक्तव्यः इति च व्याख-
य्युः । का० पा० ॥

(४) पूर्वस्य पुरवः ८ । ४ । २७०

शौरसेन्यां पूर्वशाब्दस्य पुरव इत्यादेशोवा भवति । अपुरवं
नाड्यं । अपुरवागवं । पक्षे । अपुर्वं पवं । अपुव्वागवं ॥

द्विरिच्छेचोः ८ । ४ । २७३

स्यादीना माद्यत्रयस्याद्यस्ये च्चे च्चौ ८ । ३ । १३९ । इति विधि-
तबोरि च्चे च्चोः स्थाने द्वि भवति वेति निवृत्तम् । नेदि । वेदि ।
भोदि । होदि ॥

अतोदेश्य ८ । ४ । २७४ । अकारात्परयोरिच्छेचयोः स्थाने देश्य-
काराद् दिश्य भवति । अच्छदे । अच्छदि ॥ गच्छदे । गच्छदि ॥
रमदेश्मदि ॥ किञ्जदे । किञ्जदि । अत इति किम् । वसु आदि ।
नेदि । मोदि ।

भविष्यति स्सिः । ८ । ४ । २७५ शौरसेन्यां भविष्यव्यं
विहिते प्रत्यये परे स्सि भवति हिस्साहामपवाद्ः ।

इवानीमोदाणि । ८ । ४ । २७७ शौरसेन्या मिदानीमः स्थाने
दाणि मित्यादेशो भवति । अनन्तर करणीयं दाणि आणवेदु
अव्यो । व्यत्ययात्प्राकृतेऽपि अन्न दाणि बोहि ॥

तस्मात्ता ८ । ४ । २७८ ॥

शौरसेन्यां तस्माच्छब्दस्य ता इत्यादेशो भवति ता जाव पवि-
स्तामि । ता अलं पदिना माणेण ॥

मोन्त्याणोवेदेतोः ८ । ४ । २७९ । शौरसेन्या मन्त्यान्मकारात्पर-
इवेतोः परयोर्णकारागमो वा भवति ॥ इकारे, जुत्तं णिमं जुत्तमिणं ।
सरिसं णिमं । सरिसं मिणं । एकारे, किं णेवं किमेवं । एवं णेवं ।
एवमेवं ॥ एवार्थेय्येव । २८० । स्पष्टम् । ममय्येव वम्भणस्स ॥

हञ्जे च्छेत्त्या हाने । २८१ । शौरसेन्यां च्छेत्त्याहाने हञ्जे इति नि-
पातः प्रयोक्तव्यः । हञ्जे च्चदुरिके ॥

हीमाणहे विस्मय निर्वेदे २८२ शौरसेन्यां हीमाणहे इत्ययं
निपातो विस्मये निर्वेदेचप्रयोक्तव्यः । विस्मये, हीमाणहे जीवन्त
वञ्जा मे जणणी ॥ निर्वेदे, होमाणहे पलिस्सन्ता हणे एदेण नियः
विधिणो बुव्ववसिदेण ॥

णं नन्वर्थे २८३ ।

शौरसेन्यां नन्वर्थेणमिति निपातः प्रयोक्तव्यः । णं अफलोदया ।
णं अय्यमिस्सेहि पुठमं येव आणत्तं । णं भवं मे अगगदो चलदि ।

द्वादशःपरिच्छेदः ।

१३९

आर्षे वाक्पलङ्कारेऽपि दृश्यते । नमोत्थु णं । जयाणां । तयाणं ।

अम्महे हर्षे । २८४ । शौरसेन्याम् अम्महे निपातो हर्षे प्रयोक्तव्यः ।
अम्महे एवाप सुम्मिला ए सुपलि गठिदो भवं ॥ ही ही विदूष-
कस्य । २८५ । शौरसेन्यां ही ही इति निपातो विदूषकाणां हर्षे द्योत्ये
प्रयोक्तव्यः ॥ ही ही-भो सम्पन्ना मणोरथा पिय वयस्सस्स ॥

इह हचो हृश्य ।

इह शब्द सम्यन्विनो "मध्यमस्येतथा हचौ" (८ । ३ । १४३)
इति विहितस्य हच अ हकारस्य शौरसेन्यां धोवाभवति ॥ इच ।
होच । परित्तावध । पक्षे इह । होइ । परित्तायइ ॥

नचार्योच्यः ८ । ४ । २६१ ।

शौरसेन्यां र्यस्य स्थाने य्यो वा भवति ॥ अय्य उत्त पर्याकुली-
कदक्षि । पक्षे । अज्जो । पज्जा उलो । कज्ज परवसो ॥
शेषं प्राकृतवत् ॥ २८६ ॥ इति हेमः,

अथ आर्कण्डेमुनीन्द्रकृत प्राकृत सर्वस्वानुसारि-
शौरसेनी विशेषकार्याणि प्रदर्शयन्ते—

वेदसो, अङ्गारो । इदभावः-वेतसः, अङ्गारः ।

वमरं, लवणं, लावरण्यं, चउट्टी, चउह्दी, मऊरो, महुओ ओदभावः

अधा, तथा, कुमारी । इस्वा भावः

पिण्डं इत्यादि सु एदभावः ॥

किसुओ केसुओ=किशुकम् ॥

तुण्डम्, इत्यादिषु ओत्वाभावः ॥

मोत्ती=मुक्ता । पोक्खरम्-पुष्करम् । पोक्खरिणी-पुष्करिणी ॥

उलूहलो । ओदभावः ॥ ईदिसं, कीदिसं । एदभावः

पुरुषो, इदभावः ॥ जुहुट्टिरो उवरि अदभावः वेअणा, देअरो,

इदभावः ॥

पओट्टो, वत्ताभावः ॥ देव्वं, अइत्वा ऽभावः । गोरवं गउरवं ।

पोरवो नोरवो अउस्वा भावः ॥ आदभावः । कचिद् भवति पउरवं ॥

जाविसं ताविसं । मिओ=मृतः ॥ पिदणा=पृतना ॥ रु-
दणो=वृक्षः नतु वच्छो

सीअरो (म) चन्दिआ (म) न । पताकाव्यावृत गर्भितेभ्योऽन्यस्य
तस्य दः ॥

पावो=पापः । कवन्धो=कवन्धः । (प०, म०, न) अउव्वं,
अव्वं अपूर्वम् ॥

ज्जथा । भरथो ॥ सोदामिणी, वहुलं न दलोपः । कचित् । हि-
अग्रं । थ,मौ वयदुच्चायौ मधुरं । (उ० मधुरं) रस्य लः कचित् ॥
हलिदा, मधुरो ।

सहलं=सफलम् । रहरी=सफरी । पासाणो । (प०, इ० न) दस,
दह=दश । नाम्नि दसरहो ॥ पआरह । वारह । लावो । (छ० न) ।

लङ्गलं । लोहलं । लंगूलं णत्वाभावः । जट्टी=यट्टी लत्वाभावः ॥
किरातो अत्वाभावः ॥ उज्जमानो=वज्रमाणः । फोडओ=स्फोटकः ।
अत्वाभावः ॥ उरिथो । उर्याभावः ॥ जणो खीरं खरिक्कं अत्वा-
भावः ॥ सम्महो गहहो उत्वाभावः । कुम्भण्डो इत्वाभावः अहि-
मण्णुअत्वाभावः ॥ जणसेणो=यज्ञसेनः । हिल्लिअओ इदित्तः ॥
चिण्हम्, न्याभावः ॥

वाहो वक्को वाष्पः ॥ भिन्दिवालो । भिण्डिवालो । भिन्दिपालः ॥
अव्वक्षणं अव्वक्षल्ल अव्वक्षणम् ॥ कण्णआ कज्जआ कन्याः लो-
पाभाव (सन्धौ ४-१ वत्) कोदुहलं, थूलं द्वित्वाभावः । कालाअसो
भाअणम् अलुक् इदाणि इदाणि लुक्वा मंसं । णूणं । कवं ॥

विहण्फदी वृहस्पतिः मआऽभावः ॥ पडुत्तणम्-त्तमभावः ॥ डसेः
दो एव कचित् अदन्तादा अपि 'तव कारणा किलिठ्ठि सो जणो' ॥
अव्वला म्हे० रेः=रक्खे । इदुज्जयां डे मिमिः-अणिमि वाउमि । इदु-
ज्जयां जसो धो आवेशाभावः कइणो कअओ । माणुओ । माणओ ॥
स्त्रियां जल्ल उव्वभावः । मालाओ । णईओ, वहुओ ॥ टा, डसि,
डसुंतीनामेत्=वालाए । नईए । वहुए ॥

द्वितीयायां मातुः=मादरं ॥ किमादेः स्त्रीया मीत्वाऽभावः=का ।
जा । ताए । इमाए ॥ छीवे शसो णि वा वणाणि-वणाई ॥

इवमादे राम एसि मभावः । तथा अमालह इवमः सिमभावः ॥
इमाणं । काणं । जाणं । ताणं, पदाणं, एतेसां । आस, रसा, तो,

ढादशःपरिच्छेदः ।

१४१

इति शिभस्त्यादेशः से इति पदादेशश्च न भवति ॥ कस्स । जस्स । सस्स, काप् । ताप् । इमाप् । एवाप् । कदो. जदो । तदो, इमादो ॥

कुदो । इदो इति तु भवतः । आहा, इआ, आहे. इत्यादयस्तु न भवन्ति ॥ कस्सि कहि कत्थ तस्सि तहि तत्थ ॥ मिम न भवति ॥ इध=इद् । इवं वनं, इणं धणं । इति द्वे क्लीबे । इमं घाला । अमं रुक्खो ॥ एसो जणो ॥ अस्सआहा मावः । अमु जणो । अमु । वहु । अमु धणं ॥ एतवदलोर्ड सिद्धस्याम् अदो । अदो कारणादो ॥ तुमं (त्वं, त्वां वा) ॥ तुम्हे (यूयम्, युष्मान् वा) ॥ तप (त्वया, त्वयि) । तुम्हेहि=(युष्माभिः) तुम्हेहिन्तो=(युष्मभ्यम्, युष्मान्) । तुम्हाणं=युष्माकम् । तुम्हेसुं=युष्मासु, तुमादो=त्वत् ॥ ते. वे, तुम्ह=(तव) वो=(युष्मान् युष्माकम्) अहं=अहं । वमं=वयम् अम्हे=वयम्, -अस्मान् वा मं=मां । मप=(मया) मह=मयि । ऊसा मज्झादेशा भावः, (मत्) मे, यम, मह ॥ अम्हं, अम्हाणं=(अस्माकम्) ॥ मत्तो, ममादो अन्ये न भवन्ति ॥

धातोः । परस्मैपदमेव ॥ त्रिष्वपिकालेषु लङेव प्रायेण ॥ त्यादे स्तस्य दः=गच्छतु, भोदि, इत्यादि बहुवचने तस्य घः ॥ उत्तमे म्हः ॥ उत्तमे मिपा सह दसमेव=गमिस्सं इ० ॥ धातुतिङो र्मध्यविहिता ज्ञ, ज्ञा, हा इति त्रयः, तिङां स्थाने ज्ञ, ज्ञा इत्युभौ च, लोच्छं वोच्छं इत्यादयश्च न भवन्ति ॥ देहि । भोदि । करिस्सदि इत्यादि ॥ भू=भो-हो=भोदि, भाविस्सदि । के-भूः । भूवं ॥ दशोः पेच्छ=पेच्छदि=दुवो बुद्ध=बुद्धदि । कथेः कथा=कथेदि घ्रातेः जिग्घः=जिग्घदि । भाते भांभः=भाभदि । मृजेः कुंसः कुंसदि । घूर्णेः घुम्मः घुम्मदि । स्तोतुः थुणः=थुणदि । भियो भा=भाधि । सुजतेः पसः । पसदि । लटि दामः दहस्सदि । चर्चेः चव्वः चव्वदि ग्रहे गेण्डः गेण्डदि ग्रहे र्यपा सह गेज्झ-घेप्पो-गेज्झदि, घेप्पदि ॥ शक्कोतेः सककु णख्खौ सककुणादि । सकदि । म्लायो मिआमदि । उवासह तिष्ठतेः उत्थः=उत्थेदि ॥ स्वपोः सुमः सुमदि ॥ शीङ्गः सुमादि । रुधे, रोव-दि । रुदेः रोददि ॥ मज्जेः—बुद्धि

दुहादीनां वक्ता सह बुद्भादयो न बुद्दीअदि । वहीअदि, लिहीअदि ॥

१४२

ब्राह्मणप्रकाशे

भिष्णो=(भीष्मः) सत्तुग्घो (शत्रुघ्नः) जेतिकं यावत्) तेत्तिकं ।
 पत्तिकं । भट्टा । धूदा । दुहिविद्या । इत्थी । भादा, भावुओ ।
 जमादा, जामावुओ इत्यादयः ॥

इउत्ति=द्राग ।

क्खु निश्चये विन्दुतः परे तु खु इत्येव । तं खु भणामि इत्यादि ।

व्व=इव । चन्दो व्व ॥

ज्जेव एषार्थे ॥ विन्दो परे, तंज्जेव । तंज्जेव इति ॥

णं—ननु ॥ विम=इव ॥

इति शम्

समाप्तोऽयं ग्रन्थः सटिप्पणः

शुभं भूयात् ।

परिशिष्टम् ।

१४३

अथ कर्पूरमञ्जरी, सितुबन्ध, कुमारपाल चरितादि प्राकृत
निबन्ध ज्ञानाय गन्थान्तरेभ्योऽपभ्रंशादि भाषा प्रपञ्चाय परि-
शिष्टम् पारभ्यते—

अथाऽपभ्रंशविचारः ।

—१०१—

युष्मदः सौ तुह्यं । ८ । ४ । ३६८ ॥ अपभ्रंशे युष्मदः सौ परे
तुह्यं इत्यादेशो भवति ॥ तुह्यं । त्वम् ।

जस्-वासो इतुम्हे तुम्हं । ८ । ४ । ३६९ ॥ अपभ्रंशे युष्मदः ।
जसि शसि च प्रत्येकं तुम्हे, तुम्हं इत्यादेशो भवतः । तुम्हे
तुम्हं जाणह, पेच्छह ॥

टा-ऊयमा पइं तइं । ४ । ३७० ॥ अपभ्रंशे युष्मदः टा-डि-अम्
इत्येतैः सह पइं, तइं इत्यादेशौ भवतः ॥ टा-पइं मुक्ता । एवं तइं ।
छिना “पइं मइं वेहि विण्णगयहिं को अय सिरि तक्केइ । केसहि
लेप्पिणु जम घरिणि भणसुहु को थक्केइ” ॥ एवं तइं । अमा सह-

पइं मेल्लन्ति हे महु मरणु मइं मेल्लन्त हो तुज्झु ।

सारस जसु जो वेगगला सो विकुदन्त हो सज्झु ॥ एवं तइं सर्वत्र ॥

मिसा तुम्हेहिं ८ । ४ । ३७१ ॥ अपभ्रंशे युष्मदो मिसा सह
तुम्हेहिं इत्यादेशो भवति ॥ तुम्हेहिं । युष्माभिः ॥

ऊसि ऊस्स्यां तउ तुज्झ तुभ्र ॥ ८ । ४ । ३७२ ॥ अपभ्रंशे युष्मदो
ऊसि ऊस्स्यां सह तउ, तुज्झ, तुभ्र इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥
ऊसिना, तउ होत्तउ आगदो, तुज्झन्तउ आगदो । तुभ्र होन्तउ आ-
गदो । ऊसा—तउ गुण-सम्पइ । तुज्झ मदि तुभ्र अणुत्तरन्नन्ति जइ
उप्पत्ति अज्जजण मदि मण्डलि सिक्खन्ति । एवं तुभ्र ॥ तव ॥

भ्यसाम्भ्यां तुम्हं ८ । ४ । ३७३ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भ्यस आम् इत्येताभ्यां सह तुम्हं इत्यादेशो
भवति ॥ तुम्हं होन्तउ आगदो ॥ तुम्हं केरडं-धणु ॥

तुम्हासु सुपा ८ । ४ । ३७४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सुपा सह तुम्हासु इत्यादेशो भवति ॥ तुम्हा-
सु ठिअं ॥

आवस्मदो इत् ८।४।३७५

अपभ्रंशे अस्मदः लौ परे इत् इत्यादेशो भवति ॥ तस्य इत् कलि
सुणि वुल्लवहो ॥

अस्-शला रम्हे अम्हं ॥ ८।४।३७६ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो असि शसि च परे प्रत्येकम् अम्हे-अम्हं इ-
त्यादेशौ भवतः । असि, अम्ह, अम्हं, वयम् । शसि, अम्हे-अम्हं
पेक्कह । अस्मान् ॥

टा ज्यमा मं ८।४।३७७ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः टा-डि-अम् इत्येतेः सह मं इत्यादेशो भवति ॥
मं । मया-मयि, माम् । टा, मं जाणिउं पिय चिरहि अहं का-
विधर होइ विआलि । गवरमिअडुवितिइतइ जिहदिणावरु अय
गालीअमा-मं मेलुन्तहो, तुज्झ ॥

अम्हेहि भिसा ८।४।३७८ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो भिसा सह अम्हेहि इत्यादेशो भवति ॥

मुम्हां अम्हेहि ज किअउं ॥

महु मज्झु ङसिडस्स्याम् ८।४।३७९ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो ङसिना ङसा च सह प्रत्येकं महु ङ्हु इत्या-
देशौ । भवतः । महु, मज्झु, मत्-मम । ङसिना महु, हान्त व, गदो
मज्झुहोन्तव । ङसा-मज्झु पिपण । एव महु ।

अम्महं म्यसाम् भ्याम् । ८।३८० ॥

अपभ्रंशे अस्मदोभ्यसा आमा च सह अम्हं इत्यादेशो भवति ॥
अम्हं-अस्मत्, अस्माकम् ॥ आमा-अहं च ग्गा अम्हं तणा ।

सुपा अम्हासु ८।४।३८१ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः सुपा सह अम्हासु इत्यादेशो भवति ॥ अम्हासु
ठिअं ॥

स्यादौ दीर्घं ह्रस्वौ । ८।४।३३० । अपभ्रंशेमास्त्रोऽन्तस्य दीर्घं
ह्रस्वौ स्यादौ प्रायो भवतः ।

एयमोरस्योत् ८।४।३३१ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य एयमोः परयो रुकारो भवति ॥

वहमुहु भुवण-भयंकर तोसिअ-सङ्कर णिग्गउ रहवरि च-
डिअउ चउमुहु छंमुहु शारविपक्कहिलाश्विणाइवै चडिअउ ।

परिशिष्टम् ।

१४५

ऊसे हैंहु । ८ । ४ । ३३६ ॥

अकारात्परस्य ऊसे हैं हु इत्यादेशौ भवतः ॥ वच्छहे, हु ॥

भ्यसो हुं, । ४ । ३३७ ॥

अपभ्रंशेऽकारात्परस्यभ्यसः पञ्चमीवहुवचनस्य हुं इत्यादेशो-
भवति ॥ जिह गिरिलिङ्गहुं पडिभ सिलअन्नुविचूरुकरेह ।

ऊसः सु-हो-स्सुवः ८ । ४ । ३३८

अपभ्रंशे अकारात्परस्य ऊसः स्थाने सु हो-स्सु इति आदेशा-
भवन्ति ॥ जो गुणगोइ अप्पणा पयडा करइ परस्स । तसु हउं
कलिज्जुगि दुल्लहहो वलिकिज्जउं सु अण्णस्सु ॥

आमो हं । ८ । ४ । ३३९ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्यामोह मित्यादेशो भवति ॥ तणहं ।

हुंचे पुञ्चाम् । ४ । ३४० ॥

अपभ्रंशे इकारो काराभ्यां परस्यामो हुं हं चोदशौ भवतः ॥ त-
रुहुं, सउणिहुं । प्रायोऽधिकारात्क्वचित्सुपोऽपि हुं । दुहुं दिसिहिं

ऊसि भ्यस्-ङीनां हे-हुं हयः ॥ ८ । ४ : ३४१ ॥

अपभ्रंशे इदुद्ग्यां परेषां ऊसि-भ्यस्-ङि इत्येतेषां यथासंख्यं
हे-हुं-हि इत्येतेष्वय आदेशा भवन्ति ॥ ऊसि, गिरिहसिलायलु तरुहे
फलुघेप्पइनीसावेन्नु । भ्यस्, तरुहुंविक्कलु फलु मुणिविपरिहणु
असणु लहन्ति सामिहुं एत्तिउ अगलउं आयरु भिच्चु गृहन्ति ।
ङे-अहविरलपहाउ जि कलिहि धम्मु ।

स्यम्-जस्-शसां लुक् । ८ । ४ । ३४४ ।

अपभ्रंशे सि-अम् जस्-शस् इत्येतेषां लोपो भवति । एइति
घोडा एह थलि इत्यादि-अत्र स्मम् जसां लोपः । जिवँ जिवँ वकिम
लोअणहं णिरु सामलि सिक्खेइ । तिवँ तिवँवम्महु निअय-सरु खर
पत्थरि तिक्खेइ । अत्र स्मम् शसां लोपः ।

षष्ठ्याः ८ । ४ । ३४५ ॥

प्रायो लुग् भवति ॥ सज्जर-सपहि जु वणिअइ देक्खु अहारा कन्तु ।
अइमत्तहं चत्तङ्कु सहं गय कुम्मइं दारन्तु ॥ पृथग्योगो
लक्ष्यानुसारार्थः ।

आमन्त्ये जसो होः । ८ । ४ । ४४६ ॥

अपभ्रंशे आमन्त्येर्धे वर्तमानान्नाम्नः परस्प जसो हो इत्यादेशो

भवति ॥ लोपापवादः ॥ तरुणहो तरुणिहो सुणिउ महं करहु म
अप्पहो घाउ ॥

भिस्सुपो हिं ॥ ३४७ गुणाहिं न संपइ किन्तिपर ॥ सुप्—भाईरहि
जिवं भाईर मग्गेहिं तिहिं वि पयइइ ॥

स्त्रियां जस शसो रुदोत् ॥ ३४८ ॥ लोपापवादौ
जसः, अङ्गुलिउ उज्जरियाओ नहेण । शसः—सुन्दर—सव्वङ्गार
विलासिणीओ पेच्छत्ताण ॥

ट प ॥ ३४९ ॥ निअ—मुइकरहिं वि मुइ कर अन्धारइपडि
पेक्खइ ।

ससि—मण्डल—चन्दिमप पुणु काइं न दूरे देक्खइ ॥

जहिं मरगय—कन्तिप संवलिअं—

ऊस् ऊस्यो हें ८ । ४ । ३५० ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानाञ्जास्रः परयो ऊस् ऊसि इत्येतयो हे इ-
त्यादेशो भवति ॥ ऊसः—तुच्छ मञ्जशहे जम्पिरहे । ऊसेः—फोडेन्ति
जे हि यइउं अप्पणउं ताहं पराइ कवण घण । रक्खेज्जहु लोअहो
अप्पणा वालहे जाया विसम थण ।

स्पसामो हुः ८ । ४ । ३५१ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमाना ञ्जास्रः परस्य भ्यस—आमश्च हु इत्या-
देशो भवति ॥ भल्ला हुआ जी माटिआ वहिणि महारा कन्तु । लज्जं
तु वयासअहु जइ भग्गा घरएन्तु । वयस्याभ्यो—वयस्यानां वेत्यर्थः
हेहिं ८ । ४ । ३५२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमाना ञ्जास्रः परस्यडे हिं(हिं)इत्यादेशो भव-
ति । अच्चा वलया महिहिगय अच्चा फुट्ट तडति ।

क्रीवे जस्—शसोरिं ॥ ३५३ ॥

कमलइं मेळलवि अलि—उलइं करि—गण्डाइं महन्ति ॥

कान्तस्याति उस्स्यमोः ८ । ४ । ३५४ ॥

अपभ्रंशे क्रीवे वर्तमानस्य ककारान्तस्य नाभ्यो यो कारस्तस्य
स्यमोः परयो रुं इत्यादेशो भवति ॥ तुच्छउं, भग्गउं, पसरिअउं,
सर्वादे ऊसेहीं ८ । ४ । ३५५ ॥

अपभ्रंशे सर्वादे रकारान्तात्पस्य ऊसेहीं इत्यादेशो भवति ॥
जहां—तहां ।

किमो डिहेवा ८।४।३५६ ॥

अपभ्रंशे किमोऽकारान्तात्परस्य डसेडिहे इत्यादेशो वा भवति ॥ किहो ।

३५६ तं कि हे वङ्गेहि लोअणेहि जोइज्ज उं सय-वार ॥

यत्तत्किम्भ्यो डसो डामुर्नवा ८।४।३५८ ।

अपभ्रंशे यत्तत्किम्भ्योऽकारान्तेभ्यः परस्य डसो डामु इत्यादेशो वा भवति ॥

डे हिं ३५७ सर्वादे रकारान्तत्परस्य इत्येव ।

जहिं कप्पिज्जइ सरिण सरु छिज्जइ खगिण खग्गु । तहिं तेहइ भण्डघड निवहि कन्तु पयासइ मग्गु ॥ एक्कहिं अक्खिहिं सावणु अन्नहिं भव्वउ । माहउ महिअल—सत्थरि गण्डत्थले सरउ । अङ्गिहिं गिम्हसुहच्छी तिल घणि मग्गसिरु ॥ तहे मुद्धहे मुहपङ्कइ आवासिउ सिंसिरु । हिअडा फुट्ठि तडत्ति करिकाल कखेव काइ ॥ देक्खउं हय विहि काहं ठवइ पइं विणु दुःख सयाइं ॥

यत्तत्किम्भ्यो डसो डामुर्न वा ८।४।३५८ इत्येतेभ्यः परस्प डसो डामु इत्यादेशो भवति । कन्तु महारउ हालि सहिए निच्छइ रूसइ जासु । अत्थिहि सत्थिहिंवि ठाउवि फेडइ तासु । जीविउ-कासु न वल्लहउं धणु पुणु कासु न इट्ठु । दोण्णिवि अवसर निवाड आइं तिणसम गणइ विसिट्ठु ॥

स्त्रियां डहे ८।४।३५९ ॥

अपभ्रंशे स्त्रीलिङ्गे वर्तमानेभ्यो यत्तत्किम्भ्यः परस्य डसो डहे इत्यादेशो वा भवति ॥ जहे, तहे-कहे-केरउ

यत्तदः स्यमो धुत्रं ८।४।३६० ॥

अपभ्रंशे यत्तदोः स्थान स्यमोः परयो र्यथा संख्यं धुं त्रं इत्यादेशौ वा भवतः ॥ प्रकृणि चिह्मदि ना हो-धुत्रं रणि करदि न भ्रन्ति । पक्षे तं बोल्ल अइ जु निव्वहइ ।

इदम इमुः । क्लीवे ८।४।३६१ ॥

स्यमोः परयोरित्येव ॥ इमु कुलु तुह तणउं । इमु कुलु दे क ।

एतदः स्त्री पुं-क्लीवे एह-एहो-एहु ॥ ८।४।३६२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां पुंसि नपुंसके वर्तमानस्येतदः स्थाने स्यमोः परयो र्यथासंख्यं एह-एहो-एहु इत्यादेशा भवन्ति ॥

एइ जस् शसोः ८ । ४ । ३६३ ॥

अपभ्रंशे एतदो जस् शसोः परयो रेइ इत्यादेशो भवति ॥ जसः-
ए इति घोडा एह थलि । शस्-एइ पेच्छ ।

अदस ओइ ८ । ४ । ३६४ ॥

अपभ्रंशे अदसः स्थाने जस् शसोः परयो रोइ इत्यादेशो भवति ॥

इवम आयः ८ । ४ । ३६५ ॥

अपभ्रंशे इवम् शब्दस्य स्यादौ आय इत्यादेशो भवति ॥
आयइं लोअहो लोअणइं जाई सरइं न भन्ति । अप्पिण दिट्ठइ
मउलि अहिं पिण दिट्ठइ विहसन्ति । सोसउ म सोसउच्चिअ
उअही बडवानलस्स किं तेण । जं जलइ जले जलणो आपणवि
किं न पज्जसं । आयहो वड्ढकलेवरहो जं वाहिउ तं सारु । जइ
उट्ठवमइ तो कुहइ अह अह उज्जइ तो छारु ।

सर्वस्य साहो वा ८ । ४ । ३६६ ॥

अपभ्रंशे सर्वशब्दस्य साह इत्यादेशो वा भवति ॥

किम काइं कवणो वा ८ । ४ । ३६७ ॥

अपभ्रंशे किमः स्थाने काइं, कवण इत्यादेशौ वा भवतः ॥

त्यादेराद्यत्रयस्य बहुत्वे हिं न वा । ८ । ४ । ३८२ ॥

त्यादीनां माद्यत्रयस्य सम्बन्धिनो बहुष्वर्थेषु वर्तमानस्य वचन-
स्यापभ्रंशे हिं इत्यादेशो वा भवति ॥ मुहु कवरिवन्ध तहे सोह
धराहिं नं मल्ल जुज्झ ससि राहु करहिं । तहे सहहिं कुरल भमर
उल तुलिअ नं तिमिर डिम्भेखलन्ति मिलिअ ।

मध्यत्रयस्याद्यस्य हिः । ८ । ४ । ३८३ ॥

त्यादीनां मध्यत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्यापभ्रंशे हि इत्यादे-
शो वा भवति ॥

बहुत्वे हुः । ८ । ४ । ३८४ ॥

त्यादीनां मध्यमत्रयस्य सम्बन्धि बहुष्वर्थेषु वर्तमानं यद्वचनं
तस्यापभ्रंशे हु इत्यादेशो भवति ॥ बाल अश्वत्थणि महु महणु
लहुई हुआ सोइ । जइ इच्छहु वहुत्तरणउं देहु म मग्गहु कोइ । पक्षे
इच्छह इत्यादि ।

अन्त्यत्रयस्याद्यस्य उं । ८ । ४ । ३८५ ।

त्यादीनां अन्त्यत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्यापभ्रंशे उं इत्यादेशो

परिशिष्टम् ।

१४२

वा भवति ॥

वहुत्वे हुं । ८ । ४ । ३८६ ॥

त्यादीना मन्त्यत्रयस्य सम्बन्धि बहुवचनेषु वर्तमानं यद्वचनं तस्य हुं इत्यादेशो भवति ॥ खग विसाहिउं जहि लहहुं पिय तहि देसाहिं जाहुं । रणबुद्धिभक्खे भग्गाइं विणु जुज्झे न वलाहुं । पक्षे-लहिमु इत्यादि ।

हिस्व योरिदुदेत् ॥ ८ । ४ । ३८७ ॥

पञ्चम्यां-(लोडादेशस्य संज्ञेयम्) हिस्वयो रपञ्चशे इ-उ-ए, इ-त्येते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

वत्स्यति-स्यस्य सः । ८ । ४ । ३८८ ॥

अपञ्चशे भविष्यदर्थे विषयस्य त्यादेः स्यस्य सो वा भवति ॥ दिअहा जन्ति झडप्पडहिं पडहिं मणोरह पच्छि । जं अच्छइ तं माणिअइ होसइ करतु म अच्छि । पक्षे-होहिहि

क्रिये कीसु ८ । ४ । ३८९ ॥

क्रिये इत्येतस्य क्रिया पदस्यापञ्चशे कीसु इत्यादेशो वा भवति ॥ सन्ता भोगं जुपरिहरइ तसु कन्तहो वलि कीसु । तसु दइयेणवि मुण्डियउं जसु खल्लिहडउं सीसु । पक्षे-साध्यमानाव-स्थात् क्रिये इति संस्कृतशब्दादेशः प्रयोगः । वलिकिज्जउं सुअ-णस्सु ।

भुवः पर्याप्तौ हुञ्च ॥ ८ । ४ । ३९० ॥

अपञ्चशे भुवो धातोः पर्याप्ता वर्धेवर्तमानस्य हुञ्च इत्यादेशो भवति ॥ अइ तुङ्गत्तणु जं थणहं सा च्छेयउ नहु लाहु । सहि जइ केवइ तुडिवसेण अहरि पहुञ्चइ नाहु ॥

भूगो बुवो वा ८ । ४ । ३९१ ॥

अपञ्चशे-भूगो 'बुञ्जः' धातोर्बुञ्ज इत्यादेशो वा भवति ॥

व्रजे बुञ्जः । ८ । ४ । ३९२ ॥ भुवह सुहासिउ किपि । पक्षे-इत्तउं

वोप्पिणु सउणिट्ठिउ पुणु दूसासणु वोप्पि ।

अपञ्चशे व्रजते धातोर्बुञ्ज इत्यादेशो भवति ॥ बुञ्जइ, बुजेप्पि, बुजेप्पिणु ।

इशेः प्रस्सः ८ । ४ । ३९३ ॥

अपञ्चशे इशे धातोः प्रस्स इत्यादेशो भवति । प्रस्सदि ॥

ग्रहे गृण्हः ८।४।३९४ ॥

अपभ्रंशे ग्रहे घातो गृण्ह इत्यादेशो भवति ॥ पठ गृणहेप्पि-
णु व्रतु ।

तस्या दीनां छोल्लादयः ८।४।३९५ ॥

अपभ्रंशे तस्मिन् प्रभृतीनां घातूनां छोल्ल इत्यादय आदेशा
भवन्ति ॥

आदिग्रहणाद् देशीषु ये क्रियावचना उपलभ्यन्ते ते उदाहार्याः ॥

अनादौ स्वरादसंयुक्तानां क-ख-त-थ-प-फां,-ग-घ-ङ-ध-
च-भाः ८।४।३९६ ॥ अपभ्रंशेऽपवादौ वर्तमानानां स्वरात्परेषा
मसंयुक्तानां क-ख-त-थ-प-फां स्थाने ग-घ-ङ-ध-च-भाः प्रायो
भवन्ति ॥ कस्यगः-जं दिङ्मु उ सोम गगहणु असइहिहसिउ निसङ्कु
पिभमाणुस विरुल्लोह गरुगिलिगिलि राहुमयङ्कु । खरूप घः ॥
अम्मीणि सत्थावत्थेहिं सुधि चिन्तिज्जइ माणु । पिप दिङ्गे हल्लो
हलेण का खेअइ अप्पाणु । तथपफानां दधवभाः—

सवधु करेप्पिणु कधिवु मइ तसु पर सभलउ जम्मु । अनादा-
विति किम् । सवधु करेप्पिणु-अत्र कस्य गत्वं न । स्वरादिति
किम् गिलिगिलि । असंयुक्तानां किम् एककहिं । प्रायः इति क्व-
चिन्न अकिपा इत्यादि ।

मोऽनुनासिको धो वा ८।४।३९७ ॥

तथोक्तस्य मस्य अनुनासिको वकारो वा भवति ॥ कवँलु
कमलु । भवँरु भमरु । लाक्ष्मीणकस्यापि । जिवँ, तिवँ जेवँ तेवँ ।
अनादावित्येव । मयणु । असंयुक्तस्येत्येव । तसु पर सभलउजम्मु ।

अभूतोऽपिकचिद् ८।४।३९९ ॥

अपभ्रंशे कचिद्विद्यमानोऽपि रेफो भवति ॥ ब्रासु महारिसि
पउ भणइ जइ सुइ सत्थु पमाणु । मायहं चलण नवन्ताहं दिवि-
गङ्गाणहाणु ॥ क्वचिदिति किम्, वासेणावि भारह खम्भि बद्ध ।

आद्विपत्सम्पदां दइ ८।४।४०० ॥

अपभ्रंशे आपद् विपद् सम्पदां द इकारो भवति ॥ आवइ ।
विवइ संपइ । प्रायोधिकारात् गुणहिं न सम्पय कित्तिपर ॥

कथं-यथा-तथां थादेरेमेमेहेभाडितः ८।४।४०१ ॥

अपभ्रंशे कथं-यथा-तथा इत्येतेषां थादेरवयवस्व प्रत्येकम्

परिशिष्टम् ।

१५१

एम-इम-इह-इध-इत्येते डितश्चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ केम
समप्पउ दुट्ठुविणु किध रयणां लुहुहोइ । नव बहुदंसण
लालसउ वहइ मणोरह सोइ । ओगोरीमुहनिज्जिअउ घदलिलु-
क्कु मियड्डु । अन्नुविजो परिहविय तणु सो किवँ भवँइ निसड्डु ।
विम्बाहरि तणु रयण वणु किह ठिउ सिरिआणन्द । निरुवम-रसु
पिएं पिअवि जणुसेसहो विण्णो । मुह एवं तिधजिधा बुदाहार्यो ।

षाहक्काहक्कादिशांदादेर्देहः ८ । ४ । ४०२ ॥

एषां दादेरवयवस्य डित एह इत्यादेशो भवति ॥ महं मणिअउ
वलिराय तुहं केहउ मग्गण एहु ॥

जेहु तेहु नावि होइ वह सइ नारायणु एहु ॥

अतां डइसः ८ । ४ । ४०३ ॥

अदन्तानामेषां पूर्वोक्तानां दादेरवयवस्य डइस इत्यादेशः ।
जइसो-तइसो-अइसो ।

यत्र तत्रयो खस्य डिदेत्थवत्तु ८ । ४ । ४०४ ॥

एतयो खस्य एत्थ अत्तु इत्यतौ डितौ भवतः ॥ जइसो घडिदि
प्रायवद्री केत्थुवि लेप्पिणु सिक्खु । जेत्थुवि तेत्थुवि एत्थु जगि-
भण तो तहि सारिक्खु ॥ जत्तु-ठिदो तत्तुठिदो ।

एत्थुकुत्राऽत्रे ८ । ४ । ४०५ ॥

कुत्राऽत्रयोखस्य डित्-एत्थु आदेशः ॥ केत्थुवि, लेप्पिणु ।
सिक्खु ॥ जेत्थुवि, तेत्थुवि-एत्थु-जगि ।

यायत्तावतो वांदिर्मउं महिं । ८ । ४ । ४०६ ॥

अपभ्रंशे यावत्ताविदित्यव्यययो र्वकारादे रवयवस्य-म-उं-महिं
इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ जाम न निवडइ कुम्भ यडि सीह
चवेड चडक्क । ताम समत्तहं मय गलहं पइ पइ वज्जेइ ढक्का ।
तामहिं अच्छउ इयरुजणुसु-अणुवि अन्तरुदेइ ॥

वायत्तदोतो डैवडः ॥ ८ । ४ । ४०७ ॥

अपभ्रंशे यद् तद् इत्येतयो रत्वन्तयो र्यावत्तावतो र्वकारादेरवय-
वस्य डित् एवड इत्यादेशो वा भवति ॥ जेवहु अन्तरु रावण रामहं
तेषहु अन्तरु पट्टण गामहं ॥ पक्षे जेत्तुलो, तेत्तुलो ।

वेदं किमोर्यादेः ८ । ४ । ४०८ ॥

इयत्कियतो र्यकारादेरवयवस्य डित् एवड इत्यादेशो वा

भवति ॥ एषहु अन्तरु । केवहु अन्तरु । पक्षे एत्तलो केत्तलो ।

परस्परस्यादिरः ८ । ४ । ४०९ ॥

अपभ्रंशे परस्परस्यादिरकारो भवति । अवरोप्परु ॥

म्हो म्भो वा । ८ । ४ । ४१२ ॥

अपभ्रंशे म्ह इत्यस्य स्थाने म्भ इत्यादेशो भवति ॥

“ह्य इति पश्म इम ष्म स्म ह्यां म्हः” इति प्राकृत लक्षणाविहितोऽत्रगृह्यते सस्कृतेतदसम्भवात् । गिम्मो सिम्मो । वम्भते विरला केविनर जे सवङ्ग छइल्ल । जेवङ्गा ते वञ्चयर जे उज्जुअ ते वइल्ल ।

प्रायसः प्राउ-प्राइव प्राइम्ब पग्गिम्बाः । ८ । ४ । ४४४ ।

प्रायस् इत्येतस्य-प्राउ-प्राइव प्राइम्ब पग्गिम्ब इत्येत आदेशाः भवन्ति ॥

वान्यथोनुः ८ । ४ । ४१५ ॥

अन्यथा शब्दस्यनुर्वा ॥

कुतसः कउ कहन्तिहु । ८ । ४ । ४१६ ॥

स्वष्टम् ॥

तत-स्तदो स्तोः ८ । ४ । ४१७ ॥

स्पष्टम् ॥

एवं-परं-समं-धुवं-मा-मनाक, एम्ब-पर-समाणु-ध्वु-मं-मणाउं ॥ ८ । ४ । ४१८ ।

एव मादीनाम् यथाक्रमम् एम्बादय आदेशा भवन्ति ।

किला-इथवा-दिवा-सह-नहे, किरा-हवइ-दिवं-सहुं-नाहि । ८ । ४ । ४१९ ॥ यथाक्रममादेशा ज्ञेयाः ॥

विषण्णोक्त-वर्त्मनो बुल-बुत्त विच्चं । ८ । ४ । ४२१

विषण्णादीनां यथाक्रमं बुआदय आदेशा भवन्ति ॥

शीघ्रादीनां घहिल्ला दयः । ८ । ४२२ ॥

शीघ्रस्य वहिल्लः । श्लकटस्य घङ्गलः । अस्पृश्यसंसर्गस्य—विहालः । भयस्य-द्रवक्कः । आत्मीयस्य अप्पणः । असाधारणस्य सइढलः । कौतुकस्य कोडुः । क्रीडायाः खेडुः । रम्यस्य खण्णः । अद्भुतस्पृहकरि । हे सखीत्यस्य हेल्लिः । पृथक् गृथगिद्वयस्य जुअं जुअः । मूढस्य नालिअवढौ । नवस्य नवखः । अवस्कन्दस्य दडवडः । सम्बन्धिनः केरतणौ मा मैषीरित्यस्य—मम्भीसेति । खालिङ्गम् ।

परिशिष्टम् ।

१५३

यद्यदृष्टतत्तदित्यस्य-जाह्नव्या ।

हुहुरु-घुग्घादयः शब्द-चेष्टानुकरणयोः ८ । ४ । ४२३ ॥

अपभ्रंशो हुहूर्वादयः । शब्दानुकरण घुग्घादये स्नेष्टानुकरणे यथा
संख्यप्रयोक्तव्याः ॥

घहमा दयो ऽनर्थकाः ॥ ८ । ४ । ४२४

आदि पदाद्—खाइ हत्यादयः ॥

तादर्थ्ये केहिं-तेहि-रेसि-रेसि-तणेणाः ८ । ४ । ४२५

एतेपञ्च निपाता स्तादर्थ्ये प्रयोक्तव्याः ।

युष्मदादे रीयस्य डारः । ४ । ४३४ ।

अपभ्रंशे युष्मदादिभ्यःपरस्य ईय प्रत्ययस्य डार इत्यादेशो भव-
ति । तुहार । त्वदीय ।

अस्य डेत्तेह । ८ । ४ । ४३६ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेः सप्तम्यन्तात्परस्य अ प्रत्ययस्य डेत्तेह इत्यादे-
शो भवति ।

तव्यस्य एव्वउं एव्वउं एवा ८ । ४ । ४३८ ॥

अपभ्रंशे तव्यप्रत्ययस्य इएव्वउं एव्वउं एवा इत्येत आदेशा
भवन्ति ॥

क्क इ-इउ-इवि-अवयः ८ । ४ । ४ । ४३९ ॥

क्काप्रत्ययस्य एतेचत्वार आदेशाः ॥

तुम एव मणाऽणहमणहि च ८ । ४ । ४० ॥

अपभ्रंशे तुमः प्रत्ययस्य एवम् अण-अणहम्-अणहि इत्येते
चत्वार आदेशा भवन्ति ।

तृनोऽणअ ८ । ४ । ४४३ ॥

अपभ्रंशे तृन् प्रत्ययस्य अणअ इत्यादेशो भवति ॥

इवार्थे नं-नउ-नाइ-नावइ-जणि-जणवः । ८ । ४ । ४४४ ॥

अपभ्रंशे इवार्थे एते षट् भवन्ति ॥

लिङ्ग मतन्त्रम् । ८ । ४ । ४४५ ॥

अपभ्रंशे लिङ्ग मतन्त्रं व्यभिचारि प्रायो भवति ॥

शौरसेनीवत् ८ । ४ । ४४६ ॥

अपभ्रंशे प्रायः शौरसेनीवत् कार्यं भवति ॥

व्यत्ययश्च ८ । ४ । ४४७

प्राकृतादि भाषालक्षणानां व्यत्ययश्च भवति । यथा मागध्या-
तिष्ठश्चिष्ठः इत्युक्तं तथा प्राकृतपैशाची शौरसेनीष्वपि भवति ।
चिष्ठदि । अपभ्रंशे रेफस्याधोवा लुगुक्तो मागध्यामपि भवति ।
शव-माणुश-मंश-भालके । कुम्भशहश्च वशाहे शंचिदे इत्या-
द्यन्यदपि द्रष्टव्यम् । न केवलं भाषालक्षणानां त्याद्यादेशानामपि
व्यत्ययो भवति । येवर्तमानेकाले प्रसिद्धास्तेभूतेऽपि भवन्ति । अहपे-
च्छहरहुतणओ । अथप्रेक्षांचक्रे इत्यर्थः । आभासइ रयणीभरे ।
आवभासेरजनीचरानित्यर्थः । भूते प्रसिद्धा वर्तमानेऽपि । सोहीभ
एस वण्ठो । शूणोत्त्येष वण्ठ इत्यर्थः ।

शेषं संस्कृतवत्सिद्धम् । ८ । ४ । ४४८ । शेषं यदत्र प्राकृतभाषासु
अष्टमेनोक्तं तत्सप्ताध्यायीनिबद्धं संस्कृतवदेव सिद्धम् ।

हेट्ट-ट्टिअ-सूर-निवारणाय छत्तं अहो इव वहन्ती । जयइ ससे-
सावराहसास दूरुक्खुया पुहवी ॥ अत्रतुथ्या आदेशोक्तः सच
संस्कृतवदेव सिद्धः । उक्तमपि क्वचित् संस्कृतवदेव भवति । यथा
प्राकृते उरस शब्दस्य सप्तम्येकवचनान्तस्य उरे उरस्मि इति प्रयोगौ
भवतस्तथा क्वचिदुरंसीत्यपि भवति । एवं सिरि सिरस्मि । सिरसि ।
सरे । सरस्मि । सरसि ।

इति हेमानुशासनेऽपभ्रंशविचारः ॥

लाटी चूलिकादीनां विशेष भेदाऽभावात्तन् ग्रन्थविस्तरो वित-
न्यते मागध्याद्याः सविशेषं पूर्वमेवोक्ताः ॥

अकारान्तः पुलिङ्गो(वच्छ=व-
त्स, वृक्ष शब्दः

प्र० वच्छो=वत्सः । वृक्षो वा
एवं सर्वत्र ए० वच्छा, वच्छे=
वत्साः । व०(१) ।

द्वि० वच्छं=वत्सम् । ए० वच्छा,
वच्छे=वत्सान् । व०

तृ० वच्छेण(२)=वत्सेन । ए०
वच्छेहि, वच्छेहिहि, वच्छेहि=
वत्सैः । व०

पं० वच्छादु, वच्छाहि वच्छा-
ओ=वत्सात् । ए० वच्छत्तो,
वच्छाउ वच्छाहितो—इत्यादि
कचित् वच्छाहितो=वच्छा सुतो,
वच्छेहितो, सुतो, वत्सेभ्यः । व०

ष० वच्छस्स=वत्सस्य । ए०
वच्छाण, वच्छाणं=वत्सानाम् । व०
सं० वच्छे, वच्छेस्मि=वत्से । ए०
वच्छेहि, हं(३)वत्सेषु सं-वच्छ,
वच्छो=हे वत्स । शेषं प्रथमावत्
गोशब्दः पुंसि गावो, गावे-इ-
त्याद्यन्तवत् वच्छा । एव मे-

(१) प्राकृत भाषासु द्विवचनं
चतुर्थी विभक्तिश्च भवति । “सर्व-
त्र षष्ठीव चतुर्थ्याः” इति कमदी-
श्वरः । यथा विष्णस्स देहि ।

(२) कल्पलतिकाकारमते वच्छे-
णं, वच्छाणं टामोरूपम् ।

(३) अपभ्रंशे सप्तम्या बहुवचने
सुपिङ्गु हुम्वाक्कचिद्भवति ।

कारौकारान्तादयः एवं देव-
कसण इत्यादयः अकारान्ताः
शब्दाः बोध्याः ॥

इकारान्तः पुलिङ्गः (अग्नि=
अग्नि शब्दः)

प्र० अग्नी=अग्निः । ए०(१) अ-
ग्नीओ=अग्नयः । व० अग्निणो(२)

द्वि० अग्निं=अग्निम् । ए० अ-
ग्नी(३) अग्निणो=अग्नीन् । व०

तृ० अग्निणा=अग्निना । ए०
अग्नीहि, अग्नीहिं=अग्निभिः । व०

पं० अग्नीदु, हि अग्नीदो=अग्नेः ।
ए० अग्नीसुतो, अग्नीहितो=अ-
ग्निभ्यः । व०

ष० अग्निस्स, अग्निणो=अग्नेः ।
ए० अग्निण, (अग्निणं) कचित्
अग्निणं=अग्नीनाम् । व०

सं० अग्निस्मि=अग्नौ । ए०
अग्नीसु, सुं=अग्निषु । व० सं-
अग्नि=हे अग्ने ? । ए० एवं
गिरि-अह्वाव्यः

(१) अग्निशब्दस्य प्राकृते अग्नी,
अग्निणी इति द्वे रूपे भवतः इति
केचिद् ।

(२) कमदीश्वरः “जस ओरो
रिणश्चात्” इति सूत्रेण अग्नीओ,
अग्नारो, साहओ, साहरो इत्येता-
नि साधितवान् ।

(३) अग्नीओ, अग्नि, गुरुओ,
गुरु, इति केषाञ्चिन्मते शसि
रूपं स्यात् ।

उकारान्तः पुंलिङ्गो वाउ=

वायु, शब्दः

प्र० वाऊ=वायुः । ए० वाउणो,
वाउओ, वाउओ=वायवः । व०द्वि० वाउं=वायुम् । ए० वा-
उणो=वायून् । व० वाउहं,
हुं (अपभ्रंशे)

तृ० वाउणा=वायुना । ए०

वाऊहि,वाऊहिं=वायुभिः । व०

पं० वाउदो,दु,हि=वायोः । ए०

वाउहितो, सुंतो=वायुभ्यः । व०

ष० वाउस्स, वाउणो=वायोः ।

ए० वाउणं, ण=वायूनाम् । व०

स० वाउस्मि=वायौ । ए०

वाऊसु, सुं=वायुषु । व०

सं० वाउ=हे वायो । ए० वाउ-

ओ=हे वायवः । व एवं=कारु गुरु

प्रभृतयः हेमचन्द्र मतानुसारेण

सर्वे ईकारान्ता ऊकारान्ताश्च

प्राकृते ह्रस्वाः प्रयुज्यन्ते अतः

अग्निवायुवत्तेषां रूपाणि भवन्ति ।

ऋकारान्तः पुंलिङ्गः (पि-

अर=पितृ)

प्र० पिआ,=(पिदा-शौर-) पि-
अरो पिता । ए० पिअरो, पि-
अरा पितरः । वद्वि० पिअरं=(पिदरं=शौर-)
पितरम् । ए० पिदुणो, पिअरे=
पितृन् । व०

तृ० पिदुणा, पिअरेण=पित्रा ।

ए० पिअरेहिं,हि=पितृभिः । व०

पं० पियरादो, दु, हि (पिदुणो

शौर०)=पितुः । ए० पिअरहितो,

सुतो पिदुहितो, सुंतो,=पितृ-

भ्यः । व०

ष० पिअरस्स=(पिदुणो शौर०)।

पितुः ए० पिअराणं, ण पिदुणं=

पितृणाम् । व०

स० पिअरे=पिअरस्मि,पिदुस्मि

शौर० पिअरेसु सु=पितृषु०

(पिदुसु, सु शौर-) पितरि । ए०

सं० हे पिअ, पिअर=हेपितः हे

पिअरा=हेपितरः एवं जामातृ-

भ्रातृ प्राभृतयः ।

ऋकारान्तः पुंलिङ्गो (भत्तार=

भर्तृ) शब्दः

प्र० भत्तारो=भर्ता । ए० भ-

त्तारा, भत्तुणो=भर्तारः । व०

द्वि० भत्तारं=भर्तारम् । ए०

भत्तारे, भत्तुणो=भर्तृन् । व०

तृ० भत्तारेण,भत्तुणा=भर्त्रा।ए०

भत्तारेहिं भत्तुहिं=भर्तृभिः । व०

पं० भत्तारादु,हि,भत्तुणो भत्ता-

रादो=भर्तुः । ए० भत्तारहितो,

सुंतो भत्तुहितो, सुंतो=भर्तृ-

भ्यः । व०

ष० भत्तारस्स,भत्तुणो=भर्तुः ।

ए० भत्ताराणं, भत्तुणं=भर्तृणा-

म् । व०

स० भत्तारस्मि,भत्तुस्मि,भत्ता-

परिशिष्टम् ।

१५७

रे = भर्तरि । ए० । भक्तारेसु, सुं
भक्तुसु, सु = भर्तृषु । व०
सं० हे भक्तार = हे भर्तः । ए०
हे भक्ताराः = हे भर्तारः । व० एवं
कर्तुं होतु प्रभृतयः ॥

आचन्तःस्त्रीलिङ्गो (माला शब्दः)

प्र० माला-माला । ए० माला
मालाउ, ओ, = मालाः । व०
द्वि० मालं = मालाम् । ए० मा-
लाउ, ओ, माला = मालाः । व०
तृ० मालाइ, अ, आ मालाप =
मालया । ए० मालाहि, माला-
हि = मालाभिः । व०

पं० मालाप, मालादु, हि, माला-
दो = मालायाः । ए० मालाहितो,
सुतो = मालाभ्यः । व०

ष० मालाइ, मालाप = माला-
याः । ए० मालाणं, ण = मालाना-
म् । व०

स० मालाइ, मालाप = मालयाम्
ए० मालासु, सुं, = मालासु । व०
सं० हे माले = हे माले । ए०
हे मालाओ = हे मालाः । व०
एवं वाला, लता, छाहा, हलहा
प्रभृतयः । स्वसृ ननान्द दुहितृ
इत्येतेषां क्रमात् ससा, नणंदा
दुहिआ (१) इत्यादेशाः भवन्ति ।

(१) दुहितृ भगिन्यो धूआ वहि-
ण्यौ ८ । २ । १२६ ॥

अनयोरेता वादेशौ वा भवतः ।

एतेषां मालावक्रूपाणि ज्ञेयानि ।

इकारान्त स्त्रीलिङ्गो (मति)

शब्दः

प्र० मती = मतिः । मतिओ, उ,
मती = मतयः । व०

द्वि० मति = मतिम् । ए० मति-
ओ, उ, मती = मतीः । व०

तृ० मतीए, इ, आ, अ = मत्या ।
ए० मतीहि, हि = मतिभिः । व०

पं० मतीअ, । आ, । मतीए, इ =
मत्याः ए० मतीहितो, सुतो =
मतिभ्यः । व०

ष० मतीए, इ, आ = मत्याः । ए०
मतीणं, ण = मतीनाम् । व०

स० मतीए, इ, अ आ = मत्यां ।
ए० मतीसु, सुं = मतिषु । सं हे
मती = हेमति । ए० हे मती,
आ = हेमतयः । व० एवं रुचि
बुद्धि प्रभृतयः

धूआ । दुहिआ = दुहिता ॥ वहि-
णी, भइणी = भगिनी ॥

स्वस्त्रादेर्डा ८ । ३ । ३५ स्वस्त्रा-
देः स्त्रियां वर्तमानात् डाप्रत्ययो
भवति ॥

मातृ-पितुः स्वसुः सिसा-छौ ८
मातृ पितृभ्यां परस्य स्वसृ

शब्दस्य सिसा छा इत्यादेशौ
भवतः । माउ-सिसा माउ-छा,
पिउ-सिसा पिउ-छा ॥ हे० ।

ईकारान्तः स्त्रीलिङ्गो (णाई =
नदी) शब्दः

प्र० णाई, आ नई, आ = नदी ।
ए० णाईओ, आ नईओ, ओ =
नद्याः । व०

द्वि० णाई नई = नदीम् । ए०
णाई, आ, आ नई, आ, आ =
नदीः । व०

तृ० णईए, इ, अ, आ नईए, इ,
अ, आ = नद्याः । ए० णईहि-हि
नईहि, हि = नदीभिः । व०

पं० णाईए, अ, ई, आ नईए, अ,
इ, आ = नद्याः । ए० णाई, णाई-
हितो, सुतो नई, नईहितो, सु-
तो = नदीभ्यः । व०

ष० णाईए, ई, अ, आ नईए, ई,
अ, आ = नद्याः । ए० णाईण, ण
नईण, ण = नदीनाम् । व०

सं० णईए, इ, अ, आ नईए, इ,
अ, आ = नद्याम् । ए० स णई-
सु, सु = नदीषु । व०

सं० हे णाई-शेषं, प्रथमावत्
एवं गौरी छाही हलही प्रभृतयः ।

उकारान्तः स्त्रीलिङ्गो

(धेनु) शब्दः

प्र० धेणू = धेनुः । ए० धेणू धेणू-
ओ, धेणूउ = धेनवः । व०

द्वि० धेणुं = धेनुम् । ए० धेणू
धेणूओ, उ, = धेनूः । व०

तृ० धेणूए, इ, अ, आ = धेन्वा ।

ए० धेणूहि, हि = धेनुभिः । व०

पं० धेणूदो, इ, ए, अ, आ = धेन्वाः ।

ए० धेणूहितो, सुतो = धेनुभ्यः । व०

सं० धेणूए, इ, आ = धेन्वाः । ए०

धेणूणं, ण = धेनूनाम् । व०

सं० धेणूए, इ, अ, आ = धेन्वाम्

ए० धेनूसु, सु = धेनुषु

सं० हेधेणु, णू हे धेनु-शे० प्र-

थमावत् एवं तनु रज्जु प्रियङ्गु

प्रभृतयः

उकारान्तः स्त्रीलिङ्गो

(वह-वधू) शब्दः

ड० वहू = वधूः । ए० वहू, वहू

ओ, उ = वध्वः । व०

द्वि० वहूँ = वधूम । ए० वहू, व-

हूओ, उ = वधूः । व०

तृ० वहूए, इ, अ, आ = वध्वा

वहूहि, हि = वधूभिः । व०

पं० वहूदो, वहूए, अ, आइ = वध्वाः

ए० वहूहितो, सुतो = वधूम्यः । व०

ष० वहूए, इ, अ, आ = वध्वाः ।

ए० वहूण, णं = वधूनाम् । व०

सं० वहूए, इ, अ, आ = वध्वाम् ।

वहूसु, सु = वधूषु

सं० हे वहू-हेवधु शे० प्रथमावत्

एवं वामोरुप्रभृतयः

ऋकारान्तः स्त्रीलिङ्गो

(माअ = मातृ) शब्दः ।

प्र० माआ = माता । ए० मा-

आः = मातरः । व०

द्वि० माअं (मादरं शौर०)=
मातरम् । ए० माए=मातृः । व०

तृ० माआइ, अ, आ, ए=मात्रा
ए० माएहि, हि=मातृभिः । व०

पं० मा आदो, ए, अ, आ=
मातुः । ए० मा आहितो, सुतो=
मातृभ्यः । व०

ष० माआइ, ए, अ, आ=मातुः ।

ए० माआणं, ण=मातृणाम्

स० माआइ, ए, अ, आ=मात
रि । ए० मा असु, सुं=मातृषु
सं० हमाअ=हे मातः । हेमच-
मातृशब्दस्य मा अरा, माई इति
रूपद्वयमावन्त मीवन्तश्च पपाठ ।
ओकारान्त स्त्रीलिङ्गशब्दस्य-
गावी, गाई, गोणी इति रूपाणि
भवन्ति अतः ईकारान्त णईवत्
रूपाणिभवन्ति । गोपोतलिका
रूपन्वावन्त शब्दवज्ज्ञेयम् ॥

अकारान्त नपुंसक लिङ्गो
(वण=वन) शब्दः

प्र० वणं=वनम् ए० वणाणि
वणाइं, वणाईं=वनानि । व०
एवं द्वितीया । सं० हेवणं=हेवन
शेषं पुंलिङ्गाकारान्तशब्दवत् ॥
एव धण कुल प्रभृतयः

इकारान्त नपुंसक लिङ्गो
(दहि=दधि) शब्दः ।

प्र० दहिं, दहि=दधि । ए०
दहीणि, इं, ईं=दधीनि व० ।

द्वि० एवं द्वितीया सं० हे दहि=
हे दधि शे० प्रथमावत् शे० पुं-
लिङ्गेकारान्त शब्दवत् ॥

उकारान्त नपुंसक लिङ्गो
(महु=मधु) शब्दः ।

प्र० महु, महु= । ए० महुणि,
महुइं, ईं=मधूनि । न० एवं
द्वितीया सं० महु=हे मधु, धो
शेष मुकारान्त पुंलिङ्गवज्ज्ञेयम् ॥

नकारान्तःपुंलिङ्ग आत्मन् शब्दः ।

प्र० अत्ताणो, अप्पा, णो, अत्ता=
आत्मा

अपाणा, णो,

आप्पा=आत्मानः

अप्पा,

अप्पाणो ।

अप्पाण ।

द्वि० अप्पाणं अप्पं, अप्पअं=आ-
त्मानं

अप्पाणु, अप्पु ।
अप्पणो अप्पाणो } आत्मनः

तृ० अप्पणइआ=अ-
प्पणा, अप्पणिआ, अ
प्पोणण अप्पहो आत्म
ना अप्पाणोहि अप्पेहि } आत्मभि

पं० अप्पाणाओ अप्पणो, अप्पा-
ओ अप्पादो, दु, हि=आत्मनः ।
अप्पाणाहितो, सुंतो, अप्पाहि-
तो, सुन्तो=आत्मभ्यः ।

ष० अप्पाणस्स, अप्पाणो=
आत्मनः । अप्पाणाणं, अप्पाणे=
आत्मनाम् ।

स० अप्पाणम्मि, अप्पे=आत्मनि
अप्पाणेषु, सुं अप्पसु=आत्मसु ।
सं० हे अप्पं । इत्यादि(१) ।

(राजन्=राअ-)

प्र० राय=राआ(१)=राजा
राया, राआ, रायाणो, राआणो
राइणो=राजानः

(१) भगवत् भवच्छब्दयोः स-
म्बोधने क्रमदीश्वरो भगवं, भवं
इति ।

(१) हेमचन्द्रेण विकल्पेन ना-
न्तस्य पुंसि “आणो”आदेशो
विहितः । यथा राआणो, राआ ।
क्रमदीश्वरेण-राइणा । राइण्णा,
रण्णा, इति साधितम् ।

द्वि० रायं राअं=राजनम् ।

राया, रायाणो, राए=राज्ञः ।
राआणो ।

तृ० राइणा, राएण, रण्णा,
राचिना,

रआ=राज्ञा

राईहिं, राएहिं, रायाणेहिं=रा-
जभिः

पं० रण्णो, रायाउ, राआदो,
दु, हि=राज्ञः

राईहिन्तो, सुन्तो, राआहितो=
राजभ्यः

ष० राइणो, रण्णो, राअस्स
रायस्स=राज्ञः

राआणं राईणं, राआण्ण=राज्ञाम्

स० राइम्मि, राअम्मि, राए रा-
ञ्चि=राञ्चि राइसु, राएसु, सुं=

राजसु, राआ, राअं रायं=हे
राजन् । लाचा=राजन्(२)

एवं ब्रह्मन्, युवन्, अध्वन्, एव
मादयो यथा लक्ष्य मवगन्तव्याः ।

(२) इदं पैशाच्यां बोध्यम्, अ-
न्यत् समानम् ।

परिशिष्टम् ।

१६१

अथ सर्वनामानि ।

(सर्व)

सर्वो = सर्वः । सर्वे = सर्वे । १ ।
 वं = सर्वम् । सर्व्व = सर्वान् । २ ।
 स. स व्वेण = सर्वेण । सर्व्व-
 हि = सर्वैः । ३ । सर्व्वदोष, चो
 दुः = हि सर्वस्मात् । सर्व्वेहि-
 तो. सुतो = सर्वेभ्यः । ५ । सर्व्व-
 स्स = सर्वस्य । सर्व्वेसि सर्वा
 णं = सर्वेषाम् । ६ । सर्व्वस्सि, स-
 म्मि, त्थ, हि = सर्वस्मिन् । स-
 व्वेसु सुं सर्व्वेसु । ७ । खीलिल्ले
 नपुसकेचादन्तवत्

(तत् = त)

प्र० स, सो, सु = सः
 ति, ते = ते
 सा = सा
 ता ताओ, ताउ, तीओ = ताः
 तं, तं = तत्
 द्वि० तं = तम्
 तं = ताम् । ते तान्
 तृ० णेण = तिणा तेण,
 तेणं, नेन = तेन
 णेहि, तेहि, तेहि = तैः
 णाप, तिअ, नाइ = तया
 ताहि = तामिः
 पं० तम्हा तत्तो, ३-१० तहा,
 तदो ६-१० ता, ताओ = तस्मात्
 तत्तो ६-१० तो ६-१० तेभ्यः
 ष० तस्स, तसु, तासु = तस्य

ताण, ताणं, तास, तेसि = तेषाम्
 तहे, तास, ताए, तिस्सा, तीह,
 तीए, तीसे = तस्याः
 तसि = तासाम्
 तम्मि, तस्सि, तहि (= तस्मिद्
 तइआ = तदा ६-८ तस्मिन्काले
 ताला ताहे काले
 ताहि = तस्याम्
 तीए, तासु = तासु ।

(त्रिषु लिङ्गेषु यद् शब्दः)

प्र० जो, जु = यः । जे, जि = ये ।
 जा, जी = या । जाओ, जीओ =
 याः । ज, जु, (धु)अप० = यत् ।
 जाइ = यानि ।

द्वि० जं = यम् । जे = याम् । जं
 याम् ।

तृ० जिणा, जेण = येना जेहि,
 यः । जीस = यथा ।

पं० जम्हा, जन्तो, दो, (जहां)
 काले जाओ = वस्मात् । जाहि-
 न्तो, सन्तो.

तुमत्तो, तुम्ह, तुम्हत्तो, तुम्ह,
 जाओ (अप) जाहिन्तो, सुन्तो =
 येभ्यः ।

ष० जसु, जाहं. जेसि, जस्स =
 यस्य । जाण = यत्पाम् । जिस्सा,
 जीए, जीसे, जास, जासु जोसि
 जाण = येषाम्, जहे = यस्याः ।
 जाण = यासाम् ।

स० जम्मि, जस्सि, जहि, = य-

स्मिन्, (जाला जाहे) जइथा
(काले), जेसु=येषु। जीए, जाहिं=
यस्माम्। जासु=यासु ॥

(त्रिषु लिङ्गेषु किम् शब्दरूपाणि)

प्र० को=कः। के=के। का=
का। किं=किम्।

द्वि० कं=कम्। के=कान्।
कार्हे=कानि।

तृ० किणा, केण=केन। केहि,
केहिं=केः। काइ, काए, कीइ
कीए=कया कार्हि=काभिः।

प० कह्वा, (कुदो शौ०) कुत्तो,
दो=कस्मात् कार्ओ, किणो,
किहे, कीस (कहां) अप० कार्हि-
तो, सुंतो=केभ्यः।

ष० कसु, कासु, कास. कस्स=
कस्य। कास, केसि, काणं=केषा-
म्। कास, काए, काइ, कहे,
किस्सा, कास, कीअ, कीआ
कीइ, कीए, =कस्याः। काण =
कासाम्।

स० कस्मिन्, कार्हि कस्सि, कस्मि,
कत्थ=कस्मिन् (कइथा, कइया,
काला-काले) केसु, सुं=केषु।
काहे, कार्हि, काए=कस्याम्।
कासु, कासु=कासु।

(त्रिषु लिङ्गेषु इदम्)

प्र० अयं=(अप०) इमो, इमे=अ-
यम्। इमा, इअं, इमिआ=इयम्
इमा=इमाः

द्वि० इणं. इणमो इदं, इमं, इमु=इदं
(शौर०) आयइं=इमानि=अप०)

इमण=इमम्, इमे, णे=इमान्
तृ० इमिणा इमेण, णेणं इमणं=
अनेन इमेहिं, एहिं, णेहिं=एभिः
इमाइ, इमाए, इमीए=अनया
आहिं, इमाहिं=आभिः

प० इदो, इमादो, इत्ता, =अस्मा-
न् इमेहितो, इम एभ्यः सुन्तो।

ष० अस्स, अयहो, इमस्ससे=
अस्य। इमाण, सिंशौर०=एषाम्।

इमाइ=अस्याः सिं=आसाम्
अस्सि, इमस्मि इमस्सि=अ-
स्मिन्। एसु=एषु। इदो=इतः।

इह, इहं=इह इधं=इह

(अदस्-)

प्र० अह=असौ पुं० अह=असौ
स्त्री अह=अदः न० अमू=असौ
पुं० स्त्री अमुं=अदः ओइ=अमी-
आमून् अमुणा=अमुना इअस्मि
अमुष्मिन् अयस्मि=अमूसु=अ
मूषु अभ्य त्सुगकम्।

(एतत्-)

प्र० इणम्, एस, एसो, एहो, =एषः
इणमो, एसा, एह, एही, =एषा
एआ=एताः, एते।

द्वि० एअ, एद. एस, एहु, एतत्
ए=एते

एआइं=एतानि

एइ=एतान्

परिशिष्टम् ।

१६३

तृ० एएण, एदिणा = एतने

एयाए = एतया

पं० एआओ = एतस्मात्

एताहे, एत्तो = एतेभ्यो वा ।

ष० एअस्स, एअस्य = एतस्य

एदाह, एआण = एतेषाम् ।

स० अयस्मि, = एतस्मिन् ईअ-

स्मि, एअस्मि, एअस्सिं, एत्थ =

एतास्मिन् एसु, एयेसु एतेषु ।

(अस्मद्=)

प्र० अस्मि, अस्मिह, अह, ही =

शौर० अहयं. स्मि, हं, हउं, =

(अप०) हगे, के = अहं, वयंवा =

(माग०) = अहम् अस्मह अस्महं अ-

स्महे अस्महे, मे, मो, वअं, वयं = व-

यम् शौर०

द्वि० अस्मि, अस्मह, अस्मिह, अहं,

णं, णे, मं=शौर० मइ, इ = अप०ममं

मस्मह, मि, मिमं = माम्

अस्मह अस्महं, ई, अस्महे, (शौर)

अप) अस्महे, णे अस्मान् ।

तृ० णे मइ, (अप) मइ, मए, म-

मए, ममं, ममाइ, मयाइ, मि, मे, =

अस्मह अस्माहि अस्महेअस्मेहि = (शौर

र अप) अस्मेहि ६-४७ णे = अ-

स्माभिः

पं० मइत्तो मत्थ = (अप)मज्झत्तो,

ममत्तो, महत्तो मज्झु, मत्तो (=शौर)

मह, = ममादो = (शौर)मत ।

अस्मत्तो अस्महं, अस्मेहिंत्तो

(अप०)

प० अम्ह, अम्हं मइ मज्झ, म-

ज्झु, मज्झं, मम, मह, शौर महं

महु, (अप०) । महु = (अप०)मे

शौर० = मम अम्हं अम्हं अ-

म्हाण = (शौर०) अम्हाणं,

अम्हे, = (अप०) अम्हे, णे, णो,

मज्झाण, मज्झाण, ममाण, णं

महाण, ण अस्माकम्

स० अहम्मि मइ (=शौर०

अप) मइ, मए, = (शौर०) म-

ज्झाम्मि, ममम्मि, महम्मि, ममाइ,

मि, मे = मयि अम्हासु (अप०)

अम्हेसु, (शौर०) मज्झेसु ममेसु

महेसु = अस्मासु =

(युष्मद्=)

प्र० तं, तुं, तुमं-(शौर०) तुमयं,

तुवं, तुह, तुहु मा (अप०) = त्व-

म् । उम्हे, तुज्झ, तुज्झे, तुम्मे

तुम्ह = (माग०) तुम्हाइं = (अप०)

तुम्हे-(शौर० अप०) तुम्हे, मे =

यूयम् ।

द्वि० तं, या = (अप०) तइं =

(अप) तुए, तुं = (शौर०) तुमं

मे, वं, ह, पइं = (अप०) उ, एहे =

तुज्झ, तुज्झे, तुम्मे, तुम्हं, तुम्हे,

तुम्हेहि, (अप०) तुम्हे, मेवो

युस्मान् ।

तृ० तइ, तइं, ए(शौर०) तुमइ,

ए, तुमं, तुमाइ, तुमे, ते, दि,

दे, मइं, मे, तइ, ए = त्वया

उज्झेहिं, उम्हेहिं उप्हेहिं तुज्जे
हिं, तुम्हेहिं, तुम्हेहिं, तुम्हेहिं
मे शौर० पुस्माभिः

प० तइत्तो, तत्ता, तउ, तहि-
न्तो, तुज्ज, तुज्जत्तो तुज्जु, तुज्ज,
तुब्भ, तुब्भत्तो, तउहो, त,
अप० तधुहोन्त, तधुहोन्त
तुवत्तो, तुहतो, तुम्हादो, (शौरत्वत्)
उम्हत्तो, उम्हत्तो. तुज्जत्तो, तु-
ब्भत्तो, तुम्हत्तो, तुम्हदं, तुम्ह
(अप) तुम्हत्तो, तुम्हाहितो, (शौर)
युष्मत् ॥

प० उज्ज, उब्भ, उम्ह. तव,
उह, ए, तइ, तउ, तु, तुं, तुज्ज,
तुज्ज, तुध, तुब्भ, तुम, तुमाइ,
तुम, मा. तुम्ह, हं (शौ) तुम्ह,
तुध, तुह, तुहं, ते(शौ) दि, दे =
(शौ) तह, (शौ) त्वत, उब्भाणं,
उम्हाण, णं, तु, तुज्ज, तुज्जं,
तुज्ज, तुज्जाण, णं तुब्भ, तुब्भा-
णं, तुब्भाण, णं, तुमाण, णं तुम्ह,
म्हं = (अप) तुम्हहं, तुम्हा, णं =
(शौ) तुवाण, णं, तुवाण, तुहाणं
मे, धो = युष्माकम् ॥

स० तइ ६-३० तइं, ए, तुज्ज-
म्भि, तुब्भामि, तुमए, तुमभि, तु-
माइ. तुम, तुम्भि, तुम्हम्भि, तुव-
म्भि, पइ = त्वयि तुज्जसु, तुज्जा-
सु. तुज्जेसु, तुब्भसु, तुब्भासु,
तुम्मसु, तुमसु, तुम्हसु, तुम्हासु,
= (अप) तुम्हेसु, तुवसु, तुवेसु,

तु सु, तुहसु, तुहेसु; = युष्मासु

अथ संख्यावाचकाः शब्दाः

(द्वि)

प्र० दुण्णि दोन्नि, दोणि, दुवे
दौ, वे, वेणि, वेणि, = द्वौ एवं
द्वितीया । दोहिं, हि = द्वाभ्याम्
वेहिं विहि दोहिन्तो, सुन्तो, वे-
हितो, = द्वाभ्याम् । ६५ । दुण्ह, =
द्वयोः वैष्णं दोसु वेसु = द्वयोः

(त्रि)

तिण्णि = त्रयः । १ ।

तिण्णि = त्रान् । २ ।

तीहिं = त्रिभि ३ ।

तीहितो = त्रिभ्यः ५

तिष्णं = त्रयाणाम् ६

तीसु = त्रिषु

(चतुर)

चत्तारो चउरो, चत्तरिचत्वारः १

चउहिं = चतुर्भिः ३ चउहितो =

चतुर्भ्यः ५ चउणं = चतुर्णाम् ६

चउरु = चतुर्षु ७

(पञ्च)

पञ्चे, पञ्च = पञ्च, पञ्चे = पञ्च २

पञ्चेहिं = पञ्चभिः ३ पञ्चेहितो

पञ्चभ्यः । ५ । पञ्चण्ह = पञ्चाना-

म् । ६ । पञ्चेसु = पञ्चसु । ७ ।

स्त्रीलिङ्गेनपुसकेचादन्तव द्रूपाणि
वहुचनएव ।

इति प्राकृतप्रकाशे परिशिष्टे

शब्दरूप दिग्दर्शनम् ॥

अथ दिङ्मात्रेण धातुरूपाणि
प्रदर्शयन्ते ।

(भू-सत्तायाम्)

वर्त्तमाने

प्र० एक० होइ, हुवइ, होए, हुव-
ए, हवइ, हवति, हवेइ, भोदि,
होज्जइ, होज्जा, होज्जाइ = भवति
भूयते च एव मन्यत्र ।

बहु० होन्ति हुषन्ति = भवन्ति
म० होसि, से, हुषसि, से, ह
वेसि = भवसि ।

बहु० होह, होहित्थ, हुषह,
हुवहि, त्था = भवथ ।

उ० एक० होमि हुवामि, हु-
वमि = भवामि ।

बहु० होमो, मु, हुवामो, मु, भ-
वामः =

भूते

प्र० एक० होहिअ हुवीअ =
अभवत् वभूव, अभूत्

बहु० होहीअ, हुवीअ = अभवन्,
वभूवुः, अभूवन् ।

म०, एक० होहिअ हुधीअ = अ-
वः वभूविथ, अभूः

बहु० होहीअ, हुवीअ अभवत्,
वभूव, अभूत्

उ० होहिअ, हुवीअ = अभवम् ।
वभूव । अभूवम् ।

बहु० होहीअ, हुवीअ = अभवाम,
वभूविम, अभूम,

भविष्यति

एक०

प्र० होहिइ, हवहिइ, होज्ज, हो
ज्जा, होज्जहिइ, होज्जाहिइ, होसइ,
होही, भविष्यति, भविता =

बहु० होहिन्ति, हुविहिन्ति = भ-
विष्यन्ति, भवितारः

म० एक० होहिहिसि, हुविहि-
हि, हुविहिहिसि, होहिहि = भवि-
ष्यसि, भवितासि ।

बहु० होहित्था, होहिहु, हुवि-
त्था, हविहिह = भविष्यथ, भ-
वितास्थ ।

उ० एक० होस्सामि, होस्सामो,
होहामि, होहिमि, होस्सं, हो-
हिमो, भविष्यामि । भवितास्मि ।

बहु० होहिस्सा, होहित्था, हो-
हिओ, होहिमु, होहामो, मु, म,
होस्सामो, होस्सामु, म = भवि-
ष्यामः, भवितास्मः ।

विध्यादिषु

प्र० एक० होउ, भोदु, होदु,
हुवउ, हुवदु, हुज्ज, होज्ज, होज्जउ,
होज्ज, उ = भवतु, भवेत् ।

बहु० होन्तु, हुवन्तु, हवन्तु, भ-
वन्तु, मवयुः ।

म० एक० होसु, हुवेहि, हुवसु
हवेहि = भव, भवेः ।

बहु० होह, हुवह = इत्यादि० भ-
वत, भवेत

उ० एक० होमु=हुवमु इत्यादि
भवानि भवेयम्

वहु० होमो, हुवमो=भवाम भवेम
हेतुहेतुमद्भावे

प्र० एक० होज्ज, होज्जामाणं=अ
विष्यत् वहु० होज्ज, ज्जा, होहिन्ति
हुविहिन्ति इत्यादि

म० एक० होज्ज, उजा,=होहि-
हिसि, हुवि हिसि होमाणं
इत्यादिअभविष्य

वहु० होज्ज, ज्जा=होहित्या हो-
माणा इत्यादि अभविष्यत्

उ० एक० होज्ज, होज्जा=अभवि-
ष्यम् होस्सा मो, होमाण इत्यादि।

वहु० हान्ता अभ ज्जा, होज्ज,
अभविष्याम

(कृञ्, करणे वर्तमाने ।)

प्र० कुणइ, कइइ=करोति ।
कुणन्ति, करोहि=कुर्वन्ति ॥

म० कुणसि, करसि=करो-
षि । कुणह, कणित्था, करह क-
रित्थाः=कुरुथ ॥

उ० कुणमो, मु, म, करमो, मु,
म, करेमो, मु, म,=कुर्मः ॥ क-
रेमि, करमि । कुणमि, करउं (हेम)
करोमि ।

भूते ।

प्र० काहीअ, (अकासि, कार्सा,
काही, (हेमः)) चकार, अकोरो-
त्, अकार्षीत् वा । एवं सर्वत्र ॥

भविष्यति ।

प्र० काहिइ=कर्ता, करिष्यति

वा । काहिन्ति=करिष्यन्ति क-
र्तारो वा ॥

म० काहिसि=कर्तासि, करि-
ष्यसि वा । काहित्था, काहिइ=
करिष्यथ ॥

उ० (काहं) (काहिमि हेमः)
करिष्यामि । काहिमो, मु, म.
करिष्यामः ॥

विध्यादौ ।

प्र० कुणउ० करउ=करोतु ।
कुणन्तु=करन्तु=कुर्वन्तु ॥

म० कुणसु, कुणेषु कुण, करहि,
करि, करे,=कुरु करहा, करह,
कुणह=कुरत ॥

उ० 'कुणमु, करमु, करेमु, क-
रवाणि । कुणमो, कमरो, करमो,
करवाम ॥ एवं लिङ्ग्यपि ॥

हेतु हेतु ममूद्भावे कुणज्ज,
उजा । करज्ज, उजा इत्यादि ।

णिचि ।

करावइ, करावेइ, कारेइ=कार-
यति एवं सर्वत्र ।

कर्मणि ।

किज्जदि, किज्जदे, कीरते,
कीरई=क्रियते इत्यादि ।

प्यन्तात्, करीअइ, करावी-
अइ, कराविज्जइ, करावीज्जइ,
करिज्जइ,=कार्यते इत्यादि ।
कत्सु, (क्ते)(१)

(१) शानचि, शतरि वा कीरन्ती
इति हेमः ।

परिशिष्टम् ।

१६७

कअ, कत, कद्, कय, क्रिअ =
कृतः । एवम् कारिअ, करावि-
अ = कारितः ।

क्त्वायाम् ।

काअं, (१) काऊणं, (२) कडुअ,
कडुय, करवि, करिउ, उं, करिय,
अ, करिवि, करेप्पि, करेप्पिणु,
करेवि, करेविणु = कृत्वा ।

एव मन्येया मपि रूपाणि स-
मूह्यानि ।

अथ कतिपय धातूना मादेशा
व्याकरणान्तरेभ्यः प्रदद्यन्ते—

भुज् (३)

भुज्जइ, जिमइ, जेमइ, कम्मइ,
अण्हइ, समाणइ, चमढइ, चडुइ,
इत्यादि ।

प्र-विश् = रिअ,

रिअइ = प्रविशति इत्यादि ।

(दश् (४) = निअ

दसइ, सइ, दावइ, दक्खइ,
इत्यादि ।

(आस् = अच्छ्, (५) अच्छइ
इत्यादि ।

(१) ८ । १७ ।

(२) ४ । २३ । ॥ ८ । १७ ।

(३) भुजां भुज्ज-जिम जेम-कम्म।
ण्ह-समाण-चमढ-चडुः । ८ ।
४ । ११० । हे०

(४) दशेर्दाव-दस-दक्खवाः ।
८ । ४ । २२ । ण्यन्तस्य । हे०

(५) गमिष्ययमासां छः । ४ ।
२१५ ।

(गम् = (१)

अईई, अइच्छइ, इत्यादि ।

(स्था = (२)

ठाइ, थक्कइ, चिट्ठइ, निरप्पइ,
इति ।

(स्ना = अभुत्त, (३)

(मस्ज् (४)

आउड्डइ, णिउड्डइ, बुड्डइ, मज्जइ,
खुप्पइ ।

सुप्पाः । १०१ ।

(जल्प = जम्प । हेमस्तु कथ् = जम्प)

(दश् = डस् (५)

(१) गमे रई-अइच्छाऽणुवज्जाऽ
वज्जसो—कुसाऽक्कुस-पच्चडु-
पच्छन्द—णिम्मह-णी-णीणणी-
लुक्क-पद्म-रम्म-परिअल्ल-बो-
ल-परिअल-णिरिणास-णिव हां-
ऽवसेहाऽवहराः । ८ । ४ । १६२ ।
आडा अहिपच्चुअ । ८ । ४ । १६२ ।

समा अविभडः । ८ । ४ । १६४ ।
अभ्याडा म्मत्थः । ८ । ४ । १६५ ।
प्रत्याडा पलोदुः । ८ । ४ । १६६ ।

(२) स्थ ष्ठा-यक्क-चिट्ठ-निरप्पाः
१६ । उद ष्ठ कुक्कुरौ । १७ । उठइ,
उक्कुक्कुइः ।

(३) स्नातेरब्भुत्तः । १४ ।

(४) मस्जे एउड्ड-णिउड्ड-बुड्ड-

(५) दंश-दहोः । २१८ । इति डः ।

शक्त-मुक्त-दष्ट-रुग्ण-मुदुत्वे को
वा । २ । २ । एसु संयुक्तस्य को
वा भवति । दड्ढ, डक्क, उड्ड
इति हे० ।

१६८

प्राकृतप्रकाशे

(स्तू = थुण् (१)

थुणिज्जह, थुव्वद् (२)

(१) चि जि-श्रु ह् स्तू-लु पू-धू गां
णो ह्रस्वश्च । ८ । २४१ ।(२) न वा कर्म भावे व्वः क्यस्य
च लुक् । २४२ । ज्यादीनां कर्मणि
भावे च वर्तमानाना मन्ते द्विरुक्तां
वकारागमो वा भवति । तत्सन्नि-
योगे च क्यस्य लुक् । थुव्वन्त
स्तूयमानः । हे० ।

(दह = उज्झ्, दह्)

अहिऊलइ, आलुंखइ (१)

इति प्राकृतप्रकाशे परिशिष्टे धातु-
रूपाणा मादेशानाञ्च दिङ्-
निदर्शनम् ।

-:०:-

(१) दहे रहिउलाऽऽलुंखौ । ४ ।
२०८ । हे० ।

परिशिष्टे सूत्रसूची

१६९

अथाऽकारादिक्रमेण सूत्रसूची।

अ

अइवले सम्भाषणे ९।१२

अंकोले छुः २।२५

अः क्षमाश्लाघयोः ३।६३

अक्ष्यादिषु छुः ३।३०

अचि मञ्च ४।१३

अज्ज आमत्रणे ९।१७

अत आ मिपि वा ७।३०

अत इदेतो लुक् च ११।१०

अत एसे ७।५

अत ओत्सोः ५।१

अतोमः ५।३

अत्पथि हरिद्रा पृथिवीषु १।१३

अदातो यथादिषु वा १।१०

अदसो दो मुः ६।२३

अदीर्घः सम्बुद्धौ ११।१३

अद्बुकूले बालस्य द्वित्वम् १।२५

अधोमनयां ३।२

अन् मुकुटादिषु १।२२

अन्त्यस्यहलः ४।६

अनादावयुजोस्तथयोर्दधौ १२।३

अनन्त्य एच्च १२।२८

अमि ह्रस्वः ५।२१

अम्हे जश्शसोः ६।४३

अम्हे हिं भिसि ६।४७

अम्हाहितो अम्हासुन्तोभ्य-

सि ६।४९

अम्हेसु सुपि ६।५३

अस्थिनि ३।११

अस्मदः सौ इके हगे अहके ११।९

अस्मदो हमहमहअं सौ ६।४०

अस्मदोजसावअं च १२।२५

अयुक्तस्य रिः १।३०

अयुक्तस्यानादौ २।१

अलाहि निवारणे ९।११

अवाद् गाहे वाहः ८।३४

अव्वो दुःख सूचना संभाव-

नेषु ९।१०

अस्ते लोपः ७।६

अस्ते रासिः ७।२५

अस्ते रच्छः १२।१९

अहम्मिरमिच ६।४१

आ

आङ्गिच तेदे ६।३२

आङ्गि मे ममाइ ६।४५

आङ्गंशस्य ३।५५

आच सौ ५।३५

आ णोणमोरङ्गलि ५।४४

आच्च गौरवे १।४३ १।४३

आत्मनि पः ३।४८

आत्मनोऽप्पाणो वा ५।४५

आदेरतः १।१

आदेर्योजः २।३१

आनन्तर्ये णवरि ९।८

आदीतो बहुलं ५।२४

आपीडे मः २।१६

आम एसि ६।४

आमासि ६।१२

आमन्त्रणे वाविन्दुः ५।३७

आमोणं ५।४०

आम्रताम्रयो वः ३।५३

आलाने लनोः ४।२९

आलिवल्लोलवन्तेन्तामनुपः ४।२५

आवेच ७।२७

आविः कर्मभावेषु वा ७।२८

आश्चर्यस्याच्चरिअं १।२३०

आसमृद्ध्यादिषु वा १।२

आहे इआ काले ६।८

इ

इ गृध्रसमेषु १।२।६

इच्च बहुषु ७।३१

इइ मिपो मिः ७।३

इज्जशसो दीर्घश्च ५।२६

इतएतपिण्डसमेषु १।१२

इतेस्तपदादेः १।१४

इत्सदादिषु १।११

इत्पुरुषेरोः १।२३

इत्वद्वित्ववर्जं राजवदनादेशे ५।४६

इत्सैन्धवै १।३८

इर किरकिलाऽनिश्चिताख्या-
ने ९।५

इदम इमः ६।१४

इदुतोः शसोणो ५।१४

इः श्री ही कीत क्लान्त क्लेश मू-
लान् स्वप्न स्पर्श हर्षार्ह गह्वेषु ३।६२

इदमेतत्क्रियतश्चष्टा इणावा ६।३

इद्ध्यः स्सासे ६।६

इद्वित्वे ५।४३

इदीषत्पक्कस्वप्नवेतसव्यञ्जनमू-

दक्काङ्गारेषु १।३

इदीतः पानीयादिषु १।१८

इद्व्यादिषु १।२८

इवस्य पिवः १०।४

इवस्य विअ १२।२४

ई

ईअ भूते ७।२३

ईच स्त्रियाम् ७।११

ईत्तिहजिह्वयोश्च १।१७

ईदूतो ह्रस्वः ५।२९

ईद्वैर्ये १।३९

उ

उदूतो मधूके १।२४

उद्वत्वादिषु १।२९

उत्सौन्दर्यादिषु १।४४

उत्तरीयाऽऽनीययोज्जो वा २।१७

उत्तमे स्साहाच ७।१३

उः पद्मनन्वीसमेषु ३।६५

उर्जशस् टाडस्सुप्सु वा ५।३३

उद्धम उद्धुमा ८।३२

उत ओतुतुण्डरूपेषु १।२०

उत्समोर्लः ८।४

उदिशु वृश्चिकयोः १।१५

उदुम्बरे दो लोपः । ४।२

उदो विजः ८।४३

उपरि लोपः क ग ड त व प ष

साम् ३।१

उलूखलेल्वा वा १।२१

उसुमु विध्यादिष्वेकस्मिन् ७।१८

ऊ

ऊतोऽत् १।२७

ऊत्वादिषु तोदः २।७

ऊत आरः सुपि ५।३१

ऊतोऽरः ८।१२

ऊरीति १।३०

परिशिष्टे सूत्रसूची ।

१७१

लृ

लृतः कलृत इलिः १।३३

ए

एकाचोहीअ ७।२४

एच क्कातुमुन् तव्य भविष्य-
त्सु ७।३३

ए च सुप्यङि डसोः ५।१२

एत इष्टं दनादेवरयोः १।३४

एवस्य जेव्व १२।२३

एशय्यादिषु १.५

एझीडा पीड कीदगीदशेषु १।१९

एन्नूपुरे १।२६

एतदः सावोत्वं वा ६।१९

एषामामो ण्हं ६।५९

एभ्यसि ६।६२

ऐ

ऐत एत् १।३५

ऐरावते च २।११

ओ

ओबदरे देन १।६

ओच द्विधाकृजः १।१६

ओतोद्वा प्रकोष्ठे कस्य वः १।४०

ओदषापयोः ४।२१

ओ सूचना पश्चात्तापविकल्पे-
षु ९।४

औ

औत ओत् १।४१

क ग च ज त द प यवां प्रायो

लोपः २।२

कन्यायां न्यस्य १०।१०

कबन्धे बो मः २।१९

करेण्वां रणोः स्थितिपरि-

वृत्तिः ४।२८

कार्षापणे ३।३९

कालायसे यस्य वा ४।३

कासेर्वासः ८।३५

किणो प्रश्ने ९।९

कुब्जे खः २।३४

किमः कः ६।१३

किं यत्तद्धो डस आस ६।५

किराते च २।३३

कृजः का भूतभविष्यतोश्च ८।१७

कृजः कुणो वा ८।१३

कृज् गृङ्गमां कस्यङः ११।१५

कृगमो दुश्चः १२।१०

कृदा श्रुवाचि गमि रुदि दश

विदिरूपाणां काहं दाहं साच्छं

वोच्छं गच्छं ऐच्छं वृच्छं वे-

च्छं ७।१६

कैटभेवः २।२९

कृष्णे वा ३।६१

कमस्व ३।४९

क्रीजः किणः ८।३०

कुधेर्जूरः ८।६४

क्ल इअः १२।९

क्त्व ऊणः ४।२३

क्त्व स्तूनम् १०।१३

कान्तादुश्च ११।११

क्ते ७।३२

क्तेहुः ८।२

क्तेतुरः ८।५

क्तेन-दिण्णादयः ८।६२

क्लो दाणिः ११।१६

क्वचिपुक्तस्यापि १।३१

१७२

प्राकृतप्रकाशः ।

क्वचिद् डसिङ्ग्योलोपः ५।१३
 कथेदः ८।३९
 क्लिष्टद्विलघुरन्त क्रियाशास्त्रेषु त-
 तस्वरत्पूर्वस्य ३।६०
 कृक् मृङ्गमांक्तस्यङः ११।१५
 क्षस्य स्कः १।१८
 क्षमावृक्ष क्षणेषु वा ३।३१
 क्षियो क्षिजः ८।३७

ख

ख घ थ ध भांहः २।२७
 खादि धाव्योः खाद्यौ ८।२७
 खिदेर्विसूरः ८।६३

ग

गद्गदेरः २।१३
 गमादीनां द्वित्वं वा ८।५८
 गर्भितेणः २।१०
 गर्तेडः ३।२५
 गर्दभ संमर्द वितर्दि विछर्दिषु
 र्दस्य ३।२६
 गृहे घरोऽपतौ ४।३२
 ग्रहे दीर्घो वा ८।६१
 ग्रहे गेण्हः ८।१५
 ग्रसेर्विसः ८।२८

घ

घुणो घोळः ८।६
 घत् र्का तुनुन् तव्येषु ८।१६

ङ

ङसश्च द्वित्वं वान्त्यलोपश्च ५।४२
 ङसि तुमो तुह तुज्भ तुम्ह
 तुम्हाः ६।३१
 ङसेरादोदुहयः ५।६

ङसो हो वा दीर्घत्वञ्च ११।१२
 ङसौ तत्तो तइत्तो तुमादो तु-
 मादु तुमाहि ६।३५
 ङसा से ६।११
 ङसोवा ५।१५
 ङेः स्सि स्मित्थाः ३।२
 ङे रेम्मी ५।९
 ङेहि ६।७
 ङेर्देन हः ६।१६
 ङौच मइ मए ६।४६
 ङौ तुमम्मि ६।३८

च

चर्चेश्चम्पः ८।६५
 चन्द्रिकायां मः २।६
 चतुर्थी चतुर्दश्यो स्तुना १।९
 चतुर्थ्याः षष्ठी ६।६४
 चतुरश्चतारो चत्तारि ६।५८
 चिञ्चिणः ८।२९
 चवर्गस्य स्पष्टतया तथोच्चा-
 रणः ११।५
 चिद्वस्य चिष्टः ११।१४
 चिन्हे न्धः ३।३४
 चो ब्रज नृत्योः ८।४७
 चौर्य समेषु रिञ् ३।२०

छ

छायायां हः २।१८

ज

जल्पे लो मः ८।२४
 जश्शसोलोपः ५।२
 जश्शस्ङसां णो ५।३८
 जश्शस्ङस्यां सु दीर्घः ५।११

परिशिष्टे सूत्रसूची ।

१७३

जसश्च ओयूत्वम् ५.१६

जसोवा ५।२०

जिघ्रतेः पा पाऔ ८.२०

जृभो जंभाअः ८।१४

जोयः ११।४

ज्याया मीत् ३।६४

ज्ञस्यञ्जः १०।९

ज्ञो जाणमुणौ ८।२३

ज

ञ च १०।११

ट

टाङ्सिङ्स्ङीनामिदेददातः ५।२२

टाङ्योस्तइ तपतुमप तुमे ६।३०

टाणा ५।१७

टाणा ५।४१

टामो णः ५।४

टोडः २।२०

ठ

ठोढः २।२४

ठाझागाश्च वर्तमान भविष्य

द्विध्याद्येकवचनेषु ८।२६

ड

डस्य च २।२३

हुकृजः करः १२।१५

ण

णवरः केवले ९।७

णवि वैषरीत्ये ९।१३

णिच पदादेरत आत् ७।२६

णिर्जइशसोर्वा क्लीवे स्वर दी-

घश्च १२।११

णुदो णोल्लः ८।७

णो नः १०।५

णो शसि ६।४४

त

ततिपो रिदेतो ७।१

तद ओश्च ६।१०

तदेतदोः स सावनपुंसके ६।२२

तल् त्वयोर्दात्तणौ ४।२२

तालवृन्तेष्टः ३।४५

तुं चामि ६।२७

तिणिण जइशेस्भ्याम् ६।५६

तिपात्थि १२।२०

तुज्जे तुम्हे जसि ६।२८ ॥

तुज्जेहि तुम्हेहि तुम्मेहि मि-
सि ६।३४

तुज्जेसु तुम्हेसु सुपि ६।३९

तुमाइ च ६।३३

तुम्हाहितो तुम्हासुतो भ्य-
सि ६।३६तूर्यधैर्यसौन्दर्याश्चर्यपर्यन्तेषु
रः ३।१८

तृणइरः शीले ४।२४

तृपस्थिपः ८।२२

त्तो डसेः ६।२०

त्तो दो डसेः ६।९

त्तोत्थयो स्तलोप ६।२१

त्रेस्ति ६।५५

त्रसेर्वज्जः ८।६६

त्वर स्तुवरः ८।४

त्यथ्यद्यां चङ्गजाः ३।२७

थ

थास्सिपोः सि से ७२

द

ददातेर्दे दइस्स लटि १२।१४

दशादिषु हः २।४४

दाढादयोवहुलम् ४।३३

दिक्प्रावृषोः सः ४।११

दिषले सस्य २।४६

दूडो दूमः ८।८

दशोः पुलभ णिअकअव

कखाः ८।६९

दशोः पेक्खः १२।१८

दैत्यादिष्वइ १।३६

दैवे वा १।३७

दोला दण्ड दशनेषु डः २।३५

द्रेरो वा ३।४

द्रे दो ६।५४

द्रेदुवेदोणि वा ६।५७

द्विवचस्य बहुवचनम् ६।६३

थ

धातो भवय्यति हिः ७।१२

धातो भावकर्तृ कर्मसु परस्मै-

पदम् १२।२७

ध्यहो झः ३।२८

न

न लटि १२।१३

नङिङिस्स्योरेदातौ ६।६१

नञोर्हलि ४।१४

नत्थः ६।१७

न धूर्तादिषु ६।२४

न नपुंसके ५।२५

नपुंसके स्वमोदिदमिणमिण-

मो ६।१८

नसान्त प्रावृट् शरदः पुंसि ४।१८

नविद्युति ४।९

नविन्दुपरे ३।५६

नरहोः ३।५४

नशिरो नभसी ४।१९

न स्तंवे ३।१३

नातोऽदातौ ५।२३

नान्यद्वित्वे ७।९

नानेकाचः ७।२२

नामन्त्रणे सावोत्वदीर्घविन्द-

वः ५।२७

निपाताः ९।१

निरो माडो माणः ८।३६

नीडादिषु ३।५२॥

नैदावे ७।२९

नोणः सर्वत्र २।४२

नोत्सुकोत्सवयोः ३।४२

न्ति हे तथा मो मु मा बहुषु ७।४

न्तमाणौशतृशानचोः ७।१०

न्तुहमो बहुषु ७।१९

न्मोमः ३।४३

प

पटे फलः ८।९

पत्तने ३।२३

पदस्य ६।२५

पदेः पालः ८।१०

पनसेऽपि २।३७

पर्यस्त पर्याण सौकुमार्येषु

लः ३।२१

परुष पलितपरिखासुफः २।३६

परिशिष्टे सूत्रसूची ।

१७५

पितृ भ्रातृ जामातृणामरः ५।३४

पुत्रेऽपि क्वचित् १२।५

पुरुष परिघ परिखासु फः २३६

पृष्ठाक्षि प्रश्नाः स्त्रियां वा ४।२०

पैशाची १०।१

पोवः २।१५

पौरादिष्व उ १।४२

प्रकृतिः शौर सेनी १०।२।१।२

प्रकृतिः संस्कृतम् १२.२

प्रकृत्या दोला दण्ड दशने-

षु १२।३१

प्रतिसर वेतस पताकासुडः २।८

प्रदीप्त कदंब दोहदेषु दोलः २।१२

प्रथमशिथिल निषधेषु ढः २.२८

प्रादेर्भवः ८।३

प्रादेर्मीलः ८।५४

फ

फोभः २।२६

व

विसिन्यांभः २।३८

बुडुबुप्पी मस्जेः ८।६८

ब्रह्मण्यविज्ञकन्यकानां ण्यज्ञन्या

नां औ वा १२।७

ब्रह्माद्या आत्मवत् ५।४७ ॥

भ

भविष्यति मिपास्सं वा स्वर-

दीर्घत्वञ्च १२।२१

भाजने जस्य ४।३

भावकर्मणोर्व्वश्च २।५७

भिन्दिपालेण्डः ३।४६

भिदिच्छिदोरन्त्यस्यन्द ८।३८

भियो भावीहौ ८।१९

भिसो हिं ५.५

भुजादीनां क्का तुमुन् तव्येषु

लोपः ८।५५

भुवो हो हुवो ८.१

भोभुवस्तिङ् १२।१२

भ्यसो हितो सुन्तो ५.७

म

मज्झणो अम्ह अम्हाण मम्हे

मामि ६.५१

मत्तो मइत्तो ममादो ममादु-

ममाहि ङसौ ६।४८

मध्येच ७.२१

मध्यान्हे हस्य ३।७

मन्मथे वः २।३४

ममम्मिडौ ६।५२

मं ममं ६।४२

मयूर मयूखयोर्वा वा १।८

मलिने लिनो रिलौ वा ४.३१

मागधी ११।१

मातुरात् ५।३२

मांसादिषु वा ४।१६

मिनास्सं वा ७।१४

म्मिव मिवविआ इवार्थे २।१६

मिपोलोटि च १२।२९

मिमो मुमानामधोहश्च ७।७

मृजेर्लुभसुपौ ८।६७

मृदो लः ८।५०

मे मम मह मज्झ ङसि ६।५०

मोविन्दुः ४।१२

१७६

प्राकृतप्रकाशे

मो मुमैहिंस्सा हित्था ७।१५
 स्रज्ञ पञ्चाशत्पञ्चदशेषुजः ३।४४
 म्लै वावाऔ ८।२१

य

यक ईअइजौ ७।८
 यमुनाया मस्य २।३
 ययि तद्वर्गान्तः ४।१७
 यष्ट्यां लः २।३२
 युक्तस्य ३।९
 युष्मदस्तं तुमं ६।२६
 युधि बुद्धोऽज्ञः ८।४७
 यावादादिषु वस्य ४।५
 राज्ञश्च ५।३६
 रुदेर्वः ८।४२
 रुध्रेन्धर्मौ ८।४९
 रुषादीनां दीर्घता ८।४६
 रे अरे हिरे सम्भाषणरतिकल-

हाक्षेपषु ९।१५

तस्यटः ३।२२

राज्ञो राचि टाडसिडस्डिषु

वा १०।१२

रो रा ७।८

र्यशय्याभिमन्युषुजः ३।१७

र्यस्यरिअः १०।८

र्यर्जयोर्ध्वः ११।७

ल

लवण नवमल्लिकयोर्वेन १।७

लादेश वा ७।३४

लाहले णः २।४०

लिहेलिंज्ज ८।५९

लोपोऽरण्ये १।४९

विसिन्यां भः २।३८

वसति भरतयो हः २।९

वर्तमान भविष्य दनतनयो ज्ञ

ज्जावा ७।२०

वर्गेषु युजः पूर्वः ३।५१

वक्रादिषु ४।१५

वर्गाणां तृतीय चतुर्थयोर्युजो-

रनाघोराघो १०।३

वाष्पेऽश्रुणि हः ३।३८

विप्रकर्षः ३।५९

विद्युत्पीताभ्यां लः ४।२६

विधवेअ अवधारणे ९।३

विह्वले महौ वा ३।४७

वक्के च ८।३१

वेष्टेश्च ८।४०

वृक्षे घेन रुवा १।३२

वृहस्पतौ वहेर्भाऔ ४।३०

वृश्चिकेऽच्छः ३।४१

वृन्दे वोरः ४।२७

वृष कृष मृष हृषा मृतोऽरिः ८।११

वृधेर्दः ८।४४

वोभे तु ज्ञाणं तुम्हाणं मा

मि ६।३७

वोच शसि ६।२९

व्यापृते डः १२।४

श,

शकादीनां द्वित्वम् ८।५२

शकेस्तरव अतीराः ८।७०

शदल पत्योर्दः ८।५१

शरदोदः ४।१०

शपोः सः २।४३

परिशिष्टे सूत्रसूची ।

१७७

शस एत् ५।३९
 शाकिरे भः २।५
 शृगाल शब्दस्य शिआला शि-
 आले शिआलका ११।१७
 शेषः संस्कृतात् ९।१८
 शेषं महाराष्ट्रीवत् १२।३२
 शेषादेशयो द्वित्वमनादौ ३।५०
 शेषाणामदन्तता ८।७१
 शेषोऽदन्तवत् ६।६०
 शौर सेनी १२।१
 श्रुहुजिलु धुवां णोऽन्त्ये ह-
 स्वः १८।५६
 श्रत्सप्सां छः ३।४०
 श्मश्रुश्मशानयो रावेः ३।६
 श्वादीनां त्रिष्वप्यनुस्वार वर्जं
 हिलोपश्च वा ७।१७
 श्रद्धो धो वहः ८।३३
 ष
 षक रक्ष्मां खः ३।२९
 षट् शावक सप्तपर्णानां ह्रः २।४१
 षलोः शः ११।३
 षम पक्षम विस्मयेषु म्हः ३।३२
 षस्य ठः ३।१०
 षस्य सटः १०।६
 षाध्यागानां ठाअझाअभाआः ८।२५
 षस्य फः ३।३५
 स
 सर्वज्ञेक्षितज्ञयोर्णः १२।८
 समासे वा ३।५७
 सटा शङ्कट कैटभेषु ढः २।४२
 सर्वादेर्जस एत्वं ६।१

सर्वत्र लवरां ३।३
 सर्वज्ञ तुल्येषु जः ३।५
 सर्वनाम्नां छे सित्वा १२।२६
 संख्यायां च २।१४
 संज्ञायां वा २।४५
 संधावचा मज्जोपविशेषा व-
 हुलम् ४।१
 सुपः सुः ५।१०
 स्पस्य सर्वत्र स्थितस्य ८।५३
 सिच ३।३७
 सुभिस्सुप्सुवीर्घः ५।१८
 सुकुत्सायाम् ९।१४
 सूर्ये वा ३।१५
 सेवादिषु च ३।५८
 स्फटिक निकष चिकुरेषुक-
 स्यहः २।४
 स्फटिके लः २।२२
 स्सस्सिमोरद्धा ६।१५
 स्नुषायां ण्हः २।४७
 स्तस्यथः ३।१२
 स्तंभेखः ३।१४
 स्तम्बे ३।१३
 स्फुटिचल्योर्वा ८।५३
 स्फुटि चल्योर्वा, ८।५३
 स्थाणावहरे ३।१५
 स्फोटके ३।१६
 स्थ श्रिद्धः १२।१६
 स्मरतेः सुमरः १२ १७
 स्त्रियामित्थी १२।२२
 सस्य सनः १०।७
 सोर्विन्दुर्नपुंसके ५।३०

१७८

प्राकृतप्रकाशे

स्मरते भैर सुमरौ ८।१४

स्त्रियामात् ४।७

स्त्रियां शस उदोतौ ५।१९

स्त्रियामात् पत् ५।२८

स्नेहे वा ३।६३

स्सो डसः ५।८

ह

हरिद्रादीनां रोलः २।३०

हश्च सौ ६।२४

हन्ते र्मः ८।४५

हु दान पृच्छा निर्धारणेषु ९।२

हुं क्खु निश्चय वितर्क सम्भाव-
नेषु ९।६

ह ह हेषुनलमां स्थितिरुर्ध्वं ३।८

ह ह ण क्षण इनां णहः ३।३३

हक्रोर्ह्रिकीरौ ८।६०

हृदयस्य हितअकम् १०।१४

हृदयस्य हृडङ्कः ११।६

इति सूत्र सूची ।

—:०:—

अथाऽकारादि क्रमेण प्राकृत
प्रकाशस्थ पदानाममुकामिणिका
शब्दरूपाणामन्यत्रोल्लेखादत्र न
प्रदर्श्यन्ते ।

अ

अअं=अयं ९।५

अइ=अयि ९।१२

अस्सु=अश्रु ४।१५

असो अइवः २।२

अको=अर्कः २।१) ३-३

अग्निं=अग्निम् ४।१२

अग्निणो=अग्नीन् ५।१४

अघोहो=अर्घः २।१

अरे=सम्भाषणादिषु ९।१५

अंकुसो=अंकुसः २।४३

अङ्को=अङ्कः ४।१७

अंकोलो=अङ्कोलः, अङ्कोलः २।२५

अंगुली=अंगुरी २।३०

अच्छ=अस्ति १२।१९

अच्छं=अक्षि ४।१२-२०)

अच्छि=अक्षि ३।३०- ४।२०)

अच्छीहिं=अक्षिभ्याम् ९।१०

अच्चारिअं=आश्चर्यम् १२।३०

अच्छेरं=आश्चर्यम् १।५) ३।१८४०

अजसो=अयशसः २।२

अज्जा अज्ज=अहो ९।१७ आ-
र्य-अद्य

अज्झाओ=अध्यायः ३।२

अट्टी=अस्थि ३।११-५१

अणुत्तन्त, अनुवत्तन्त=अनुवर्त्त-
मान ४।५

अण्णं=अन्यत् ९।७

अण्णहवअणं=अन्यथा वचन-
म् १।१४

अत्तुं=अत्तुम् ९।१०

अतुलं=अतुलम् २।२

अत्ता, अत्ताणो, अत्पा, अत्पाणो,

आत्मा=आत्मानः ५।४६) ३।४८)

५-४५, ४६

अत्तो=आर्तः ३।२४

अत्थि=अस्ति १२।२०

अद्धा अद्धाणो=अध्वा ५।४७

अधीरो=अधीरः २।२७

अपारो=अपारः २।२

अप्पुल्लं=आत्मीयम् ४।२५

परिशिष्टे सूत्रसूची ।

१७१

अमू=असौ ६।२३
 अवरं=अघरे ९।१०
 अवं अत्वं-आम्न ३।५३
 अब्बो=अहो खेदे ९।१०
 अंसो-अन्तः ४।१४
 अह्य, अह्याणं, अह्य-अस्माक-
 म् ६।५१।
 अम्हे=वयं ६।४३
 अम्हेहि-अस्माभिः ६।४७
 अम्हाहितो-अस्मभ्यम् ६।४८
 अम्हासुतो-अस्मात् ६।४९
 अम्हेसु-अस्मासु ६।५३
 अरिहो-अर्हः ३।६२
 अरे-अरे ९।१५
 अलाहि-अलम् ९।११
 अलिअं-अलीकम् ९।११
 अल्हादो-आल्हाद १।१८
 अलहादो-आल्हाद ३।८
 अवक्खइ-पश्यति ८।६९
 अबजलं-अपजलं २-२
 अघरणहो-अपरान्हः ३।८
 अघरि-उपरि १।२२
 अववासइ-अवकासते ८।३५
 अववाहइ-अवगाहते ८।३४
 अवरइ-अपहरति ४।१३
 अवहासो-अवहासः ४।२१
 अवहोवासअं-उभयपाद्वम् ४।३३
 अवसरिअं-अपसृतम् ४।२१ ५।१
 अबत्तो-आवर्तः ३।९४
 अब्बो अहो ९।१०
 असिअं, असिअं=अशिवम्
 ३।५८

असु, सुं-आसु ४।१६
 असो, आसो-अश्वः ३।५४
 अस्सा-अस्याः ६।१५-१७
 अस्सि-अस्याम्-अस्मिन्
 अस्सो-अश्वः १।१ ३।५८
 अह-असौ-अवस् ६।२४
 अहअं, अहं=अहम् ६।४०
 अहस्मि-अहम्, मां ६।४१
 अहके-अहम् १।१
 अहिजाई-अभिजातिः १।२
 अहिमज्जू-अभिमन्युः ३।११
 अहिमुंको-अभियुक्तः ४।१५
 आ
 आअच्छदि=आगच्छति १।१७
 आअदो-आगतः २।७
 आअडे=आगतः १।१६
 आइदी-आकृतिः २।७
 आउदी-आवृतिः २।७
 आणात्ति-आणत्तिः १।५५
 आणा-आणा ३।५५
 आणालखंभो-आणालखंभो=
 आलानस्तम्भः ४।२९ ३।५७
 आदो-आदरः २।१
 आपेलो, आमेलो=आपीडः १।१
 आसि-आसीत् ७।२५
 आसो-अश्वः १।२ ३।५८
 आसु, सु-आसु ४।१६
 आहि जाई-अभिजातिः १।२
 ओवाहइ=अवगाहते ८।३४
 इ
 इअ-इति १।१४

इअरस्सि, इअरस्मि, इअरत्थ =
इतरस्मिन् ६।२

इङ्गालो-अङ्गारः १।३ २।३०

इङ्गिअज्जो, इङ्गित्तज्जः ३।५

इङ्गि अण्णो = इङ्गित्तज्जः १२।८

इणअं, इणअं इडम् = इदम् ६।१८

इट्ठी-त्थी १२।२२

इमो-इदम् ६।१४ १५-१६

इमिणा, इमेण अनेन ६।३-१४

इमेस्सि-एषाम्-आसाम् ६।४

इसि ईषत् १।३

इसि-ऋषिः १।२८

इस्सरो-ईश्वरः ३।५८

इह = अस्मिन् ६।१६-१७

ईसि-ईषत् १।३

ई

ईसालू-ईर्षावान् ४।२५

ईसारो-ईश्वरः ३।५८

उ

उअ, उअह = पश्य, पश्यत १।१४

उक्का-उक्का ५।३

उक्केरो-उत्करः १।५

उक्खअं, उक्खा = उत्खातम् १।१०

उच्छा-उक्षा ३।३०

उच्छित्तो-उत्क्षिप्तो ३।३०

उच्छू-इक्षुः १।१५ ३।३०

उज्जुओ-ऋजुक ३।५२

उत्तरिज्जं, उत्तरिअं-उत्तरीय-
म् २।१९

उद्ध-ऋतुः १।२९ २।७

उद्धुमाई-उद्धमति ८।३२

उत्पलं-उत्पलम् ३।१

उब्भवई-उज्जवति ८।३

उम्बरं-उदुम्बरम् १।२

उम्हा-उष्मा ३=३२

उप्पाओ-उत्पातः ३।१

उलवो-उलपः ५।१५

उलूहलं-उलूखलम् १।२१

उव्विवई-उव्विजते ८।४३

उव्वेल्लई-उव्वेष्टते ८।४१

उवसगो-उपसर्गः २।१५

उस्सवो-उत्सवः ३।४२

उस्सुओ-उत्सुकः ३।४२

ए

एअ-एव ४।५

एव्वं एवम् ४।५

एअं-एकम्, एवम् ३।५८ ४५

एआरह-एकादश २।१४-४४

एक्कं-एकम् ३।५८

एण्ह-इदानीम् ४।४३३

एत्तिअं, एहहं एतावत् ४।२५

एत्तो-एतस्मात् ६।२१ २०

एत्तह-एतस्मिन् ४।२१

एदं-एतद्-एनम् ६।५२

एदिणा-एदेण-एतेन ६।३

एदेस्सि, एदानं, एदाण-एतेषाम्

एतासाम् ६।४

एरावणो-पेरावतः १।३५ २।११

एरिसो-ईदृशः १।१९-३१

एव्व-एव ४।५

एश, एशि, एशे = एषः ११।१०

एस, एसो = एषः ६।१८-२२

परिशिष्टे सूत्रसूची ।

१८१

ओ

ओक्खलं-उलूखलम् १।२१
 ओवाहई-अवगाहते ८।३४
 ओवासई-अवकासते ८।३५
 ओसारिअं-अपसारितम् ४।२१
 ओहासो-अवहासः ४।२१

क

कअं-कृतम् १।२७ ४२३ ५।२२
 कइअवो-कैतवः १।३६
 कइआ-कदा ६८
 कई-कपिः २।२
 कउरओ-कौरवः १।४२
 कउसलो-कौशलम् १।४२
 कच्चं-कार्यम् १०।११
 कञ्जा-कन्या १०।११
 कञ्जआ-कन्यका १२।७
 कडे-कृतः ११।१५।
 कढइ-कथति ८।८
 कढोरं-कठोरम् २।२४
 कणअं-कनकम् २।४२
 कणिआरो, कणिण=कर्णिका-
 रः ३।५८
 कण्णऊरं, कण्णउरं-कर्णपूर-
 म् ४।१
 कणेह-करेणुः ४।२८
 कण्हो कसणो कृष्णः ३।३३-६१
 कत्तरि-कर्तरि ३।२४
 कत्तो, कदो=कस्मात् ६।९
 कधेहि=कथय ९।२
 कदुअ=कृत्वा १२।१०

कत्थ, कम्मि, कहिं, कसिं=क-

स्मिन् ६।७-८

कसणं=कृष्णम् ९।१६

कदोहो-उत्पलम् ४।३३

कमंधो-कवन्धः २।१९

कम्मो-कर्म ४।६-१८

कंसो-कंसः ४।१४

कथ्ये-कार्यम् ११।७

कर-कृ ८।१३।१२।१५

करेमि=करोमि ६।४०-४१

करिदाणि-कृत्वा ११।१६

कारेइ ७।२६

करावेइ ७।२७

कराविअं ७।२८।७२९

कराविज्जइ ७।२८

कारिअं ७।२८।७२९

कारावेइ ७।२७

कारिज्जइ ७।२८

करिसइ-कर्षति ८।११

करिसो=करीषः १।१८

कलम्बो-कदम्बः २।१२

कलुणं-करुणम् २।३०

कलहारं-कहारम् ॥ ३।८

कलेसि=कलयसि ९।१२

कसाअं-कषायम् २-४३

कह, कथम् ४।१६

कहं, कहिं-कस्मिन्, कदा ६।७।८

कहाअ=चकार, कृतवान् ८।१७

काऊण-कृत्वा ४।२३।८-१७

काउं=कर्तुम् ८।१७

काअब्बं=कर्तव्यम् ८।१७

कातून-कृत्वा १०।१३

कालास कालासं कालायास-
म् ४।३

कास-कस्य, कस्याः ६।५

काहं-करिष्यामि ७।१६

काहावणो-कार्षापणः ६।३९

काहिया-चकार ८।१७] ७-२४

काहे-कदा ६।८

किं=किं ९।१२

किई-कृतिः १।२४

किच्चा-कृत्या १।२८

किणा-केन ६।३

किणइ-क्रीणाति ८।३०

किणो-किन्नु ९.९

किसि=कृतिः ३।२४

किर-किल=किल ९।५

किरिया-क्रिया ३.६०

किरीतो-क्रीतः ३।६२

किसिथं=क्लिष्टम् ३।६३

किलेसो-क्लेशः ३।६२

किलित्तं-क्लृप्तम् १।३३

किवा-कृपा १।२८

किसरो-कृसरः १।२८

किसी-कृषिः १।२८

किस्सा-कस्याः ६।६

का

कीअ, कीआ, कीइ, ए, कीस
कस्याः ६।६५।२४

कीरइ-कृते ८।६०

कुअलअं=कुवलयम् ४।५

कुअखेअओ=कौक्षेयकः १।४४

कुच्छि=कुक्षिः ३।३०

कुणइ=करोति, कुरते ८।१३

कुंभ आरो, कुंभारो=कुम्भकारः
४।१कुसुमपपअरो, कुसुमपअरो=कु-
सुमप्रकारः ३।५७

केढवो-कैटभः २।२१-२९

केसिअं, केदहं=कियत् ४।२५

केरिसो-क्रीडशः १।१९ १।३१

केलासो-कैलासः १।३५

केवओ-कैवर्तकः ३।२२

केसि=कषाम् कासाम् ६।४

को

कोट्टिमं-कुट्टिमम् १।२०

कोत्थुहो=कौस्तुभः १।४१ ३।१२

कोमुई=कौमुदी १।८१

कोसंवी-कौसाम्बी १।४१

कोसलो-कौशलम् १।४२

कखु-खलु ९।६

ख

खइअं-खाइअं-खादितम् १।१०

खगो-खड्गः ३।१

खणं-क्षणम् ३।३१

खदो-क्षतः ३.२९

खंदो-स्कन्दः ३।२९

खंधो-स्कन्धः ३।२९

खमा-क्षमा ३।३१ ३।६३

खंभो-स्तम्भः ३।१४] ५०

खलिअं-स्खलितं ३।१] ५०

खाइ=खादति ८।२७

परिशिष्टे सूत्रसूची ।

१८३

खाणू-स्थाणु ३।१५:

खुजो-कुब्जः २।३४

खुप्पइ-मज्जाति ८।६८

खोडओ=स्फोटकः ३।१६

ग

गअणं=गगनम् ९।१६

गआ = गदा २।२

गउरवं = गौरवम् १।४२

गओ = गजः २।२

गगरो-गद्गदः २।१३

गच्छं-गमिष्यामि ७।१६

गडे-गतः ११।१५

गडो-गतः ३।२५

गडुहो-गर्दभः ३।२६

गडुअ-गत्वा १२।१०

गविमणं-गर्मितम् २।१०

गम्मइ, गमिज्जइ, गमीअइ =

गम्यते ७।९]८-५८

गरिहो = ग्रहः ३।६२

गरुअं-गुरु १।२२

गरुइ-गुर्वी ३।३५

गहवई = गृहपति ४।३२

गहिज्जइ, गाहिज्जइ-गृह्यते ८।६१

गहिरं-गभीरम् १।१८

गाइ, गाअं इति = गायति, गाय-
न्ति ८।२५-२६

गारवं = गौरवम् १।४३

गाहा = गाथा २।२७

गित्थई = गृष्टिः १।२८

गिद्धो = गृद्धः १२।६

गिम्हो = ग्रीठमः ३।३२

गिरा = गिर ४।८

गुण्ठी = गृष्टिः ४।१५

गुज्झओ = गुह्यकः ३।२८

गेण्हइ = गृह्णाति ८।१५

गेण्ह, गृहाण ९।२

गोह्ठी = गोष्टिः ३।१

गोला = गोदावरी ४।३३

घ

घणा = घृणा १।२७

घरं = गृहम् ४।३२-३३

घे, घेरत् ग्रह् ८।१६

घेरुण = गृहीत्वा ४।२३

घेसुं = गृहीतुम् ८।१६

घेत्तवं = गृहीतव्यम् ८।१६

घेत्तण = गृहीत्वा ८।१६

घत्तूनं = गृहीत्वा १०।१३

घोर्लइ = घूर्णते, घोणते ८।६

च

चइत्तो = चैत्रः १।३६

चउत्थी = चतुर्थी १।९

चउइह = चतुर्दश २।१४

चउइही = चतुर्दशी १।९

चऊहिं = चतुर्भिः ६।६०

चडु-चाडु = चाटु १।१०

चतुण्हं, चउण्हं = चतुर्णाम् ६।५९

चत्तारि, रो = चत्वारः चतुरः

६।५८

चंदिमा = चन्द्रिका २।६

चंदो-चंद्रो = चन्द्रः ३।४

चमरं-चामरं = चामरम् १।१०

१८४

प्राकृतप्रकाशे

चंपइ = चर्चयति ८६५

चलइ, चललइ = चलति ८५३

चलणो = चरणः २३०

चातुलिभं = चातुर्यम् ६३३

चिह्न = स्था १२१६] ६६३]

१११४

चिणइ = चिनोति ८२९

चिन्धं चिद्धं चैधं, चैध = चिन्ह-

म् ११२] ३३४

चिलादो = किरातः २३०-३३

चिष्टदि = तिष्ठति १११४

चिहुरो = चिकुरो २४

चुं, वइ, वइ = चुम्बति ८८१

चोखी, चोखही = चतुर्थी, चतु-
र्दशी ११९] २४४

चोरिभं = चौर्यम् ३२०

छ

छत्थी = षष्ठी २४०

छणं = क्षणम् ३३१

छत्तावणो = सप्तपर्णः २४१

छमा = क्षमा ३३१

छम्मुहो = षण्मुखः २४२

छारं = क्षारम् ३३०

छावओ = शावकः २४१

छाहा = छाया २१८५१२४

छिह्नइ = छिनत्ति ८३८

छीरं = क्षीरम् ३३०

छुअं = क्षुतम् ३३०

छुणो = क्षुणः ३३०

छुरं = क्षुरः ३३०

छेसं = क्षेनुम् ३३०

ज

जभा-जइ = यदा १११

जइभा यदा ६८

जाडणा अडं, जडण अडं = य-

मुनातटम् ४१

जडणा = यमुना २६

जङ्गलो = यक्षः २३१] ३२९-५१

जङ्गो = यज्ञः १२७

जट्टी = यष्टिः २३१

जठरं = जठरम् २२४

जण्णओ = जनकः ३५२

जणो = यज्ञः ३२४

जण्डु = जन्हुः ३-३३

जत्तो, जदो = यस्मात् ६१९

जंपइ = जल्पति ८२४

जभाअइ = जृम्भते ८१४

जम्मो = जन्म ३४३] ४१८

जसो = यशः २३१] ४६-१८

जह-जहा = यथा ११०

जहणे-जहणं = जघन २२७२

जहिस्थिलो = युधिष्ठिरः १२२

२। ३०

जा-यावत् ४५

जाणइ = जानाति ८२३

जामाउओ = जामातृकः १२९

जामाभा-जामाअरो = जामाता

५३५

जावा = यावत् ४५

जास = यस्य ६५

जाहे = यदा ६८

जिणइ = जयति, ८५६-५७

परिशिष्टे सूत्रसूची ।

१८५

जिणा = येन ६।३
 जिञ्जइ = जीयते ८।५७] ७.९
 जिस्ना = यस्याः ६.६
 जिअं = जीवितम् २।२] ४.५
 जीइ-जीए = यस्याः ६।६] ५।२
 जीआ = ज्या ३।६६
 जीविअं = जीवितम् ४।५
 जीहा = जिह्वा १।१७ ३।३४
 जुज्झइ = युज्यते ८।४८
 जुगुच्छा = जुगुप्सा ३।४०
 जुगं = युग्मम् ३।२
 जुवा-जुवाणो = युवा ५।४७
 जूरइ = कुध्यति ८।६४
 जेहहं, जेत्तिअं = यावत् ४।२५
 जेव्व = एव १।२।२३
 जोगो = योग्यः ३।२
 जोवणवन्तो = योवनवान् ४।२५
 जोव्वणं = योवनम् १।४१] ४।५२

झ

झाइ-झाअंति = ध्यायति, ध्या-
 यन्ति ८।२५

झिज्जइ = क्षयति ८।३७

ठ

ठा-ठाअंति तिष्ठन्ति ८।२५

ठिअं = स्थितम् ५।१३-२२

ड

डण्डो = दण्डः २।३५] १२ ३१

दसणो = दशनः २।३५

डोला = दोला २।३५] १।३

ण

णअणं = नयनम् २।२

णअरं = नगरम् २।२
 णअइगामो, णअइगामो = नदी-
 ग्रामः ३।५७
 णअ इसोत्तो = नदीश्रोतः ४।१)
 ३।५२
 णई, = नदी २.४२] ५।१९-२२-
 २९) ६।६०
 णअउलं = नकुलम् २।२
 णक्खो = नक्खः ३।५८
 णग्गो = नग्नः ३।२
 णच्चइ = नृत्यति ८।४७
 णत्थि = नास्ति ४-१ टि०
 णत्तअं = नर्तकः, ३.२२
 णडो = नतः २।२०
 णवर = केवलम् ९।७
 णवरि = आनन्तर्ये ९।८
 णवि = न, -अपि, विपरीतम् ९।१६
 णहं = नमस् ४।६-१९
 णहो = नखः ३.५८
 णाहलो = लाहल २।४०
 णिअक्कइ = पश्यति ८।६९]
 णिक्कन्तो = निष्कान्तः ४-१ टि०
 णिच्च = नित्यम् ३।२७
 णिज्भरो = निर्झरः ३।५१
 णित्थुरो = निष्ठुरः ३।१
 णिडालं = ललाटम्-४।३३
 णिहा = निद्रा १।२२
 णिहालू = निद्रावान् ४।२५
 णिप्फाओ = निष्पापः अः ३।३५
 णिस्माण अइ = निर्माति ८।३६
 णिवत्तओ = निवर्तकः ३।२४
 णिबिडा = निविडः २।२३

णिबुदं = निर्वृतम् १।२९
 णिबुदी = निर्वृत्तिः २।७
 णिसढो = निषेधः २।२८
 णिसा = निशा २।४३
 णिस्सासो, णीसासो = निः-
 द्धासः ३।५८
 णिहसो = निवषः २।४
 णिहिओ, णिहितो = निहितः
 ३।५८] ४।३३
 णुणं-णूणं = नूनं ४।१६
 णेउरं = नूपुरम् १।२६
 णेहुं = नीडम् १।१९ ३।५२
 णेहुा = निद्रा १।१२
 णेहो = स्नेहः ३।१-६४
 णो = नः, अस्मान् ६।४४-५१
 णोमल्लिआ = नवमल्लिका १।७
 णोल्लइ = नुदति, ते ८।७
 णहाणं = स्नानम् ३।४३

(त)

तआ, तइ = तदा १।११
 तआणि = तदानीम् १।१८
 तइअं = तृतीयम् १।१८
 तइ-तए = त्वया-त्वयि ६।३०
 तइआ = तदा ६।८
 तइत्तो = त्वत् ६।३५
 तं = तद्-तम् ६।२२
 तं = त्वम् ६।२६
 तंसं = इयस्त्रम् ४।१५
 तण्ण = तृणम् १।२७
 तणुई = तन्वी ३।६५
 तंथं = ताम्रं ३।५३

तंथो = स्तम्भः ३।१३
 तरइ-तीरइ = शक्नोति ८।७०
 तलाअं = तडागः २।२३
 तलधंठ अं = तालधुन्तकम् १।
 १०।३।४५
 तह-तहा = तथा १।१०
 तहि, हिं = तस्मिन्-तर्हि ४।१६]
 ६।७
 ता = तावत् ४।५
 तारिसो = तादृशः १।३१
 तालवेण्ट अं = तालवृन्तकम्
 १।१०
 ताव = तावत् ४।५-६
 तास = तस्य ६।५-११
 ताह = तदा ६।८
 तिणा = तेन ६।३
 तिणिण = त्रयः-त्रीन् ६।५६
 तिणहं = तीक्ष्णम् ३।३३
 तिणहं त्रयाणाम् ६।५६
 तिस्सा-तसि-तीण, आ, अ,
 इ = तस्याः ६।६
 तीहिं-तीसु = त्रिभिः-त्रिषु ६।
 ५५-६०
 तुज्झ, -तुम्म, तुम्ह = तव ६।३१
 तुज्झ = युयम्-युष्मान् ६।२४-२९
 २६।३८
 तुण्हओ, को = तूष्णकिः ३।५८
 ८।२
 तुं-तुमं = त्वं-त्वाम् ६।२६-२७
 तुमाइ = त्वया ६।२३
 तुमो-तुह = तव ६।३१
 तुरिअं = त्वरितम् ८।५

परिशिष्टे सूत्रसूची ।

१८७

तुवरइ = त्वरेत ८४
 तुह अञ्जं, तुहञ्जं = तवाञ्जम् ४१
 तूरं = तुर्यम् ३१८-५४
 तूसइ = तुष्यति ८४६
 ते = ते ६१२२
 ते = तव-त्वया ६१२२
 तेत्तिअं, तेहहम् = तावत् ६१२५
 तेरह, तेरहो = त्रयोदश १५]

२११४-४४

तेलोअं, तैल्लोअं = त्रैलोक्यम्
 १३५] ३५८

तेसि = तेषाम्-तासाम् ६४
 ता, ततो, तदा = तस्मात् ६१०
 तौडं = तुण्डः १२०
 त्ति = इति १ । १४-२७

थ

थवओ = स्तवकः ३१२-५०

थाणू = स्थाणुः ३१५

थिपह = तुष्यति ८१२२

थुइ = स्तुति ३१२

द

दद्रओ = दैत्यः १६६

दइवं = दैवम् १३७] ३५८

दसणं = दर्शनम् ४१५

दइस्सं = दास्यामि १२१४

दच्छं = द्रक्ष्यामि ७१६

दच्छाओ = दक्षः ३३०

दद्रढं = दग्धम् = ८ ६२

ददृ = दष्टम्, दष्टम् ४१२

दवगी = दावाग्निः ११०

दसमुहो = दशमुखः २४५

दसरहो = दशरथः २४५

दसवलो = दशबलः २४५

दहिं = दधि ५१२५-३०

दसके = दक्षः ११८

दाऊण = दत्त्वा ४१२३

दाडिमं = दाडिमम् २२३

दाढा-दंष्ट्रा ४ । ३३

दातूनं = दत्त्वा १०१३

दालिमं = दाडिमम् २१२३

दाहं = दास्यामि ७१६

दिअरो = देवरः १३४

दिअहो = दियसः २१२-४६

दिग्घं = दीर्घम् ३५८

दिट्ठी = दृष्टिः १२८] ३१०५०५१

दिण्णं = दत्तम् ८६२

दिसा = दिशा ४११

दीहं = दीर्घम् ३५८

दुअल्लं-दुऊलं = दुकूलम् १२५

दुइअं = द्वितीयम् ११८

दुक्खिओ = दुःखितः ३५८

दुट्टयणो = दुर्जनः ११७

दुवे = द्वौ ६५७

दुहारिओ = दौवारिकः १४४

दुहाइअं, दुहाइअइ, दोहाइअं

दोहाइअइ द्विधाकृतम्, द्विधा-

क्रियते ११६

दुहिओ = दुःखितः ३५८

दूमइ = दूनोति, दूयते ८८

दे = ते-त्वया ६१२२ वा १११४

देअरो = देवरः १३४

देवप्थुइ-ई = देवस्तुतिः ३५७

देवं = दैवम् १।३७] ३।५८
 देहि = देहि ६।६४
 दां, दाणि = द्वा ६।५७
 दोहं = द्वयोः ६।५९
 दोहि = द्वाभ्याम् ६।५४
 दोहलो = दोहदम् २।१२
 दोहो द्रोदो = द्रोहः ३।४
 धणं = धनम् ४।१२५।३०
 धणवन्तो धणलो = धनवाद्
 ४।२५
 धर्मिलं, धम्मेलं = धम्मिलः १।१२
 धाइ = धावति ८।२७
 धीआ = दुहिता ४।३३
 धीरं = धैर्यम् १।३९] ३।१८-५४
 धुणइ = धूनीति ८।५६
 धुत्तो = धुत्तः ३।२४
 घुरा = घुर ४।८
 धुव्वीस = धुयसे ९।९
 धुव्वइ, धुणिज्जइ, धूयते ८।५७
 धुदा = दुहिता ४।३३

(प)

पअडं, पाअडं = प्रकटम् १।२
 पखलो = प्रखल २।२७
 पउअं-पाउअं = प्राकृतम् १।१०
 पउत्ति = प्रवृत्तिः १।२९
 पउमं = पद्मम् ३।६५
 पउरो = पौरः १।४२
 पउरिसो = पौरुषः १।४२
 पेआंथो = प्रकोष्ठः १।४०
 पखक्खं = प्रत्यक्षम् ३।२७
 पच्छं = वथ्यम् ३।२७

पच्छिमं = पश्चिमम् ३।४०
 पज्जत्तो = पर्याप्तः ३।१
 पज्जुणो = प्रद्युम्नः ३।४४
 पट्ठणं = पत्तनम् ३।२३
 पदाआ = पताका २।४
 पडइ = पतति ८।५१
 पडि = प्रति २।४
 पडिसुदं = प्रतिश्रुतम् ४।१५
 प्राडवआ = प्रतिपदा १] ४।७
 पडिवाहि = प्रतिपात्तिः २।७
 पडिसरो = प्रतिसरः २।८
 पडिसिद्धि = प्रतिस्पद्धिन् १।२
 ३।३७
 पढमो = प्रथमः २।२८
 पणरहो = पञ्चदशः ३।४४
 पणहा, हो = प्रश्नः ३।३३।४।२०
 पणहुदं = प्रस्तुतम् ३।३३
 पत्थरो, त्थारो = प्रस्तरः १।१०
 पभवइ = प्रभवति ८।२
 पमिल्लइ पमील्लइ प्रमीलति ८।५४
 पम्हो = पक्षम् ३।३२
 परहुओ = परभृतः १।२९
 परिभवइ = परिभवति ८।३
 पलंघणो । प्रलंघनः २।२७
 पलित्तं = प्रदीप्तम् २।१२
 पल्लत्थं = पर्यस्तम् ३।२१
 पल्लाणं = पर्याणम् ३।२१
 पवट्ठो = प्रकोष्ठः १।४०
 पवणुद्धअं, पवण उद्धअं = प-
 वनोद्धतम् ४।१
 पसुत्तं = प्रसुप्तम् १।२
 पसूसइ = प्रशुष्यति ९।१२

परिशिष्टे सूत्रसूची ।

१८२

पहरो, हारो = प्रहरः १।१०
 पहो = पन्था १।१३
 पाह, पाअह = जिघ्राति ८।२०
 पाअवडणं = पादपतनम् ४।१
 पाउअं = प्राकृतम् १।१०
 पाउलो = प्रावृद्ध ४।११-१८
 पाडिसिद्धी = प्रतिस्पृद्धी १।२]

३।३७

पाणाइन्तो = प्रागवान् ४।२५
 पाणिअं = पानीयम् १।१८
 पाराओ, पारावओ = पारावतः ४।५
 पालइ = पद्यते ८।१०
 पावडणं = पादपतनम् ४।१
 पिआ-पिअरो = पिता ५।३५
 पिआ पिअं = पीतापीतम्-४।१
 पिकं = पक्कम् १।३।३।३
 पीणादा-पीणत्तणं = पुष्टं = पृष्ठ-
 म् ४।२०

पुडो, डो = पुत्रः १।२।५
 पुप्फं = पुष्पम् ३।६५-५०
 पुरिल्लं = पौरस्त्यम् ४।२५
 पुरिसो = पुरुषः १।२३
 पुलअइ = पश्यति ८।६९
 पुलिशाह = पुरुषस्य १।१।१२
 पुव्वहण्हो = पूर्वाह्नः ३।८
 पुसो. स्सो = पुष्यः ५।८
 पुहवि = पृथ्वी १।१३-२९
 पेक्खइ, पश्यति पेच्छते ५-३

५।१४।१२।१८

पेक्ख = पश्य प्रेक्षते ५-३९
 पेत्यं = पिष्टम् १।१२

पेण्डं=पिण्डं=पिण्डम् १।१२
 पेम्मं=प्रेम ३।५२
 पेरंतं=पर्यन्तम् १।१५।३।८
 पोक्खरो=पुष्करः १।२०]१।१२९
 पोत्थओ=पुस्तकम् १।२०

(फ)

फंसो = स्पर्शः ६।३६] ४।१५
 फणसो = पनसः २।३७
 फंदंअं = स्पंदनम् ३।३६
 फरिसो = स्पर्शः ३।६२
 फरुसो = पुरुषः २।३६
 फलिअं = पटितम् ८.९
 फलिहा = परिखा २।३०-३६
 फलिहो = परिघः २।३९-३६
 फलिहो = स्फटिकः २.४-२२
 फुहइ, फुडइ = स्फुटति ८.५;

(भ)

भअफई = बृहस्पति ४।३०
 भइरवो = भरवः १।३६
 भत्तं = भक्तम् ३।१
 भत्तारो = भर्ता ५।३१-३३
 भहं = भद्रम् ४।१२
 भमइ = भ्रमति, ८।७१
 भमिरो = भ्रमणशीलः ४।२४
 भरइ = स्मरति ते ८।१८
 भरणिज्जं, भरणिअं = भरणियं
 २।२७

भरहो = भरतः २।९
 भाइ = विभेति विभीते ८।१९
 भाअणं = भाजनम् ४।४

भाआ, भाअरो = भ्राता ५।३५
 भारिआ = भार्या १०।८
 भिगारो = भृङ्गारः १।२८
 भिगो = भृङ्गः १।२८
 भिण्डवाला = भिन्दिपालः ३।४६
 भिन्दइ = भिनत्ति ८।३८
 भिम्भलो ३-४७ टि०
 भिसिणी = त्रिसिनी २।३८
 भुत्तं = भुक्तम् ३।५०
 भोतुं = भोक्तुं ८।५५
 भोतूण = भुक्ता ८।५५
 भोत्तव्वं = भोक्तव्यम् ८।५५

(म)

मअं = मृतम् १।२७
 मइ-मए = मया-मयि ६।४६-५२
 मइत्तो = मत् ६।४८
 मइलं = मलिनं ४।
 मउइं = मुकुटम् १।२२।२।१
 मइल, लो = तुकुलम् १।२२।२।२
 मऊरो = मयूरः १।८
 मऊहो = मयूखः १।८
 मओ = मदः २।२
 मंसं = मानसम् ४।१६
 मंसू = इमश्रु ४।१५
 मगो = मार्गः २।२] ३।५०
 मच्छिआ = मक्षिका ३।३०
 मज्झ = अस्मत् ६।५०-५
 मज्झण्णो = मध्याह्नः ३।७
 मज्झं = मध्यम् ३।२८
 मडे = मृतः १।१।५
 मढं = मठः २।२४

मणंसिणी = मनस्विनी १।२।४५
 मणोज्जा = मनोज्ञा ३।५
 मण्डूरो = मण्डूकः ४।३३
 मंथं = मुस्तम् ४।१५
 मम्महो मन्मथः ३।४३
 मं, मम = माम् ६।४२
 मरइ = म्रियते ८।११
 मलइ = मृदति ८।५०
 मलिणं = मलिनम् ४।३१
 मंसं-मांसं = मांसम् ४।१६
 मसाणं = श्मशानम् ३।६
 मस्सू = इमश्रु ३।६।४।१५
 मह-मज्झ = मम ६।५०
 महअद्धं = ममार्द्धम् ४।१
 महुअं = मधूकम् १।२४
 महुं = सधु ५।२।५-२७-३०
 मा अन्दो = माकन्दः ४।३३
 माआ = माता ५।३२
 माउओ = मातृकः १।२९
 महन्दो = माकन्दः-चूतः ४।३३
 माणं सिणी = मनस्विनी १।२]
 ४।१५
 माणुसो = मनुष्यः २।४२
 माला = माला ४।१९-२४] ६।६०
 मासं = मांसम् ४।१६
 मिअंको = मृगाङ्कः १।२८
 मिओ, मित्तो = मित्रः ३।५८
 मिच्छा = मिथ्या ३।२७
 मिलानं = म्लानम् ३।६२
 मिष = इव ९।१६
 मइगो = मृदङ्गः १।३
 मुक्खं = मुष्कः ३।४९

परिशिष्टे सूत्रसूची ।

१९१

मुग्गो = मुद्गरः ३।१
 गग्गो = मुद्रः ३।१
 मुच्छा = मूच्छा ३।५१
 मुब्जाणो = मौज्जायनः १।४४
 मुणइ = जानाति ८।२३
 मुणालो = मृणालः, नालः १।२९
 मुत्ति = मूर्तिः ३।२४
 मुद्धा = मुग्धः ३।१
 मुहं = मुखं २।२७
 मुहलो = मुखरः २।३०
 मूढत्तणं = मूढत्वम् ४।२२
 मूढदा = मूढता ४।२२
 मे = युष्माकम् ६।३७
 मेहला = मेखला २।२७
 मेहो = मेघो २।२०
 मेखो = मेघो १०।३
 मोत्ता = मुक्ता १।२०
 मोरो = मयूरः १।८
 मोहो = मयूरखः १।८
 म्मिव = द्रवः ९।१६
 म्मिह-म्हो-म्हु, म्ह = स्मि-स्मः

७।७

(र)

रअणो = रटनं ३।६०
 रअदं = रजतम् २।२-७
 रच्छा = रथ्या ३।२७
 रणणं = अरण्यम् १।४
 रणणो, णणा, = राक्षः-राक्षा ५।
 ३८-४२
 रत्तं = रक्तम् ८।६२
 रत्ति = रात्रिः १।५८

रमणिज्जं, रमणिअं = रमणियम्
 २।१७

रमिज्जइ, रम्मइ, रम्यते ८।५८
 रसी-रस्सी = रश्मिः ३।२-५८
 राअउलं राउलं राजकुलम् ४।१
 राआ = राजा ५।३६-४४
 राइणो रणा राक्षः-राक्ष २।३८-४२
 राई = रात्रिः ३।५८
 राचिना = राज्ञा १०।११
 रासहां = राक्षसः २।२
 राहा = राधा २।२७
 रिच्छो = रिक्षः १।३०]३।३०
 रिणं = ऋणम् १।३
 रिद्धो = ऋणः १।३०
 रुक्खो = वृक्षः १।३२३।११
 रुणणं = रुदितम् ८।६३
 रुहां-रुद्रो = रुद्रः ३।४
 रुप्पं = रुक्मम् ३।४९
 रुप्पिणी = रुक्मिणी ३।४९
 रुन्धइ, रुम्मइ = रुणद्धि ८।४९
 रुवइ = रुदिति ८।४२
 रुसइ = रुष्यति ८।४६
 रे = भो सम्भाषणादिषु ९।१५
 रोच्छं = रोदिस्यमि ७।१६
 रोत्तब्बं = रोदितव्यम् ८।५५
 रोसाइतो = रोषवान् ४।२५
 रोत्तु = रुदितुम् ८।५५

(ल)

लगइ = लगति ८।५२
 लच्छी = लक्ष्मी ३।३०
 लट्ठी = यष्टिः २।३२

१९२

प्राकृतप्रकाशे

लक्ष्मणशे = राक्षसः ११४

लहुई = लघ्वी ३६५

लाला = राजा १११०

लिच्छा = लिप्सा ३४०

लिज्झइ = लिह्यते ८५९

लुणइ = नातिलु ८५६

लुब्धइ = लुणिज्झइ = लूयते ८५७

लुब्धओ लुब्धकः ३३

लुभइ = मार्ष्टि ८६७

लोणं = लवणम् १७

लौब्धओ = लुब्धकः १२०] ३३

व

वअइ = शक्नोति ८७०

वअणं = वशनम् २२१] ४२

वअं = वयम् १२२५

वइदेशो = वैदेशः १३६

वइदेहो = वैदेहः १३६

वइरं = वैरम् १३६

वइसंपाअणो = वैशम्पायनः १३६

वइसाहो = वैशाखः १३६

वइसिओ वैशिखः १३६

वकलं = वक्कलम् ३३

वगगी = वाग्मी ३३

वकं = वक्कम् ४१५

वच्चइ = व्रजति ८४७

वच्छाः = वृक्षाः ५२

वच्छाणा = वत्सानां-वृक्षाणां ५४

वच्छरो = वत्सरः ३४०

वच्छेण = वत्सेन-वृक्षेण ५४

वच्छो = वृक्षः १३२] ३३१]

५१-१३-२७] ६६३

वच्छो वत्सः ३४० वक्षः ३३०]

४१८

वच्छठिअं = वत्से स्थितं ५-१३

वज्झइ = व्रजति ८६६

वज्झओ = वाह्यकः ३२८

वंचणिअं = वञ्चनीयम् ४१४

वडिसं = वडिशम् २२३

वड्ढइ = वर्द्धते ८४४

वणं = वनम् ४१२५-३०

वणो = वर्णः ४१५

वणिह = वह्निः ३६३

वत्तमाणे = वर्तमानम् ३२४

वत्ता = वार्त्ता ३२४

वत्तिआ = वत्तिका ३२४

वद्धो = वृद्धः १२७

वंदं = वृन्दम् ४१७

वप्फो = वाष्पः उष्मा ३३८

वंचणीअं = वञ्चनीयम् ४१४

वम्महो = मन्मथः २३९] ३४३

वम्मो = वर्म ४१८

वम्हज्झ = ब्रह्मण्यः १२७

वम्हणो = ब्राह्मणः ३८] ६६४

वम्हा, वम्हाणो = ब्रह्मा ५४७

वरइ = वृणोति, वृणुते ८१२

वलही = वडभी २२३

वलिअं = व्यलीकम् ११८

वले = अयि, अवले ९१२

वसही = वसतिः २९

वसहो = वृषभः १२७] २४३

बहिरो = वधिरः २२७

वड्डमुहं, वड्डमुहं वड्डमुखम् ४१

परिशिष्टे शब्दसूची ।

१९३

वहु = वधू ५।१९-२१-२९] ६।६०
 वहुहि = वधूमिः ६।६०
 वाइ, वाअइ = म्लायति ८।२१
 वाआ = वाच् ४।७
 वाअवडणं = पादपतनम् = ४-१
 वाऊ = वायुः ५।१४-१८-२७]
 ६।६०-६१
 वाऊहि = वायुमिः ६।६०
 वाऊरो = वायोः ६।६०
 वाऊरो, दु, हि = वायोः ६।६१
 वाउम्मि = वायौ ६।६१
 वाऊसु = वायुषु ६।६०
 वाऊहितो, सुतो = वायुभ्यः ६।६२
 वाउस्स = वायोः ६।६०
 वाउणो, वाउस्स = वायोः ५।१५
 वाउओ, वाउणो = वायवः ५।१६
 वाउण = वायुना ५।१७
 वाऊहि = वायुमिः ५।१८
 वाऊसु = वायुषु ५।१८
 वारह = द्वादशः २।१४-४४
 वावडो = व्यापृतः १।२४
 वाहितं = व्याहृतम् ॥ ३।५२
 वाहो = वाष्पः ३।३८-४४
 विअ = इव ९।३-१६] १।२४
 विअड्ढी = वितर्दिः ३।२६
 विअणा = वेदना १।३४
 विअणो = व्यजनम् १।३
 विआणं = वितानम् २।२
 विआरिल्लो, विआरुल्लो विकार-
 घान ४।२५
 विइण्हो = वितृष्णः १।२८
 विउदं = विवृत्तम् १।२९ २।७

विउलं = विपुलम् २।२
 विहिअं = वृंहितम् १।२८
 विक्कवो = विक्कवः ३।३
 विक्किणइ, विक्केइ = विक्रीणीते ८।३१
 विच्छड्ढो = विच्छर्दिः ३।२१
 विज्जा = विद्या ३।२७
 विज्जुली, विज्जू = विद्युत् ४।९-
 २६]
 विच्छुओ, विज्जुओ = वृश्चिकः
 १।१५-२८, ३।४१ .
 विज्जो = विज्ञः १।२७
 विज्जातो = विज्ञातः १।०९
 विम्मो = विन्ध्यः ४।१४
 विडवो = विटपः २।२०
 विण्णाणं = विज्ञानं ३।४४
 विण्हू = विष्णुः १।१२ ३।३३
 विप्परिसां = विस्पर्शः ३।५१
 विब्भलो = विह्वलः ३।४७
 विलाशो = विलासः १।११
 विसइ = व्रसते ८।२८
 विसं = विसम् २।३८
 विसी = वृषी १।२८
 विसूरइ = सिद्ध्यते ८।६३
 विस्सासो = विश्वासः ३।५८
 वीरिअं = वीर्यम् ३।२९
 वीसत्तो = विश्वस्तः १।१७
 वीसम्मो = विश्रम्भः १।१७
 वीसासो = विश्वासः ३।६८
 विहओ = विस्मयः ३।३२
 विहलो = विह्वलः ३।४७
 वीहइ = विभेति, विभेति ८।१९
 वुज्झइ = बुध्यते ८।३८

बुद्धि = मज्जाति ८ । ६८
 बुत्ततो = वृत्तान्तः १ । २९
 बुंदावणं = वृन्दावनम् १ । २९
 वेअ = एव ९ । ३
 वेअणा = वेदना १ । ३४] ४ । १
 वेच्छं = वेत्स्यामि ७ । १६
 वेज्जं = वैद्यम् ३ । २७
 वेडिसो = वेतसः १ । ३] २ । ८
 वेडइ = वेष्टते ८ । ४०
 वेण्हू = विष्णुः १।१२
 वेत्ते = वेदितुम् ८ ५५
 वेत्तन्वं वेदितव्यम् ८।५५
 वेत्तूण = विदित्वा ८।५५
 वेम्मलो = विहूलः ३।४७
 वेवइ = वेपन्ती ७।११
 वेवन्ती = वेपन्ती ७।११
 वेवमाणा = वेपमाना ७।११
 वेत्तुरिअं = वैदूर्यम् ४।३३
 वेल्ली = वल्लिः १।२५
 वे = वः ६ २७ २९-३७
 वेच्छं = वक्ष्यामि ७।१६
 वेरि = वदरम् १।६
 वेदं = वृन्दम् ४।२७] ३।४

(श)

शशिदाणि = सोद्गा १।१।६
 शिअला, शीअला, शिआल,
 शिआलक = शृगालः १।१।७

(म)

मयदो = माफिदा २।२१
 मयदुमं = मानकम् ४।२५
 मय, मय = मय १।११

संहर = स्वैरम् = १।३६
 संवत्तो = समवर्तकः ३।२४
 संवुदं = संवृत्तम् २।७
 संवेल्लइ = संवष्टते ८।४१
 संकतो = संक्रान्तः ३।५६
 संका = शक्का ४ । १७
 संकन्ती = संक्रान्ति ४-१ टि०
 सकइ = शक्नोति ८।५२
 सको = शक्रः ३।३
 सग्गामो = संग्रामः १०।३
 सचावं = सचापम् २।२
 सज्जो = पङ्कजः ३।१
 संजदो = संयतः २।७
 संजादो = संयातः २।७
 सढा = सटा २।२१
 सडइ-शीयते ८।५१
 सणेहो = स्नेहः ३।४४
 संडाविअं = संस्थापितम् १।१०
 संठोसंठो = पण्डः २।४३
 सण्णा = संज्ञा ३।५५
 सण्हं = श्लक्ष्णम् ३।३३
 सहालां = शब्दवान् २।४२
 सहो-शब्दः २।४२
 सनाने = स्नानम् १०।७
 सनेहो = स्नेहः १०।७
 सण्फं = शष्पम् ३।३५
 सव्भावं = सद्भावं ९।२
 सभरि = शफरी २।२६
 सभलं = सफलम् २।२६
 समत्तो = समस्तः ३।१२
 समिद्धी = समृद्धिः १।२

परिशिष्टे शब्दसूची ।

१९५

संपत्ती = सम्पत्तिः ४.१७
 संपदि = संप्रति २।७
 संभव = सम्-भवः ८।३
 सम्प्रद्धो = सम्मर्दः ३।१२
 सरइ = सरति, ते ८।१२
 सरदो = शरद् ४।१०।१८
 सरफसं = सरभसम् १०.३
 सररुहं, सरोरुहं = सरोरुहम् ४.१
 सरिआ = सरित् ४७
 सरिच्छं = सदृशम् १।२३।३०]

१।३१

सरिसो = सदृशः १।३१
 सरो = सरम् ४।६-१८
 सलफा = शलभः १०।३
 सलाहा = श्लाघा ३।६३
 सवहो = शपथः २।११-२७
 सवमुहओ = सर्वमुखः ४।१
 सवमूओ सर्पमुख ४।१
 सवोमूओ = सर्वमुखः ४.१
 सवोमुओ = सर्पमुखः ४।१
 सव्वज्जा = सर्वज्ञः १२।८
 सव्वज्जो = सर्वज्ञः १०।७
 सव्वण्णो = सर्वज्ञः १२।८
 सव्वे = सर्वे ६-१
 सव्वत्थ, सव्वस्सि सव्वम्मि =
 सर्वस्मिन् ६।२
 सहमाणा, णी = सहमाना ५।२४
 सहस्सहुत्तं = सहस्रकृत्वसः ४।२५
 सहइ, ए = सहते ७।१
 सहा = सभा २।२७
 सहामि = सहे ७।३

सहीअइ = सहाते ७।८
 सहिज्जइ = सहाते ७।८
 साअरो = सागरः २।२
 सामिद्धी = समृद्धिः १।२
 सारङ्गो = शारङ्गः ३।६०
 सारिच्छं = सदृशम् १.२
 साले = शाले = ५।१५
 सि = असि ७।६
 सिआलो = शृगालः १।२८
 सिआसिअं = सितासितम् ४.१
 सिङ्गारो = शृङ्गारः १।२८
 सिट्ठी = सृष्टिः १।२८
 सिढिलो = शिथिलः २।२
 सिणिद्धो = स्निग्धः ३।१
 सिण्हो = शिम्नः ३।३३
 सिथओ = सिक्थकम् ३।१
 सिन्दूरं = सिन्दूरम् १।१२
 सिन्धवं = सैन्धवम् १।३८
 सिभा = शिफा २।२६
 सिं = तेषाम्-तासाम् ६।१२
 सिरं = शिरः ४।११
 सिरवेअणं, सिरोवेअणं = शिरो
 वेदना ४।१
 सिरि = श्रीः ३।६२
 सिलित्थं = शिल्पम् ३।६०
 सिविणो = स्वप्नः २।३ ३।६२
 सीआसीअं = सीतासीतम् ४।१
 सीमरो = शीकरः २।५
 सीहो = सिंहः १।१७
 सुइदी = सुकृतिः २।७
 सुउरिसो = सुपुरुषः २।२

१९६

प्राकृतप्रकाशे

सुज्जो = सूर्यः ३।१९

सुणइ = शृणोति ८।५

सुण्डो = शुराडः १।४४

सुन्देरं = सौन्दर्यम् १।५-४४]

३।१८

सुत्तो-सुतः ३।१] ७।६

सुपइ = माष्टि ८।६७

सुष्पणहा = सूर्पनखा ५।२४

सुमरइ = स्मरति, ते ८।१८]

१२।१७

सुव्वइ = श्रूयते ८।५७] ७९

सू = धिक् ९।१४

सूई = सूचो २।२

सूरो = सूर्यः ३।१९

सूसइ = शृण्यति ८।४६

से = तस्य-तस्याः ६।११

सेच्छं = शैत्यम् १।३५

सेज्जा = शय्या १।५।३।११

सेंदूर = सिन्दूरम् १।१२

सेभालिआ = सेफालिका २।२६

सेवा, सेव्वा = सेवा ३।५८

सेलो = शैलः १।३५

सो = सः ६।२२

सोइहि = शोचति ५।३२

सोअमल्लं = सौकुमार्यम् १-२२]

३।२१

सोऊण, सोइहि = श्रुत्वा ४।२३

सोच्छं = श्रोण्यामि ७।१६

सोच्छिइ, सोच्छिहिद्र = श्रोष्य-

ति ७।१७

सोच्छिति, सोच्छिंहिति = श्रो-

ष्यन्ति ७।१७

सोच्छिसि, सोच्छिंहिसि = श्रो-

ष्यसि ७।१७

सोच्छि था, सोच्छिहिन्था = श्रो-

ष्यथ ७।१७

सोत्तं = स्रोतम् ३।५२

सोमाला = सुकुमारः २।३०

सोम्मो = सौम्यः ३।२

सोरिअं = शौर्यम् ३।२०

सोस्सं = शुष्म ३।२] ३।३२

सोहन्ति = शोभन्ते ५-२

ह

हके, हगे = अहम् ११.९(१)

(१) अहो = वयं ६।४३

मे = मया ६।४६

ममाइ = मयां ६।४५

अहोहिं = अस्माभिः ६।४७

मेत्त = मत् ६।४८

मइत्तो = मत् ६।४८

ममादो, दु. हि = ६।४८

अह्माहितो, सुंतो = अस्मत् ६।४९

मे = मम, मे ६।५०

मम = मम, मे ६।५०

मह = मम, मे ६।५०

मज्झ = मम, मे ६।५०

मज्झणो = अस्माकम् ६।५१

ममम्मि = मयि ६।५२

अहोषु = अस्मासु ६।५

प्रसङ्गाद्युस्मद्रूपाण्यपि प्रदर्शयन्ते

तुम्हे = यूयं, युष्मान् ६।२८, २९

परिशिष्टे शब्दमूची ।

११७

हडक = हृदयम् ११६
 हणुमन्तो, हणुमा = हनुमान् ४.२५
 हत्थो = हस्तः ३।१२=५०।
 हदा = हतः २।७
 हं = अहम् ६।४०.५३
 हंसो = ह्रस्वः ४।१५
 हम्मइ = हन्ति ८।४५
 हरिसइ = हर्षति, हृष्यति ८।११
 हरिसां = हर्षः ३।६२
 हलदा, हलदी = हरिद्रा १।१३
 ५।२४ २।३०
 हलिओ = हालिकः १।१०
 हवि = हाविष् ५।२५।४।६
 हशिदु, दि, दे, द = हसितः
 ११।११
 हसई = हसन्ती ७।११
 हसंतो = हसन ७।१०
 हसिरो = हसनशीलः ४।२४
 हस्मइ, हसिज्जइ = हस्यते ७.९
 ८।५८
 हसंति = हसन्ति ७।४
 हसमाणो = हसमानः ७।१०
 हसह = हसथ ७।४
 हसिहिइ = हसिष्यति, ते ७.१२
 हसिहिति = हसिष्यन्ति ७.१२
 हसमाणा = हसमाना ७।११
 हसिहिमो, मु, म = हस्सिस्सामो
 हसिहामो हसिष्यामः ७.१५
 हसिहित्था = हसिष्यामः ७।१५
 हालिओ = हालिकः १।१०
 हिअअं = हृदयम् १।२८
 हित अकं = हृदयम् १०।१४

हित्थं = व्रस्तम् ८।१२-३७
 हिरी = हीः ३।६२
 हिरे = सम्भाषणादिषु ९.१९
 हीरइ = हियते ८।६०
 हुं पृच्छायाम् ९।२ निश्चयं ९।६
 हुआं = भूतम् ८।२
 हुणइ = जुहाति ८.५६-५७
 हुवइ = भवति ८.१
 हुव्वइ, हुणिज्जइ = ह्वयते ८।५७
 हुत्तं-हुतम् ४।२५
 हुवीअ = अभवत् ७।२३
 हुवसु = भव ९।२
 होइ = भवति ८।१
 होज्ज होज्जा भवति भविष्याति
 भवतु ७।२०
 होस्सं = भविष्यामि ७।१४
 होस्सामि, होहामि, होहिमि, भ-
 विष्यामि ७।१४

तुमए, तुमे = त्वया, त्वयि ६।३०
 तुज्जेहिं, तुहोहिं, तुम्महि = यु-
 ष्माभिः । ६।३४
 तत्तो, = त्वत् ६।३५
 तुमादो, दु, हि = त्वत् ६।३५
 तुम्हाहिंतो, सुन्तो = युष्मत् ६.३६
 मे = युष्माकम् ६।३७
 तुज्झाणं = युष्माकम् ६।३७
 तुह्माणं = युष्माकम् ६।३७
 तुमम्मि = त्वयि ६।३८
 तुज्जेसु = युष्मासु ६।३९
 तुहोसु = युष्मासु ६।३९
 विस्तरस्त्वन्यत्र

१२८

प्राकृतप्रकाशे

होहिइ = भविष्यति ७।१२
 होहिंति = भविष्यन्ति ७।१२
 होहिमो, मुअ, होस्सामो, होहा-
 मो = भविष्यामः ७।१५
 होहिंथा = होहिस्सा भविष्या-
 मः ७।१५
 होहीअ = अभूतू ७।२४
 होहिस्साम = भविष्यामः ७।१५
 मुद्रण समयेऽप्राप्तांशाः ।
 आलले = आदरः १।१६
 इर = अतिश्चिता ख्याने
 ओ = सूचनादिषु
 कज्जक रसरंजिएहि =
 कज्जल रस रञ्जिताभ्याम् ९।१०
 कलह वंधेण = कलहवन्धेन ९।११
 कसटं = कष्टम् ९।६
 केसवो = केशवः १०।३
 फलु = खलु १०।३
 गकनम् = गमनम् १०।३
 गहिदच्छले = गृहीतच्छलः ११।५

गुरुओ = गुरुः
 गोविंतो = गोविन्दः १०।३
 णाअ = नागः ९।१५
 णिच्छरो = णिश्चरः १०।३
 तलुनी = तरुणी १०।५
 दस्के = दक्षः ११।८
 दसवतनो = दश वदनः १०।३
 पलिचए = परिचयः १।१५
 पिव = इव १०।१२
 पुलिशा = पुरुषाः ११।१२
 पुलशे = पुरुषः ११।१४
 पुलिशदश = पुरुषस्य ११।१२
 माथवो = माधवः १०।३
 माशे = माषः ११।१
 यायते = जायते ११।४
 रक्खलो = राक्षसः ९।६
 वग्घो = व्याघ्रः १०।३
 विलाशे = विलासः ११।१
 वियले = विजलः ११।५
 इति शम्

